

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**ФАКУЛЬТЕТ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ
КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

КАФЕДРА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ

з навчальної дисципліни «Цивільне право та процес» обов'язкового
компоненту освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої
освіти

«Правоохоронна діяльність (поліцейські)»

за темами:

1. Цивільне право в системі права України. Цивільні правовідносини
2. Фізичні та юридичні особи як суб'єкти цивільного права. Об'єкти цивільних прав
3. Строки та терміни в цивільному праві. Позовна давність
4. Правочини
5. Право власності. Речові права на чуже майно. Захист права власності та інших речових прав. Право інтелектуальної власності
6. Зобов'язальне право. Забезпечення виконання зобов'язань. Цивільно-правова відповідальність.
7. Цивільно-правовий договір. Правове регулювання зобов'язань купівлі-продажу
8. Договір дарування
9. Договір найму (оренди). Договір позички.
10. Спадкове право
11. Поняття, система, принципи та джерела цивільного процесуального права. Цивільне судочинство.
12. Учасники цивільного процесу.
13. Докази та доказування у цивільному процесі.
14. Цивільно-процесуальні строки. Санкції та судові витрати.
15. Пред'явлення позову. Відкриття провадження у справі.
16. Проведення у справі досудового розгляду.
17. Судовий розгляд цивільних справ. Судові рішення.
18. Наказне провадження. Окреме провадження.
19. Апеляційне провадження. Касаційне провадження. Перегляд судових рішень.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Навчально-методичною радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
Протокол від 31.08.2023 №12

СХВАЛЕНО

Вченою радою навчально-
наукового інституту/факультету
Протокол від 30.08.2023 №12

Розглянуто на засіданні кафедри цивільного права та процесу факультету
підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції.
Протокол від 29.08.2023 № 29

РОЗРОБНИК:

1. Викладач кафедри цивільного права та процесу, Марина
ЛОГІНОВА.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

1. Завідувач кафедри цивільного, трудового та господарського права
юридичного факультету Дніпровського національного університету ім. Олеся
Гончара, доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент Ігор
АЛЕКСЄЄНКО

2. Керівник Адвокатського бюро «Хрипунова Дениса Григоровича»
Денис ХРИПУНОВ

**ТЕМА № 1. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ.
ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ
(4 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

2 години

ВСТУП.....	4
I. ПИТАННЯ.....	5
ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА І ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ.....	5
II. ПИТАННЯ.....	6
ПРЕДМЕТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	6
III. ПИТАННЯ.....	8
ЕЛЕМЕНТИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН.....	8
<i>2 години</i>	
IV. ПИТАННЯ.....	9
МЕТОД ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА.....	9
V. ПИТАННЯ.....	10
ПРИНЦИПИ ТА ФУНКЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА.....	10
VI. ПИТАННЯ.....	12
ВИДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН.....	12
МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ.....	14

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибко-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. 2-ге вид., переробл. та допов. Х.: Право, 2014. Т.1. 656 с.
2. Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Старцев О.В. Цивільне право України: Підручник. Вид. 3, перероб. і доп. К.: Істина, 2013. 808 с.
3. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс: Підручник. 3-тє вид., допов. К.: «ВД» Дакор», 2013. 672 с.
4. Цивільне право України (Загальна частина): навчальний посібник. кол. авт. К.: «Хай-Тек Прес», 2013. 432 с. (видання з грифом МОНМС)
5. Цивільне право України: Загальна частина. За ред. професорів І.А. Бірюкова і О.Ю. Заїки. К.: Алерта, 2014. 510 с.
6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. [текст] / За заг. ред. Бобрика В.І. К.: «Центр учбової літератури», 2016. 784 с.
7. Р.А. Майданик. Цивільне право. Практикум. Навчальний посібник. видання 3-тє, перероблене і доповнене. Київ, Алерта, 2019. 622 с.
8. Іванов Ю.Ф., Куриліна О.В., Іванова М.В. Цивільне право України. У 2-х томах. Том 1. Навчальний посібник. Київ, Алерта, 2019. 342 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

формування в свідомості здобувачів вищої освіти уявлення про специфічні особливості цивільного права шляхом генезису основних підходів щодо визначення поняття вказаного явища як галузі права, галузі законодавства, науки та наукової дисципліни, а також визначення кола суспільних відносин, які складають предмет правового регулювання цивільного права; з'ясування особливостей прийомів та способів впливу на ці суспільні відносини; аналіз основних напрямків впливу на суспільні відносини та меж такого впливу.

ВСТУП

Цивільне право є складовою частиною права в цілому, одна з його галузей. Тому можна сказати, що цивільному праву властиві такі риси і характеристики, які властиві праву взагалі. У першу чергу треба відзначити, що цивільне право — це сукупність норм, тобто правил поведінки, встановлених або визнаних і підтримуваних державою.

Цивільне право, як і право в цілому, впливає на суспільні відносини доведенням до їх учасників відповідних правових приписів, які забезпечені у своєму здійсненні державним примусом чи можливістю його застосування.

Зокрема, треба відзначити, що цивільне право — це приватне право, метою існування якого є захист приватних інтересів. У відносинах, які опосередковує приватне право, держава як влада не бере участі. Приватне право регулює суспільні відносини на засадах координації суб'єктів. Перевагу у приватному праві мають диспозитивні норми, які забезпечують використання в регулюванні суб'єктивного розсуду учасників відносин.

Цивільне право забезпечує регулювання певної сфери відносин: відносини власності, товарно-грошового обігу, сфери особистого життя громадян, їх творчої та інтелектуальної діяльності.

Крім цивільного, до приватного права відносять сімейне, трудове та природо-ресурсне право.

У житті відбувається взаємодія публічного і приватного права, правовим виразом якої є поява комплексних галузей законодавства, до яких, зокрема, відноситься підприємницьке право.

Найголовніша частина відносин, які регулює цивільне право, — це майнові відносини вартісного характеру. В умовах переходу до ринкової економіки роль цієї галузі права невідпинно зростає. Значну роль відіграють і особисті немайнові відносини.

Суттєвими характеристиками цивільного права є ті риси, що визначені в ст. 1 ЦК України, — це юридична рівність, вільне волевиявлення, майнова самостійність учасників відносин.

I. ПИТАННЯ

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА І ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Сукупність приватного і публічного права утворює систему права України. Цивільне право являє собою основу приватного права України. У відносинах, які опосередковує приватне право, держава як влада не бере участі. Приватне право регулює суспільні відносини на засадах координації суб'єктів. Перевагу у приватному праві мають диспозитивні норми, які забезпечують використання в регулюванні суб'єктивного розсуду учасників відносин.

Цивільне право забезпечує регулювання певної сфери відносин: відносини власності, товарно-грошового обігу, сфери особистого життя громадян, їх творчої та інтелектуальної діяльності.

Суттєвими характеристиками цивільного права є ті риси, що визначені в ст. 1 ЦК України, — це юридична рівність, вільне волевиявлення, майнова самостійність учасників відносин.

Отже, **цивільне право як галузь права** — це сукупність правових норм, які регулюють майнові та особисті немайнові відносини на засадах юридичної рівності сторін, вільного волевиявлення та майнової самостійності учасників.

Цивільне право як галузь законодавства може розглядатися як сукупність нормативно-правових актів, що містять норми цивільного права.

Таким чином слід зробити висновок про те, що характер взаємовідносин між галуззю права та галуззю законодавства, в тому числі цивільного, визначається діалектичними принципами взаємодії змісту та форми явища, процесу відповідно.

Цивільне право як наука — це систематизована певним чином сукупність знань, теорій, ідей, що пояснюють: виникнення цивільного права як галузь права і законодавства, призначення їх в суспільстві. Це наука про засоби отримання нових знань, необхідних для подальшого удосконалення цивільного права, про цивільно-правове регулювання суспільних відносин, про засоби ефективності такого регулювання.

Цивільне право як навчальна дисципліна - це впорядковані та систематизовані дані щодо основних цивільно-правових категорій та постулатів. Предметом цивільного права як навчальної дисципліни слід вважати вивчення цивільного права і науки цивільного права, теоретичних і законодавчих категорій цивільного права, які розкривають зміст інститутів і підгалузей цивільного права та практики застосування цивільно-правових норм.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. Цивільне право лежить в основі приватного права України і виступає „материнською” галуззю права по відношенню до сімейного та трудового.

2. Термін “цивільне право” об’єднує декілька взаємозв’язаних, але не тотожних понять. Він охоплює галузь права, галузь законодавства, галузь правової науки (юридичних знань) та галузь юридичних наукових дисциплін.

3. Цивільне право (як галузь права) — це сукупність правових норм, які регулюють майнові та особисті немайнові відносини на засадах юридичної рівності сторін, вільного волевиявлення та майнової самостійності учасників.

4. Цивільне право як галузь законодавства може розглядатися як сукупність нормативно-правових актів, що містять норми цивільного права.

5. Наука цивільного права — це систематизована певним чином сукупність знань, теорій, ідей, що пояснюють: виникнення цивільного права як галузь права і законодавства, призначення їх в суспільстві.

6. Під цивільним правом, як навчальної дисципліною чи курсом цивільного права, слід розуміти систему тих положень науки цивільного права, які розкривають багато значимість самого поняття цивільного права, які використовуються в науці і у діючому законодавстві.

II. ПИТАННЯ

ПРЕДМЕТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Предмет правового регулювання — це певна частина суспільних відносин, що регулюються нормами певної галузі права.

Правові відносини — врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Правові відносини виникають тоді і тільки тоді, коли відношення регулюється нормами права. Правові відносини на відміну від інших суспільних відносин охороняються державною владою від порушень.

Ознаки правовідносин:

1. Суспільні відносини, які виникають тільки між людьми та їх об'єднаннями і безпосередньо пов'язані з їх діяльністю та поведінкою.

2. Ідеологічні відносини, оскільки до свого виникнення вони проходять крізь свідомість людей, в якій складається модель майбутніх стосунків з огляду на існуючі загальнолюдські цінності і суспільні пріоритети.

3. **Виступають юридичним виразом** економічних, політичних, сімейних та інших відносин, впливають на суспільні відносини, що склалися на їх ґрунті.

4. **Виникають, припиняються або змінюються** на основі правових норм, які впливають на поведінку людей і через неї реалізуються.

5. **Суб'єкти правовідносин пов'язані між собою** суб'єктивними правами і юридичними обов'язками. Сторони в правовідносинах виступають як уповноважені і зобов'язані особи, де права та інтереси одних осіб можуть бути реалізовані через виконання обов'язків іншими.

6. **Взаємна поведінка** учасників правовідносин індивідуалізована і чітко визначена. Суб'єкти правовідносин (державні органи, фізичні або юридичні особи), як правило, відомі заздалегідь, їх дії скоординовані ще до початку цих відносин, чого немає в інших суспільних відносинах.

7. **Вольовий характер правовідносин** обумовлений тим, що вони виникають і реалізуються на основі волевиявлення хоча б одного з їх учасників, обов'язково проходячи крізь їх свідомість і виражаючи їх волю.

8. **Охороняються державою**, як і **правом** в цілому, інші **суспільні відносини** такого забезпечення не мають. Гарантування умов **законності** і **правопорядку** означає, що **державою** охороняє усі правовідносини, які є в **суспільстві**.

Особливості цивільно-правових відносин:

а) це майнові (відносини власності і товарно-грошові) і особисті немайнові відносини, врегульовані нормами цивільного права;

б) їхні учасники характеризуються майновою відокремленістю і юридичною рівністю;

в) суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки учасників цивільно-правових відносин виникають, змінюються і припиняються на підставі юридичних фактів.

Таким чином, **цивільно-правові відносини** — це майнові та особисті немайнові відносини, врегульовані нормами сучасного цивільного права, між майново-відокремленими, юридично-рівними учасниками, що є носіями суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, які виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

1. Предмет цивільно-правового регулювання складають майнові і особисто немайнові відносини, які складаються між суб'єктами права.

2. Майнові відносини — це відносини між певними суб'єктами (людьми чи особливими суб'єктами — юридичними особами) з приводу майна.

3. Особисті немайнові відносини — це відносини, що виникають з приводу немайнових благ, в яких здійснюється індивідуалізація особистості громадянина чи організації завдяки виявленню і оцінці їх моральних і інших соціальних якостей.

4. Цивільно-правові відносини є різновидом правових галузевих відносин, тому їм властиві ознаки і правових відносин у цілому, і галузевих цивільно-правових зокрема.

5. Специфічні, галузеві ознаки цивільних правовідносин прямо пов'язані з ознаками, що відрізняють одну галузь права від іншої — предмет та метод правового регулювання.

ІІІ. ПИТАННЯ

ЕЛЕМЕНТИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Фізичні і юридичні особи вступають у різні цивільно-правові відносини. З метою індивідуалізації окремих цивільно-правових відносин наука цивільного права окреслює їх елементи: суб'єкти і об'єкти, суб'єктивне цивільне право та суб'єктивний цивільний обов'язок.

Суб'єкти цивільно-правових відносин. У цивільно-правових відносинах мають брати участь принаймні дві особи, бо це відносини між людьми (відношення людини до речі не є правовим). Особи, які є учасниками цивільно-правових відносин, називаються *суб'єктами*.

До суб'єктів цивільних правовідносин закон відносить фізичних та юридичних осіб, державу, Автономну Республіку Крим, територіальні громади, іноземні держави та інших суб'єктів публічного права (ст. 2 ЦК України).

Суб'єкт цивільно-правових відносин, якому належить право, називається *активним суб'єктом*, або *суб'єктом права*. Суб'єкт цивільних відносин, на якого покладено обов'язок, називається *пасивним суб'єктом*, або *суб'єктом обов'язку*. Фізичним, юридичним особам як суб'єктам цивільно-правових відносин притаманні такі суспільно-юридичні якості: цивільна правоздатність і цивільна дієздатність. Називаються вони *суспільно-юридичними* тому, що стосуються саме фізичних та юридичних осіб і передбачені законом.

Об'єкти цивільних правовідносин — це матеріальні та нематеріальні блага, заради яких між суб'єктами цивільних правовідносин виникають правові зв'язки.

До об'єктів цивільних прав (правовідносин) належать:

- речі (в тому числі гроші й цінні папери);
- інше майно, в тому числі майнові права та обов'язки;
- результати робіт, послуги та дії;
- результати інтелектуальної діяльності;
- інформація;
- інші матеріальні та нематеріальні блага (ст. 177 ЦК України).

Хоча цей перелік сформульований законодавцем як вичерпний, його не потрібно сприймати саме так.

Зміст цивільного правовідношення складають суб'єктивні права та обов'язки його учасників.

Суб'єктивне цивільне право — це міра дозволеної поведінки суб'єкта цивільного правовідношення, ті юридичні можливості, що надані йому нормами права, які іншими словами називають правомочностями.

Суб'єктивний цивільний обов'язок — це міра належної поведінки (активної чи пасивної) зобов'язаного суб'єкта. Суть обов'язків полягає в тому, що суб'єкт має виконувати певні дії, прийняті ним добровільно чи покладені на нього законом, або ж утримуватися від них.

У цивільних правовідносинах існує два види обов'язку — активний та пасивний.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

1. До суб'єктів цивільних правовідносин закон відносить фізичних та юридичних осіб, державу, Автономну Республіку Крим, територіальні громади, іноземні держави та інших суб'єктів публічного права (ст. 2 ЦК України).

2. Передумовою участі вказаних суб'єктів у цивільних правовідносинах виступає наявність у них належного рівня правоздатності та дієздатності – правосуб'єктності.

3. До об'єктів цивільних прав (правовідносин) належать: а) речі (в тому числі гроші й цінні папери); б) інше майно, в тому числі майнові права та обов'язки; в) результати робіт, послуги та дії; г) результати інтелектуальної діяльності; д) інформація; е) інші матеріальні та нематеріальні блага (ст. 177 ЦК України).

4. Суб'єктивне цивільне право — це міра дозволеної поведінки суб'єкта цивільного правовідношення, ті юридичні можливості, що надані йому нормами права, які іншими словами називають правомочностями.

5. Суб'єктивний цивільний обов'язок — це міра належної поведінки (активної чи пасивної) зобов'язаного суб'єкта.

IV. ПИТАННЯ МЕТОД ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Цивільно-правовий метод регулювання суспільних відносин — це сукупність прийомів та способів впливу на майнові та особисті немайнові суспільні відносини, які характеризуються юридичною рівністю, диспозитивністю і ініціативою в формуванні і реалізації цивільних правовідносин, покладання мір майнової відповідальності і захисту (у випадках порушення цивільних прав), які виконують в основному відновлюючу функцію.

Цивільно-правовому методу правового регулювання властиві наступні ознаки:

Юридична рівність. Сутність цієї ознаки зводиться до того, що:

- 1) один суб'єкт не може наказувати іншим. Ці суб'єкти не підвладні один одному;
- 2) їх відносини засновані на рівноправності всіх форм власності;
- 3) між ними існує майново-розпорядча самостійність при виборі і організації господарських зв'язків.
- 4) існує рівність мір юридичної цивільно-правової відповідальності їх один перед одним.

Диспозитивність (головна ознака). Під диспозитивністю в цивільному праві розуміється: заснована на нормах даної галузі права юридична свобода (можливість) суб'єктів цивільних правовідносин здійснювати свою правосуб'єктність і свої суб'єктивні права на свій розсуд.

Ініціатива в формуванні і реалізації цивільних правовідносин. Ініціативність суб'єктів цивільного права полягає в тому, що “перший крок” у розвитку вказаних відносин належить, як правило, самим суб'єктам цивільного права.

Майновий характер мір цивільно-правової відповідальності. Характерна особливість цього елемента цивільно-правового регулювання полягає в тому, що:

1. Міри відповідальності не роблять безпосереднього впливу на особистість правопорушника, а впливають на правопорушника шляхом защемлення його майнових інтересів, тобто цивільно-правова відповідальність є майновою;

2. За шкоду, заподіяну одними особами можуть нести відповідальність інші;

3. Цивільно-правова відповідальність заснована на принципі повного відшкодування шкоди;

4. Відповідальність заснована на презумпції вини відповідача.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

1. Цивільно-правовий метод регулювання суспільних відносин — це сукупність прийомів та способів впливу на майнові та особисті немайнові суспільні відносини.

2. Цивільно-правовому методу властиві наступні ознаки: а) юридична рівність суб'єктів; б) їх майнова самостійність; в) вільне волевиявлення; г) диспозитивність.

V. ПИТАННЯ

ПРИНЦИПИ ТА ФУНКЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Правовий принцип — це певне начало, керуюча ідея, у відповідність з якою здійснюється правове регулювання суспільних відносин. Принцип цивільного права — це виявлені в його нормах фундаментальні положення, у відповідності з якими здійснюється регулювання майнових і особистих немайнових відносин.

Принципи цивільного права тісно пов'язані з предметом і методом регулювання цивільно-правових відносин. Вони мають визначальне значення при застосуванні цивільно-правових норм. До них належать принципи, що дістали відображення в ст. 3 ЦК України:

1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;

2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених законом;

3) свобода договору;

4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;

5) судовий захист цивільного права та інтересу;

6) справедливість, добросовісність та розумність.

Крім того, до принципів цивільного права належить принцип юридичної рівності суб'єктів цивільного правовідношення перед законом, що міститься в ст. 1 ЦК України.

Найбільш точно відображають специфічні риси цивільного права такі функції:

1. Регулятивна, направлена на регламентацію конкретної поведінки людей у суспільстві;
  2. Виховна, направлена на виховання певної поведінки суб'єктів в суспільстві, стимулювання потрібної суспільству поведінки громадян і організацій;
  3. Попереджувальна, направлена на проведення профілактичних мір в суспільстві;
  4. Охоронна, направлена на захист прав і інтересів від порушень;
  5. Відновлююча, направлена на відновлення порушеного блага.
- З вище перерахованого найбільш значимими є регулятивна і охоронна функції.

ВИСНОВКИ З ПЯТОГО ПИТАННЯ:

1. Принцип цивільного права — це виявлені в його нормах фундаментальні положення, у відповідності з якими здійснюється регулювання майнових і особистих немайнових відносин.
2. Специфічно цивілістичні принципи містяться у ст. 3 ЦК України, де визначаються основні засади (межі, кордони) впливу на майнові та особисті немайнові відносини: До них належать: а) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; б) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених законом; в) свобода договору; г) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; д) судовий захист цивільного права та інтересу; е) справедливість, добросовісність та розумність.
3. Функції цивільного права — це напрямки впливу на майнові та особисті немайнові суспільні відносини, які виражають його соціальне призначення.
4. До найбільш значимих функцій цивільного права слід віднести регулятивну та охоронну.

VI. ПИТАННЯ

ВИДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Цивільно-правові відносини досить різноманітні за суб'єктним складом, змістом та підставами виникнення. Наукою і практикою розроблено певні критерії а якими всі цивільно-правові відносини поділяються на види. Розглянемо їх.

Регулятивні та охоронні відносини. В основу розмежування зазначених видів правовідносин покладено такий критерій, як *підстави виникнення*.

Регулятивні відносини — це правовідносини, через які здійснюється регулювання нормальних економічних відносин (власності, товарно-грошових) та особистих немайнових відносин. Тобто за допомогою регулятивних відносин відбувається правомірна діяльність фізичних та юридичних осіб. Саме тому вони виникають із договорів, односторонніх угод.

Порушення правових норм і відповідного суб'єктивного права фізичних або юридичних осіб є юридичними фактами, на основі яких виникають цивільно-правові відносини між правопорушником і потерпілим. Внаслідок цих правовідносин у правопорушника з'являються обов'язки, які він виконує на користь потерпілого. Зазначені правовідносини в юридичній літературі називаються охоронними. Іноді охоронні відносини визначаються як такі, що оформляють види юридичної відповідальності, застосування інших правових санкцій, тобто правовідносини, пов'язані із застосуванням засобів державною примусу.

Охоронні відносини є цивільно-правовою формою усунення наслідків правопорушення, поновлення нормального правового й економічного або особистого становища. Отже, охоронні відносини виникають із правопорушень, тобто порушень правових норм, суб'єктивних прав і заподіяння шкоди потерпілим.

Абсолютні, загальнорегулятивні та відносні правовідносини. В основу їх розмежування покладено такий критерій, як коло зобов'язаних осіб і ступінь їх конкретизації.

В абсолютних правовідносинах визначено лише одну сторону, яка має право, тобто уповноважену сторону. Зобов'язана сторона — це кожен, чий обов'язок полягає в утриманні від порушення суб'єктивних прав, тобто невизначене коло осіб — кожен і всі.

Абсолютний суб'єктивний обов'язок покладається на кожного, і його зміст полягає в утриманні від порушення абсолютного права. Абсолютність суб'єктивного права — в його охороні від усіх і кожного та в його здійсненні на підставі власної діяльності уповноваженої особи.

Загальнорегулятивні відносини відображають зв'язок кожного з кожним. У них на боці уповноваженої і зобов'язаної сторін — кожен і всі.

У відносних правовідносинах конкретно визначено обидві сторони — уповноважену і зобов'язану. Відносними правовідносинами є зобов'язальні. Сторони в них цілком конкретні — кредитор і боржник.

Активні та пасивні цивільні правовідносини. Вони різняться характером поведінки зобов'язаної сторони. Якщо на останню у правовідносинах покладено обов'язок активної поведінки, то суб'єктивне право вичерпується лише двома повноваженнями — правом вимоги і правом захисту порушеного суб'єктивного права (у разі невиконання обов'язку). При цьому суб'єктивне право покликане забезпечити виконання обов'язку, тобто досягнення активної діяльності зобов'язаної сторони. До активних правовідносин належать зобов'язальні відносини. У пасивних правовідносинах змістом суб'єктивного обов'язку є пасивна поведінка: зобов'язана сторона повинна утримуватися від порушення суб'єктивного права уповноваженої сторони.

Речові та зобов'язальні відносини. Вони різняться об'єктом правовідносин. Об'єктом речових правовідносин є речі, майно. До них належать відносини власності. У зобов'язальних відносинах об'єктом є дії.

Майнові та особисті немайнові відносини. У майнових відносинах об'єктом є майно. Це перш за все відносини власності. В особистих немайнових відносинах об'єктом є немайнові блага: честь, гідність, авторство та ін.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

1. Класифікація є логічним прийомом, за допомогою якого процес формування уявлення про явище чи процес в свідомості відбувається структурно, що в свою чергу спрощує механізм сприйняття та відтворення інформації.

2. До основних критеріїв класифікації цивільних правовідносин слід віднести: а) підстава виникнення; б) коло зобов'язаних осіб і ступінь їх конкретизації; в) характер поведінки зобов'язаної сторони; г) об'єктом правовідносин тощо.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Цивільне право лежить в основі приватного права України і виступає „материнською” галуззю права по відношенню до сімейного та трудового.

2. Термін “цивільне право” об'єднує декілька взаємозв'язаних, але не тотожних понять. Він охоплює галузь права, галузь законодавства, галузь правової науки (юридичних знань) та галузь юридичних наукових дисциплін.

3. Цивільне право (як галузь права) — це сукупність правових норм, які регулюють майнові та особисті немайнові відносини на засадах юридичної рівності сторін, вільного волевиявлення та майнової самостійності учасників.

4. Цивільне право як галузь законодавства може розглядатися як сукупність нормативно-правових актів, що містять норми цивільного права.

5. Наука цивільного права — це систематизована певним чином сукупність знань, теорій, ідей, що пояснюють: виникнення цивільного права як галузь права і законодавства, призначення їх в суспільстві.

6. Під цивільним правом, як навчальної дисципліною чи курсом цивільного права, слід розуміти систему тих положень науки цивільного права, які розкривають багато значимість самого поняття цивільного права, які використовуються в науці і у діючому законодавстві.

7. Предмет цивільно-правового регулювання складають майнові і особисті немайнові відносини, які складаються між суб'єктами права.

8. Майнові відносини — це відносини між певними суб'єктами (людьми чи особливими суб'єктами — юридичними особами) з приводу майна.

9. Особисті немайнові відносини — це відносини, що виникають з приводу немайнових благ, в яких здійснюється індивідуалізація особистості громадянина чи організації завдяки виявленню і оцінці їх моральних і інших соціальних якостей.

10. До суб'єктів цивільних правовідносин закон відносить фізичних та юридичних осіб, державу, Автономну Республіку Крим, територіальні громади, іноземні держави та інших суб'єктів публічного права (ст. 2 ЦК України).

11. Передумовою участі вказаних суб'єктів у цивільних правовідносинах виступає наявність у них належного рівня правоздатності та дієздатності – правосуб'єктності.

12. До об'єктів цивільних прав (правовідносин) належать: а) речі (в тому числі гроші й цінні папери); б) інше майно, в тому числі майнові права та обов'язки; в) результати робіт, послуги та дії; г) результати інтелектуальної діяльності; д) інформація; е) інші матеріальні та нематеріальні блага (ст. 177 ЦК України).

13. Суб'єктивне цивільне право — це міра дозволеної поведінки суб'єкта цивільного правовідношення, ті юридичні можливості, що надані йому нормами права, які іншими словами називають правомочностями.

14. Суб'єктивний цивільний обов'язок — це міра належної поведінки (активної чи пасивної) зобов'язаного суб'єкта.

15. Цивільно-правовому методу властиві наступні ознаки: а) юридична рівність суб'єктів; б) їх майнова самостійність; в) вільне волевиявлення; г) диспозитивність.

16. Функції цивільного права — це напрямки впливу на майнові та особисті немайнові суспільні відносини, які виражають його соціальне призначення. До найбільш значимих функцій цивільного права слід віднести регулятивну та охоронну.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Дана тема вивчається з метою визначення врегулювання та охорони сфери приватних інтересів особи правоохоронними органами, які ґрунтуються на началах юридичної рівності сторін, що обумовлено недоторканістю їх приватної власності, свободою договору, судовим захистом їх прав та інтересів тощо.

При вивченні теми слід приділити увагу з'ясуванню змісту наступних понять: цивільне право, предмет і метод цивільно-правового регулювання, цивільне законодавство, аналогія права та закону, звичай ділового обігу, пандектна та інституційна система викладення, рецепція, цивільне законодавство, аналогія закону, аналогія права, джерела цивільного права, цивільні правовідносини, майнові та особисті немайнові цивільні правовідносини.

У результаті вивчення теми здобувачі вищої освіти повинні опанувати наступними знаннями:

- загальні поняття, методи та принципи регулювання цивільного права, основні колізійні прив'язки;
- основні принципи та функції цивільного права;
- система та структура цивільного права;

- поняття та елементи цивільних правовідносин.

Необхідним є формування у здобувачів вищої освіти наступних навичок та вмінь:

- правильно визначати методи правового регулювання;
- ефективно застосовувати на практиці реалізацію основних принципів цивільного права;
- визначати й характеризувати елементи цивільних правовідносин;
- самостійно працювати з законодавчим та інструктивним матеріалом, правильно його трактувати, розуміти та використовувати у практичній діяльності.

ТЕМА № 2. ФІЗИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

<i>РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:</i>	16
ВСТУП.	25
1. Правоздатність і дієздатність фізичної особи.....	25
2. Місце проживання фізичної особи.....	33
3. Безвісна відсутність. Визнання особи померлою.....	34
4. Опіка та піклування.....	37
5. Рівність прав чоловіка та жінки під час реалізації цивільних прав та обов'язків.....	39
ВИСНОВКИ З ТЕМИ:.....	42
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:	28
ВСТУП.....	29
1. Поняття об'єктів цивільних прав.....	30
2. Речі як об'єкти цивільних прав. Майно.....	30
3. Гроші, валютні цінності та цінні папери як об'єкти цивільних прав	31
4. Дії, послуги та зобов'язальні вимоги як об'єкти цивільних прав....	33
5. Нематеріальні блага як об'єкт цивільних прав.....	34
ВИСНОВКИ З ТЕМИ:.....	35

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасиби-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. 2-ге вид., переробл. та допов. Х.: Право, 2014. Т.1. 656 с.
2. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс: Підручник. 3-тє вид., допов. К.: «ВД» Дакор», 2013. 672 с.
3. Цивільне право України (Загальна частина): навчальний посібник кол. авт. К.: «Хай-Тек Прес», 2013. 432 с. (видання з грифом МОНМС)
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. За заг. ред. Бобрика В.І. К.: «Центр учбової літератури», 2016. 784 с.
5. Р.А. Майданик. Цивільне право. Практикум. Навчальний посібник. видання 3-тє, перероблене і доповнене. Київ, Алерта, 2019. 622 с.
6. Іванов Ю.Ф., Куриліна О.В., Іванова М.В. Цивільне право України. У 2-х томах. Том 1. Навчальний посібник. Київ, Алерта, 2019. 342 с.
7. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 р. № 2398-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2398-17>. (Дата звернення 15.06.2020).

8.Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. № 1382-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>. (Дата звернення 15.06.2020).

9.Про затвердження Порядку розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи: Постанова Кабінету міністрів України від 11.07.2007 р. № 915. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/915-2007-%D0%BF>. (Дата звернення 15.06.2020).

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

сформувати в свідомості здобувачів вищої освіти уявлення про специфіку та характер участі фізичних осіб в цивільних правовідносинах шляхом визначення основних критеріїв, вимог, що висуваються законодавцем до людей – учасників цивільних правовідносин; з'ясування правил встановлення місця проживання фізичної особи і значення цього інституту права; аналізу процедури і значення інститутів визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою, а також комплексне дослідження інститутів опіки та піклування в цивільному праві.

ВСТУП

Згідно ЦК України (ст. 2), учасником цивільних відносин визнаються фізичні особи. Зміст поняття "фізичної особи розкривається у ст. 24 цього Кодексу, за якою людина як учасник цивільних *відносин вважається фізичною особою*. Таким чином, у ЦК України підкреслюється, що громадянство як правовий зв'язок між фізичною особою і державою у цивільних відносинах не має визначального характеру і всі фізичні особи незалежно від громадянства *апріорі можуть брати участь у цивільних відносинах*. Згадаємо також про те, що згідно зі ст. 26 Конституції України іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

В житті можливі випадки, коли фізична особа тривалий час відсутня в місці постійного проживання. Виникає невизначеність у правовідносинах за участю відсутнього. Необхідно вжити заходів по збереженню його майна, задоволенню вимоги його кредиторів тощо. В разі смерті відсутнього, правовідносини з його участю повинні припинити свою дію. Його майно за правом спадкоємства переходить до спадкоємців.

Зазначені дії можна вчинити за допомогою двох цивільно-правових інститутів: "Визнання фізичної особи безвісно відсутньою" і "Оголошення фізичної особи померлою".

І. ПИТАННЯ

ПРАВОЗДАТНІСТЬ І ДІЄЗДАТНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

У ст. 24 ЦК України визначено поняття **фізичної особи** як людини — учасника цивільних відносин.

Правоздатність фізичної особи — це здатність мати цивільні права та обов'язки мають усі фізичні особи. Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження і припиняється у момент її смерті. **У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини.** Цивільна правоздатність є невід'ємною від особи незалежно від віку, стану здоров'я чи інших характеристик людини. У випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку. Усі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права та обов'язки.

Правам особи кореспондують обов'язки, які фізична особа здатна мати як учасник цивільних відносин.

Характерними рисами правоздатності є рівність правоздатності фізичних осіб, їх невідчужуваність від особи та неможливість їх обмеження, окрім як у випадках та порядку, передбачених законом.

Цивільна дієздатність фізичної особи. Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (ст. 30 ЦК України).

Зміст дієздатності містить у собі такі **складові частини**: 1) здатність особи своїми діями набувати цивільні права та створювати для себе цивільні обов'язки; 2) здатність самостійно здійснювати цивільні права та виконувати обов'язки; 3) здатність нести відповідальність за цивільні правопорушення.

Цивільне законодавство розрізняє декілька різновидів дієздатності залежно від віку особи та її психічного стану, оскільки при здійсненні цивільних прав та обов'язків особа повинна розуміти значення та можливі наслідки своїх дій.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. Фізична особа — це людина — учасник цивільних відносин.
2. Передумовою участі людини в цивільних правовідносинах виступає наявність належного рівня правоздатності та дієздатності.
3. Характерними рисами правоздатності є рівність правоздатності фізичних осіб, їх невідчужуваність від особи та неможливість їх обмеження, окрім як у випадках та порядку, передбачених законом.
4. Дієздатність об'єднує у собі правочиноздатність, тобто здатність здійснювати правочини, та деліктоздатність — здатність нести відповідальність за неправомірні дії, які тісно пов'язані одна з одною.
5. Зміст дієздатності містить у собі такі складові частини: а) здатність особи своїми діями набувати цивільні права та створювати для себе цивільні

обов'язки; б) здатність самостійно здійснювати цивільні права та виконувати обов'язки; в) здатність нести відповідальність за цивільні правопорушення.

6. Цивільне законодавство розрізняє декілька різновидів дієздатності залежно від віку особи та її психічного стану, оскільки при здійсненні цивільних прав та обов'язків особа повинна розуміти значення та можливі наслідки своїх дій.

7. За новим ЦК України розрізняють такі різновиди дієздатності: а) часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла 14 років (малолітніх); б) неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від 14 до 18 років (неповнолітніх); в) повна цивільна дієздатність. Передбачено також визнання особи недієздатною та обмежено дієздатною за рішенням суду і на підставах, визначених законом.

II. ПИТАННЯ МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Визначення місця проживання особи має суттєве значення для забезпечення правової охорони прав та інтересів суб'єктів цивільних відносин, оскільки з ним пов'язується загальна презумпція про те, що особа перебуває в даному місці проживання, хоча у кожний конкретний момент вона може перебувати і в іншому місці. На цю адресу направляється й офіційне листування. За місцем знаходження особи визначається, наприклад, місце виконання зобов'язання, місце відкриття спадщини тощо.

Місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово (ст. 29 ЦК України). Фізична особа, яка досягла 14 років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, що встановлюються законом.

Для деяких категорій осіб передбачається легальне визначення місця проживання. Так, місцем проживання фізичної особи у віці від 10 до 14 років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна. У разі спору місце проживання фізичної особи у віці від 10 до 14 років визначається органом опіки та піклування або судом.

Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла 10 років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає.

Місцем проживання недієздатної особи є місце проживання її опікуна або місцезнаходження відповідної організації, яка виконує щодо неї функції

опікуна. Чинним ЦК України вперше визначено, що фізична особа може мати кілька місць проживання.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

1. Місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово (ст. 29 ЦК України).

2. Фізична особа, яка досягла 14 років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, що встановлюються законом.

3. Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла 10 років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає.

4. Місцем проживання недієздатної особи є місце проживання її опікуна або місцезнаходження відповідної організації, яка виконує щодо неї функції опікуна.

ІІІ. ПИТАННЯ

БЕЗВІСНА ВІДСУТНІСТЬ ТА ВИЗНАННЯ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ

Визнання фізичної особи безвісно відсутньою (ст. 43 ЦК України).

Тривала відсутність фізичної особи в місці її постійного проживання за відсутності відомостей про місце її перебування зачіпає права та інтереси фізичних та юридичних осіб, з якими вона перебуває у правових зв'язках. Так, невизначеними можуть залишитися майнові, аліментні, пенсійні, трудові та інші проблеми відсутньої особи. З метою усунення такої правової невизначеності законом передбачено створення спеціального легального статусу для такої особи — визнання її безвісно відсутньою, що є засвідченням у судовому порядку факту тривалої відсутності особи в місці її проживання, що, у свою чергу, тягне за собою певні правові наслідки.

Фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо:

- а) протягом року відсутня в місці її постійного проживання;
- б) протягом того ж строку в місці його постійного проживання немає відомостей про місце його перебування;
- в) невідомість місця перебування не можна усунути за допомогою відповідних заходів.

Правові наслідки визнання особи безвісно відсутньою:

1. Над майном громадянина, визнаного безвісно відсутнім встановлюється опіка. З майна, належного безвісно відсутньому, видається утримання громадянам, яких безвісно відсутній зобов'язаний за законом утримувати. За рахунок цього ж майна, опікун задовольняє вимоги по сплаті боргів по різних зобов'язаннях безвісно відсутнього;

2. Неповнолітні та повнолітні непрацездатні діти, непрацездатні батьки, дружина, незалежно від віку і працездатності, якщо вона доглядає за дітьми

безвісно відсутнього, що не досягли 8 років, вправі вимагати призначення їм пенсії у зв'язку з визнанням годувальника безвісно відсутнім (Закон України "Про пенсійне забезпечення").

3. Чоловік або дружина безвісно відсутнього набувають права розірвання шлюб у спрощеному порядку через органи РАЦСу;

4. Припиняються зобов'язання, тісно зв'язані з особою безвісно відсутнього, наприклад, чинність довіреності та договору доручення.

Оголошення фізичної особи померлою (ст. 46 ЦК України). Визнання особи безвісно відсутньою за умови її тривалої відсутності не усуває певної невизначеності її легального статусу, оскільки вона визнається учасником окремих правовідносин, які можуть бути припиненими лише зі смертю особи.

Фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо:

- а) якщо вона відсутня в місці постійного проживання протягом 3 років;
- б) немає відомостей про місце її перебування;

в) вжиті заходи для виявлення місце перебування громадянина не дали позитивних наслідків. 3-річний строк скорочується до 6 місяців, коли громадянин пропав безвісті за обставин, що загрожували смертю, або є підстави припускати його загибель від певного нещасного випадку (був пасажиром літака, з яким сталося аварія). Інший строк встановлено для військовослужбовців або інших громадян, які пропали безвісти у зв'язку з військовими діями. Вони можуть бути оголошені померлими не раніше, ніж після закінчення 2 років з дня припинення військових дій.

Днем смерті громадянина, оголошеного померлим, вважається день набрання законної сили рішення суду. Або день його гаданої загибелі, якщо він пропав безвісти за обставин, що загрожували смертю або дають підставу припускати його загибель від певного нещасного випадку.

Закон пов'язує певні **правові наслідки з оголошенням фізичної особи померлою:**

- а) відкриття спадщини;
- б) певні особи набувають право на одержання пенсій;
- в) припиняється шлюб;
- г) припиняються зобов'язання, пов'язані з особою громадянина, якого оголошено померлим.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

1. З метою усунення правової невизначеності та обов'язків тривало відсутньої фізичної особи законом передбачено створення спеціального легального статусу для такої особи — визнання її безвісно відсутньою, що є засвідченням у судовому порядку факту тривалої відсутності особи в місці її проживання, що, у свою чергу, тягне за собою певні правові наслідки.

2. Визнання особи безвісно відсутньою за умови її тривалої відсутності не усуває певної невизначеності її легального статусу, оскільки вона визнається учасником окремих правовідносин, які можуть бути припиненими лише зі смертю особи.

3. Цивільний стан особи — це правове положення конкретного громадянина як носія різноманітних прав та обов'язків, у тому числі майнових та особистих немайнових, яке визначається фактами та обставинами як природного, так і соціально-громадського характеру.

IV. ПИТАННЯ ОПІКА ТА ПІКЛУВАННЯ

Опіка і піклування в теорії права розглядаються як комплексний інститут сімейного і цивільного законодавства. Метою встановлення опіки та піклування є забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки. Щодо неповнолітніх — також забезпечення їх виховання, навчання та розвитку.

У цивільному законодавстві правила про опіку і піклування тісно пов'язані з інститутом дієздатності.

Згідно зі ст. 55 ЦК України опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки.

Опіка встановлюється над:

- малолітніми особами (тобто фізичними особами, які не досягли 14 років), які позбавлені батьківського піклування;
- фізичними особами, які визнані судом недієздатними внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу;
- майном малолітніх осіб, позбавлених батьківського піклування;
- майном фізичних осіб, визнаних недієздатними;
- майном фізичних осіб, визнаних судом безвісно відсутніми;
- майном фізичних осіб, місцеперебування яких невідоме.

Піклування встановлюється над:

- неповнолітніми особами (тобто фізичними особами у віці від 14 до 18 років), які позбавлені батьківського піклування;
- фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена судом, якщо особа страждає на психічний розлад, що суттєво впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Місцем встановлення опіки або піклування є місце проживання фізичної особи, яка потребує опіки чи піклування, або місце проживання опікуна чи піклувальника.

Особа, якій стало відомо про фізичну особу, яка потребує опіки або піклування, зобов'язана негайно повідомити про це орган опіки та піклування.

Піклувальники згідно зі ст. 69 ЦК України наділені правами й на них покладені такі обов'язки:

1) піклувальник над неповнолітньою особою зобов'язаний дбати про створення для неї необхідних побутових умов, про її виховання, навчання та розвиток;

2) піклувальник над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, зобов'язаний дбати про її лікування, створення необхідних побутових умов;

3) піклувальник зобов'язаний вживати заходів щодо захисту цивільних прав та інтересів підопічного.

Контроль за діяльністю опікунів і піклувальників здійснюється органами опіки та піклування із залученням громадськості шляхом планових відвідувань тих осіб, які перебувають під опікою (піклуванням).

Опіка припиняється у разі:

- передачі малолітньої особи батькам (усиновлювачам);
- досягнення підопічним 14 років. У цьому разі особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього;
- поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною.

Підставами для припинення піклування є:

- досягнення фізичною особою повноліття;
- реєстрація шлюбу неповнолітньої особи;
- надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
- поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена.

ЦК України встановив новий спосіб надання дієздатній фізичній особі допомоги у здійсненні її прав та виконанні обов'язків, який полягає в тому, що дієздатна фізична особа, яка за станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки, має право обрати собі

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

1. Опіка і піклування в теорії права розглядаються як комплексний інститут сімейного і цивільного законодавства.

2. Згідно зі ст. 55 ЦК України опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки.

3. Позбавлення батьківського піклування означає, що батьки дітей померли, невідомі, визнані у судовому порядку безвісно відсутніми або померлими.

4. Місцем встановлення опіки або піклування є місце проживання фізичної особи, яка потребує опіки чи піклування, або місце проживання опікуна чи піклувальника.

5. Органами, які приймають рішення щодо опіки і піклування, є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі комітети міських, районних у містах, сільських, селищних рад.

V. ПИТАННЯ РІВНІСТЬ ЧОЛОВІКА ТА ЖІНКИ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ

Верховна рада України у 2005 році прийняла Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV.

Метою цього Закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією.

Рівні права жінок і чоловіків - відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі; *рівні можливості жінок і чоловіків* - рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків;

дискримінація за ознакою статі - ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій Законом України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні", крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на:

- утвердження гендерної рівності;
- недопущення дискримінації за ознакою статі;
- застосування позитивних дій;
- запобігання та протидію насильству за ознакою статі, у тому числі всім проявам насильства стосовно жінок; {Статтю 3 доповнено новим абзацом згідно із Законом N 2229-VIII від 07.12.2017 }
- забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень;
- забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;
- підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства;
- виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері;
- захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Фізична особа – це людина — учасник цивільних відносин.
2. Передумовою участі людини в цивільних правовідносинах виступає наявність належного рівня правоздатності та дієздатності.
3. Характерними рисами правоздатності є рівність правоздатності фізичних осіб, їх невідчужуваність від особи та неможливість їх обмеження, окрім як у випадках та порядку, передбачених законом.
4. Дієздатність об'єднує у собі правочиноздатність, тобто здатність здійснювати правочини, та деліктоздатність — здатність нести відповідальність за неправомірні дії, які тісно пов'язані одна з одною.
5. Зміст дієздатності містить у собі такі складові частини:
а) здатність особи своїми діями набувати цивільні права та створювати для себе цивільні обов'язки; б) здатність самостійно здійснювати цивільні права та виконувати обов'язки; в) здатність нести відповідальність за цивільні правопорушення.
6. Цивільне законодавство розрізняє декілька різновидів дієздатності залежно від віку особи та її психічного стану, оскільки при здійсненні цивільних прав та обов'язків особа повинна розуміти значення та можливі наслідки своїх дій.
7. Згідно ЦК України, розрізняють такі різновиди дієздатності: а) часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла 14 років (малолітніх); б) неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від 14 до 18 років (неповнолітніх); в) повна цивільна дієздатність. Передбачено також визнання особи недієздатною та обмежено дієздатною за рішенням суду і на підставах, визначених законом.
8. Місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово (ст. 29 ЦК України).
9. Фізична особа, яка досягла 14 років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, що встановлюються законом.
10. Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла 10 років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає.
11. Місцем проживання недієздатної особи є місце проживання її опікуна або місцезнаходження відповідної організації, яка виконує щодо неї функції опікуна.
12. З метою усунення правової невизначеності та обов'язків тривало відсутньої фізичної особи законом передбачено створення спеціального легального статусу для такої особи — визнання її безвісно відсутньою, що є засвідченням у судовому порядку факту тривалої відсутності особи в місці її проживання, що, у свою чергу, тягне за собою певні правові наслідки.

13. Визнання особи безвісно відсутньою за умови її тривалої відсутності не усуває певної невизначеності її легального статусу, оскільки вона визнається учасником окремих правовідносин, які можуть бути припиненими лише зі смертю особи.

14. Цивільний стан особи — це правове положення конкретного громадянина як носія різноманітних прав та обов'язків, у тому числі майнових та особистих немайнових, яке визначається фактами та обставинами як природного, так і соціально-громадського характеру.

15. Опіка і піклування в теорії права розглядаються як комплексний інститут сімейного і цивільного законодавства.

16. Згідно зі ст. 55 ЦК України, опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки.

17. Позбавлення батьківського піклування означає, що батьки дітей померли, невідомі, визнані у судовому порядку безвісно відсутніми або померлими.

18. Місцем встановлення опіки або піклування є місце проживання фізичної особи, яка потребує опіки чи піклування, або місце проживання опікуна чи піклувальника.

19. Органами, які приймають рішення щодо опіки і піклування, є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі комітети міських, районних у містах, сільських, селищних рад.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Дана тема вивчається з метою визначення правового статусу людини як учасника правовідносин, набуття нею елементів правосуб'єктності як необхідною передумовою участі фізичної особи у будь-яких правових відносинах.

При вивченні теми слід приділити увагу з'ясуванню змісту наступних понять: фізична особа, правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, емансипація, недієздатна особа, обмежено дієздатна особа, часткова дієздатність, мінімальна дієздатність, ім'я, місце проживання, честь, гідність, життя, здоров'я, право на власне зображення, право на особисту недоторканність.

У результаті вивчення теми здобувачі вищої освіти повинні опанувати наступними знаннями:

- обсяг дієздатності фізичної особи;
- порядок та підстави обмеження дієздатності фізичної особи;
- роль органів внутрішніх справ при визнанні фізичної особи безвісно відсутньою, померлою;
- порядок участі правоохоронних органів у встановленні опіки та піклування щодо фізичної особи.

Необхідним є формування у здобувачів наступних навичок та вмінь:

- правильно встановлювати підстави для визнання особи недієздатною, безвісно відсутньою, оголошення фізичної особи померлою;
- ефективно визначати правові наслідки при визнанні фізичної особи безвісно відсутньою або оголошенні її померлою;
- визначати форми правового захисту особистих і майнових прав фізичних осіб при встановленні опіки і піклування органами внутрішніх справ.

ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. 2-ге вид., переробл. та допов. Х.: Право, 2014. Т.1. 656 с.

2. Цивільне право України (Загальна частина): Навчальний посібник / кол. авт. К.: «Хай-Тек Прес», 2013. 432 с. (видання з грифом МОНМС)

3. Цивільне право України: Загальна частина / За ред. професорів І.А. Бірюкова і О.Ю. Заїки. К.: Алерта, 2014. 510 с.

4. Актуальні питання прикладної цивілістики у сфері складання процесуальних документів. Науково-практичний посібник. За заг. ред. д.ю.н., професора М.М. Ясинка. К.: Алерта, 2015. 814 с.

5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. [текст] За заг. ред. Бобрика В.І. К.: «Центр учбової літератури», 2016. 784 с.

6. Р.А. Майданик. Цивільне право. Практикум. Навчальний посібник. видання 3-тє, перероблене і доповнене. Київ, Алерта, 2019. 622 с.

7. Іванов Ю.Ф., Куриліна О.В., Іванова М.В. Цивільне право України. У 2-х томах. Том 1. Навчальний посібник. Київ, Алерта, 2019. 342 с.

8. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>. (Дата звернення 15.06.2020).

9. Про затвердження Порядку використання даних Реєстру прав власності на нерухоме майно, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна, Державного реєстру іпотек та Державного реєстру обтяжень рухомого майна: Наказ Міністерства юстиції України від 14.12.2012 р. № 1844/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2102-12>. (Дата звернення 15.06.2020).

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

сформувати в свідомості здобувачів вищої освіти уявлення про специфічні особливості об'єктного складу цивільних правовідносин шляхом визначення поняття об'єктів цивільних прав і вимог, що висуваються законодавцем до вказаного елементу цивільного право відношення; здійснення порівняльної характеристики термінів „річ” та „майно” в цивільному праві; аналізу окремих категорій об'єктів цивільних прав з точки зору їх правового статусу та оборотоздатності.

ВСТУП

Під об'єктом цивільних прав розуміють матеріальні та нематеріальні блага, з і приводу яких виникають цивільні правовідносини. Об'єкти цивільних прав та і об'єкти цивільних правовідносин — поняття тотожні. Цивільні правовідносини складаються між особами щодо матеріального чи

нематеріального блага для задоволення своїх потреб. Тому об'єктом цивільних прав (правовідносин) може бути те, заради чого суб'єкти вступають у правовідносини і на що спрямовані їхні суб'єктивні права та обов'язки з метою здійснення своїх законних права та інтересів.

Цивільний кодекс УРСР не містив ніяких окремих положень щодо об'єктів цивільних прав. Між тим у чинному ЦК України цьому питанню присвячено окремий розділ. ЦК України відносить до об'єктів цивільних прав речі, включаючи гроші та цінні папери, інше майно, у тому числі майнові права, роботи та послуги, результати творчої діяльності, службову та комерційну таємницю, особисті немайнові блага, та інші матеріальні та нематеріальні блага.

Поняття "об'єкт права" в юридичній літературі вживається у різних значеннях. По-перше, про "об'єкт права" говорять як про елемент правовідносин, по-друге, — як про суспільні відносини, які в конкретних умовах підлягають правовому регулюванню.

Юридичні і фізичні особи вступають у цивільно-правові відносини з метою задоволення своїх потреб та інтересів. Об'єктами цивільних прав є все те, з приводу чого складаються цивільні правовідносини і на що спрямовані суб'єктивні цивільні права та суб'єктивні цивільні обов'язки. Будь-який об'єкт повинен задовольняти потреби й інтереси учасників цивільних правовідносин, в іншому разі він не розглядатиметься як об'єкт цивільного права.

Об'єкти цивільних прав за правовим режимом і цільовим призначенням поділяють, зокрема, на такі види: речі, включаючи гроші, валютні цінності та цінні папери, інше майно, у тому числі майнові права, дії (роботи) та послуги, результати духовної та інтелектуальної діяльності, службова та комерційна таємниця, особисті немайнові блага, а також інші матеріальні та нематеріальні блага. Найпоширенішими об'єктами цивільних прав є речі.

I. ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Об'єктами цивільних прав стає все те, з приводу чого виникають та здійснюються цивільні права та обов'язки, тобто все те, що є предметом або результатом діяльності учасників цивільного обороту.

Об'єктами цивільних прав є речі, тобто матеріальні предмети оточуючого світу, створені природою або людиною, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права та обов'язки, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага (ст. 177 ЦК України). Слід підкреслити, що об'єктами цивільних прав є лише речі, які мають корисні властивості, усвідомлені та освоєні людством, оскільки за відсутності таких якостей речі не зможуть стати об'єктами цивільно-правових відносин.

За критерієм оборотоздатності об'єкти цивільних прав поділяються на: а) об'єкти, що обертаються вільно; б) об'єкти, обмежено оборотоздатні; в) об'єкти, вилучені з обігу.

Більшість об'єктів цивільних прав належить до таких, що обертаються вільно. Об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування, або іншим чином. В Україні діє загальна презумпція щодо вільного обороту об'єктів, якщо нема спеціальної вказівки закону про їх вилучення з обігу або обмеження обігу, або вони не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. Об'єктами цивільних прав стає все те, з приводу чого виникають та здійснюються цивільні права та обов'язки, тобто все те, що є предметом або результатом діяльності учасників цивільного обороту.

2. Об'єктами цивільних прав є лише речі, які мають корисні властивості, усвідомлені та освоєні людством, оскільки за відсутності таких якостей речі не зможуть стати об'єктами цивільно-правових відносин.

II. ПИТАННЯ

РЕЧІ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ. МАЙНО

Річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 179 ЦК України).

Залежно від особливостей правового режиму речей, їх цільового призначення, інших критеріїв здійснюється їх класифікація. До основних груп такої класифікації, крім класифікації за ознаками оборотоздатності речей, можна віднести: речі рухомі і нерухомі; засоби виробництва та предмети споживання; індивідуально визначені речі та речі, визначені родовими ознаками; речі подільні та неподільні; головні речі та приналежності; речі споживні та неспоживні; складні речі та складові частини речі; продукція, плоди та доходи тощо.

Особливим об'єктом цивільних прав є тварини. Згідно зі ст. 180 ЦК України на них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом. Тварини, занесені до Червоної книги України, можуть бути предметом цивільного обороту лише у випадках та порядку, встановлених законом.

Особливим об'єктом цивільних прав є підприємство як цілісний майновий комплекс, що використовується для здійснення підприємницької діяльності, оскільки одночасно підприємство є суб'єктом і цивільних прав і обов'язків, який є самостійним учасником цивільного обороту. Підприємство, виступаючи в цивільному обороті як юридична особа, має право від свого імені здійснювати всі види правочинів щодо належного йому майна. Водночас підприємство або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів.

До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права,

якщо інше не встановлено договором або законом. Підприємство як єдиний майновий комплекс визнається нерухомістю.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

1. Річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

2. Класифікація є логічним прийомом, за допомогою якого процес формування уявлення про явище чи процес в свідомості відбувається структурно, що в свою чергу спрощує механізм сприйняття та відтворення інформації.

3. До основних критеріїв класифікації речей слід віднести: а) оборотоздатність; б) напрямок використання; в) ступінь зв'язку з землею; г) можливість поділу; д) ступінь визначеності ознак; е) можливість тривалого використання; ж) субординаційна ознака; з) можливість природного розвитку речі тощо.

ІІІ. ПИТАННЯ

ГРОШІ, ВАЛЮТНІ ЦІННОСТІ ТА ЦІННІ ПАПЕРИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Гроші (*грошові кошти*). Грошові кошти належать до числа замінних речей, що визначаються родовими ознаками. Особливістю грошей як об'єкта цивільних прав є те, що вони оцінюються не за кількістю грошових знаків, а за числом грошових одиниць і є універсальним еквівалентом вартості будь-якого товару. Грошовий обіг в Україні регулюється законодавством. Законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України — гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом.

Валютні цінності. Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. валютними цінностями визнаються:

- *валюта України* — грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, кошти на рахунках, вклади у банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України;
- *платіжні документи та інші цінні папери* (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України;
- *іноземна валюта* — іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до

банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України;

- *платіжні документи та інші цінні папери* (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені в іноземній валюті або банківських металах;

- *банківські метали* — золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Цінні папери. Відповідно до ст. 194 ЦК України цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його випустила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам. До особи, яка набула право власності на цінний папір, переходять у сукупності всі права, які ним посвідчуються.

ЦК України (ст. 195) надається класифікація груп та видів цінних паперів. В той же час у ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. надана більш розширена класифікація видів цінних паперів.

ВИСНОВКИ ЗА ТРЕТІМ ПИТАННЯМ:

1. Особливістю грошей як об'єкта цивільних прав є те, що вони оцінюються не за кількістю грошових знаків, а за числом грошових одиниць і є універсальним еквівалентом вартості будь-якого товару.

2. Цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його випустила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам. До особи, яка набула право власності на цінний папір, переходять у сукупності всі права, які ним посвідчуються.

IV. ПИТАННЯ

ДІЇ, ПОСЛУГИ ТА ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНІ ВИМОГИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Дії (їх результати) та послуги (як різновид дії) є об'єктами цивільних прав переважно у зобов'язальних правовідносинах, тобто при виникненні зобов'язань особи, що витікають з договору чи іншого юридичного факту. Наприклад, особа може бути зобов'язана здійснити певні дії (роботу) з будівництва споруди за договором підяду або надати послуги без матеріалізованого, але з корисним результатом: здійснити перевозку вантажу,

надати консультацію правового чи фінансового характеру, укласти угоду тощо.

Об'єктами цивільних прав виступають також вклади особи у майно господарських товариств, зокрема товариств з обмеженою, додатковою або повною відповідальністю, кооперативів, кредитних спілок тощо. У цих випадках об'єктом права особи є не майно чи гроші в натурі, які були нею передані цим організаціям, а право вимоги відповідної суми за певних умов (наприклад, при виході з числа учасників товариства). У даному випадку право вимоги розглядається як одна із складових частин майна в широкому значенні слова. Так само розглядаються і права користування (землею, приміщенням тощо), які також можуть бути внеском у майно вказаних організацій.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

1. Дії (їх результати) та послуги (як різновид дії) є об'єктами цивільних прав переважно у зобов'язальних правовідносинах, тобто при виникненні зобов'язань особи, що витікають з договору чи іншого юридичного факту.

2. Об'єктами цивільних прав виступають вклади особи у майно господарських товариств, зокрема товариств з обмеженою, додатковою або повною відповідальністю, кооперативів, кредитних спілок тощо.

V. ПИТАННЯ

НЕМАТЕРІАЛЬНІ БЛАГА ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Розгляду нематеріальних благ, як об'єктів цивільного права присвячена глава 15 ЦК України. Відповідно до цієї частини ЦК України до нематеріальних благ відносяться: результати інтелектуальної, творчої діяльності; інформація та особисті немайнові блага (здоров'я, честь, гідність, ділова репутація, ім'я, найменування, авторство, свобода творчості тощо).

Об'єктами цивільних прав можуть виступати зокрема результати інтелектуальної, творчої діяльності осіб: авторів творів літератури, науки, мистецтва, відкриттів, винаходів, промислових зразків, корисних моделей, інших об'єктів права промислової власності, суб'єктів суміжних прав. Правове регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності складає досить розгалужену систему інститутів цивільного права, які розглядатимуться окремо.

Відповідно до ст. 200 ЦК України як об'єкт цивільних прав закріплюється інформація. Інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Порядок використання інформації та захисту права на неї встановлюється відповідним законодавством. До такого законодавства на сьогодні відносять: Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992р., «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003р., «Про

друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16.11.1992 р., «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 р. тощо

Особисті немайнові блага фізичної особи. Відповідно до Конституції України життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Особистими немайновими благами фізичної особи є життя і здоров'я; честь, гідність і ділова репутація; ім'я; вільний розвиток своєї особистості; свобода та особиста недоторканність; недоторканність житла; таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; сім'я; недоторканність особистого і сімейного життя; таємниця свого особистого життя; вільний вибір роду занять; свобода пересування, вільний вибір місця проживання; інформація; свобода об'єднань; авторство; безпечне для життя і здоров'я довкілля; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, що охороняються законом. У межах цивільного законодавства надається правова охорона немайновим благам особи, визначеним як об'єкти цивільних прав.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

1. Об'єктами цивільних прав можуть виступати нематеріальні блага, зокрема результати творчої діяльності осіб: авторів творів літератури, науки, мистецтва, відкриттів, винаходів, промислових зразків, корисних моделей, інших об'єктів права промислової власності, суб'єктів суміжних прав.

2. Інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

3. Особистими немайновими благами фізичної особи є життя і здоров'я; честь, гідність і ділова репутація; ім'я; вільний розвиток своєї особистості; свобода та особиста недоторканність; недоторканність житла; таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; сім'я; недоторканність особистого і сімейного життя; таємниця свого особистого життя; вільний вибір роду занять; свобода пересування, вільний вибір місця проживання; інформація; свобода об'єднань; авторство; безпечне для життя і здоров'я довкілля; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, що охороняються законом.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Об'єктами цивільних прав стає все те, з приводу чого виникають та здійснюються цивільні права та обов'язки, тобто все те, що є предметом або результатом діяльності учасників цивільного обороту.

2. Об'єктами цивільних прав є лише речі, які мають корисні властивості, усвідомлені та освоєні людством, оскільки за відсутності таких якостей речі не зможуть стати об'єктами цивільно-правових відносин.

3. Річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

4. Класифікація є логічним прийомом, за допомогою якого процес формування уявлення про явище чи процес в свідомості відбувається

структурно, що в свою чергу спрощує механізм сприйняття та відтворення інформації.

5. До основних критеріїв класифікації речей слід віднести: а) оборотоздатність; б) напрямок використання; в) ступінь зв'язку з землею; г) можливість поділу; д) ступінь визначеності ознак; е) можливість тривалого використання; ж) субординацій на ознака; з) можливість природного розвитку речі тощо.

6. Особливістю грошей як об'єкта цивільних прав є те, що вони оцінюються не за кількістю грошових знаків, а за числом грошових одиниць і є універсальним еквівалентом вартості будь-якого товару.

7. Цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його випустила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам. До особи, яка набула право власності на цінний папір, переходять у сукупності всі права, які ним посвідчуються.

8. Дії (їх результати) та послуги (як різновид дії) є об'єктами цивільних прав переважно у зобов'язальних правовідносинах, тобто при виникненні зобов'язань особи, що витікають з договору чи іншого юридичного факту.

9. Об'єктами цивільних прав виступають вклади особи у майно господарських товариств, зокрема товариств з обмеженою, додатковою або повною відповідальністю, кооперативів, кредитних спілок тощо.

10. Об'єктами цивільних прав можуть виступати нематеріальні блага, зокрема результати творчої діяльності осіб: авторів творів літератури, науки, мистецтва, відкриттів, винаходів, промислових зразків, корисних моделей, інших об'єктів права промислової власності, суб'єктів суміжних прав.

11. Інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

12. Особистими немайновими благами фізичної особи є життя і здоров'я; честь, гідність і ділова репутація; ім'я; вільний розвиток своєї особистості; свобода та особиста недоторканність; недоторканність житла; таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; сім'я; недоторканність особистого і сімейного життя; таємниця свого особистого життя; вільний вибір роду занять; свобода пересування, вільний вибір місця проживання; інформація; свобода об'єднань; авторство; безпечне для життя і здоров'я довкілля; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, що охороняються законом.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Дана тема вивчається з метою визначення кола об'єктів, щодо яких виникають, змінюються, припиняються правовідносини, що виникають за

участю працівників правоохоронних органів. Визначення об'єктів, що перебувають в обмеженому обороті, а також об'єктів, що мають спеціальний правовий режим, внаслідок якого об'єкти вилучені із цивільного обороту.

При вивченні теми слід приділити увагу з'ясуванню змісту наступних понять: об'єкт цивільних правовідносин, майно, гроші, цінні папери, валютні цінності, акція, облігація, вексель, чек, коносамент, дії та послуги, особисті немайнові блага, результати творчої діяльності.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувачі вищої освіти повинні опанувати наступними знаннями:

- поняття та класифікація об'єктів;
- види та групи об'єктів цивільних правовідносин;
- перелік об'єктів, що обмежені та вилучені з цивільного обігу.

Необхідним є формування у здобувачів наступних навичок та вмінь:

- надавати характеристику правовому режиму об'єктів;
- встановлювати правовий зв'язок між об'єктами;
- визначати правовий режим майна, грошей, цінних паперів, робіт, послуг тощо.

ТЕМА № 3. СТРОКИ ТА ТЕРМІНИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ. ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

1. ПОНЯТТЯ СТРОКІВ (ТЕРМІНІВ) У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ. ВИДИ
СТРОКІВ ТА ТЕРМІНІВ
2. ПРАВИЛА ОБЧИСЛЕННЯ СТРОКІВ ТА ТЕРМІНІВ В
ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ
3. ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV.
URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Бірюков І.А., Заїка О.Ю., Бичкова С.С.; за ред. Бірюкова І.А., О.Ю.
Заїки. Цивільне право України: Загальна частина: підручник. 3-тє
вид., змін. та доповн. К.: Алерта, 2014. 510 с.
3. Борисова В.І. (кер. авт. кол.), Баранова Л.М., Бєгова Т.І. та ін.
Цивільне право: підручник: у 2 т. Х.: Право, 2014. Т.1. 656 с.
4. Іванов Ю.Ф., Курилiна О.В., Іванова М.В. Цивільне право України. У
2-х томах. Том 1. Навчальний посiбник. Київ, Алерта, 2019. 342 с.
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т.
перероб. і допов. За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової,
В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2019. Т.І. 752 с.
6. Цивільне право та процес. Частина 1.: навч. посiб. / кер. авт. кол. А.В.
Коваленко). Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 275 с.
7. Цивільне право України: підручник. 2-е вид., перероб. і доп. У 2
частинах. За ред. проф. Р.Б. Шишки (кер. авт. кол.), Ч. 1. Загальна. К.:
Видавництво Ліра-К, 2018. 736 с.
8. Цивільне право України. Загальна частина. За ред. О. В. Дзери, Н. С.
Кузнєцової, Р. А. Майданика. Київ, Юрінком Інтер, 2017. 976 с.
9. Цивільне право та процес: підготовка до іспиту : навч. посiб. / кол.
авт. [Резворович К. Р. (кер.), Юнін О. С., Круглова О.О. та ін.].
Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. Ч. 1. 295 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

сформувати в свідомості здобувачів вищої освіти уявлення про специфіку визначення строків та термінів в цивільному праві шляхом аналізу змістовних відмінностей понятійного складу строків та термінів за ЦК України; здійснення класифікації строків та термінів в цивільному праві, а

також з'ясування основних правил визначення позовної давності за чинним цивільним законодавством.

ВСТУП

Час відіграє істотну роль у цивільних правовідносинах. Суб'єктивні права та юридичні обов'язки їхніх учасників виникають, розвиваються і припиняються у певний час. Дія самих законів також обмежена у часі. Строки, що встановлюються у цивільних правовідносинах, є важливим правовим засобом цілеспрямованого регулювання діяльності громадян та організацій. Строки дисциплінують учасників правових зв'язків, забезпечують чіткість і визначеність у правах та обов'язках суб'єктів.

Загальні часові параметри функціонування правовідносин визначаються передусім правовою нормою. Поняття «строк», «термін», «давність», «своєчасно», «негайно» та інші, що відображають часові зв'язки, часто входять до змісту правових норм. У ЦК України, крім норм, що регулюють дію позовної давності, вміщені загальні положення про строки і терміни, які стосуються всіх інститутів цивільного права (розділ V книги першої).

Питання про роль і місце строків у цивільних правовідносинах може розглядатися у різних аспектах:

- 1) як момент виникнення (початку) або припинення правовідносин;
- 2) як одна з умов, що визначає їх зміст;
- 3) як критерій оцінки правомірності поведінки суб'єктів з погляду її своєчасності тощо.

1. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ СТРОКІВ (ТЕРМІНІВ) У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Строки зазвичай розглядаються за їх місцем у системі юридичних фактів цивільного права. Найчастіше їх відносять до подій, зазначаючи закінчення часу (строку). Строк обмежує дію суб'єктивних прав та обов'язків у часі. Оскільки права та обов'язки частіше виникають за волею їхніх носіїв, то вольовий характер мають і строки, які обмежують їх дію у часі. Конкретні строки здійснення та особливо захисту цивільних прав передбачаються нормою закону, але закон також має вольовий характер як юридичний вияв державної волі. Строки, встановлені законом, стають обов'язковими для суб'єктів правовідносин або внаслідок того, що закон забороняє їх скорочення за угодою сторін (зокрема строки позовної давності), або тому, що сторони не використали надану їм можливість визначити строк на свій розсуд (наприклад, збільшити гарантійний строк, передбачений нормативно-технічним документом). Не викликає сумніву вольовий характер строків, що встановлюються самими учасниками правовідносин або за рішенням суду чи іншого юрисдикційного органу.

Цивільно-правові строки є часовою (темпоральною) формою руху цивільних правовідносин, формами існування і розвитку суб'єктивних прав та обов'язків, що становлять їх зміст.

В українській правовій термінології поряд з поняттям «строк», що відображає певний період (проміжок) у часі (наприклад, рік, місяць), часто вживається поняття «термін», з яким пов'язується певний момент у часі, зокрема конкретна календарна дата або певна подія, що має обов'язково настати. Тому чинний ЦК України окремо визначає строк і термін.

Відповідно до ст. 251 ЦК України *строк* – це певний період у часі, із закінченням якого пов'язана дія чи подія, що має юридичне значення.

У цьому разі строк визначається періодом, що обчислюється роками, місяцями, тижнями, днями або годинами. Початок строку чи його закінчення може визначатися також вказівкою на подію, яка має неминуче настати.

Так, наприклад, якщо протягом трьох років громадянин відсутній за місцем постійного проживання і його місцезнаходження невідоме, то суд, за заявою зацікавленої особи, може оголосити такого громадянина померлим. Цей проміжок часу (три роки) і є строком.

Термін – що певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, що має юридичне значення. Наприклад, договір поставки діє до 31 грудня 2020 р., до Нового року. Термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати.

Класифікувати строки можна за різними критеріями.

1. За підставами встановлення:

- законні (тобто строки, встановлені законом чи підзаконним актом). Ці строки сторони не можуть змінювати за домовленістю.

Так, у разі продажу частки у праві спільної власності продавець має право продати свою частку будь-якій особі, якщо інші співвласники відмовилися від здійснення переважного права купівлі чи не здійснять цього права щодо нерухомого майна протягом одного місяця, а щодо рухомого майна – протягом десяти днів від дня отримання ними повідомлення про продаж (ст. 362 ЦК);

- судові. Це строки, тривалість яких визначається судом чи господарським судом залежно від обставин конкретної справи і з врахуванням змісту дій, які повинні виконати сторони. Скажімо, якщо в судовому засіданні сторони не можуть дійти згоди щодо кількості непоставленої за договором продукції, господарський суд може зобов'язати їх, наприклад, протягом тижня провести спільну звірку поставки;

- договірні. Це строки, які визначаються за домовленістю сторін з урахуванням індивідуальних особливостей конкретних правовідносин (наприклад, за договором позики сторони визначили строк повернення грошей до 31 грудня певного року);

2. За ступенем самостійності сторін у встановленні строків:

- імперативні строки, тобто такі, які не можна змінити за домовленістю сторін (строки позовної давності);

- диспозитивні строки, тобто такі, які хоч і передбачені законом, але можуть бути змінені за погодженням сторін. Наприклад, боржник повинен виконати зобов'язання, визначене моментом витребування, в 7-денний строк

від дня пред'явлення вимоги кредитором, якщо сторони в договорі не передбачили негайного виконання цього зобов'язання.

3. За правовими наслідками:

- правовстановлюючі або правостворюючі – це строки, з якими пов'язане виникнення правовідносин або окремих прав та обов'язків. Так, саме з досягненням громадянином повноліття (18-ти років) законодавець пов'язує виникнення цивільної дієздатності в повному обсязі, що дає можливість громадянину самостійно набувати та здійснювати конкретні цивільні права;
- правоприпиняючі – це строки, з перебігом яких законодавець пов'язує припинення певних правовідносин, окремих прав та обов'язків. Так, по закінченні певного часу кредитор втрачає право звернутися з претензією до поручителя;
- правозмінюючі. По закінченні цих строків припиняються одні права та обов'язки і виникають інші. Так, якщо особа загубила річ і ця річ певний час зберігалася в органах внутрішніх справ, то по закінченні визначеного строку особа перестає бути власником речі і право власності на цю річ виникає у держави.

4. За ступенем визначеності:

- визначені строки, які обчислюються шляхом вказівки на їх тривалість або моменти їх початку та закінчення (10 днів, 1 рік, з 1 по 10 грудня);

В.П. Грібанов запропонував такі способи встановлення визначених строків: а) шляхом вказівки на певний момент чи подію, з якими пов'язуються юридичні наслідки (ч. 1 ст. 334 ЦК); б) шляхом вказівки на початок і закінчення протікання строку (ч. 2 ст. 677 ЦК); в) шляхом встановлення тривалості строку з одночасним визначенням початку чи закінчення протікання строку (таким чином, встановлені строки позовної давності: визначена її загальна тривалість, початок перебігу, особливості зупинення, переривання та спливу (ст. 257, 258, 259, 261, 263 та ін. ЦК)).

- невизначені строки, коли для здійснення тих чи інших дій законом або договором взагалі не встановлений будь-який часовий орієнтир, хоча і передбачається, що відповідне правовідношення має часові межі. Так, наприклад, це стосується випадків, коли виконання зобов'язань пов'язано з певною подією, яка обов'язково настане, або бажанням кредитора (наприклад, строк повернення боргу «за першою вимогою» або припинення договору довічного утримання закон пов'язує із смертю відчужувача, яка неминуче настане, але невідомо коли).

Також у випадках, коли зобов'язання не передбачає строк його виконання, не містить умов, що дають змогу визначити цей строк, воно повинно бути виконане у розумний строк після виникнення зобов'язання. Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 846 ЦК, «якщо у договорі підряду не встановлені строки виконання роботи, то замовник має право вимагати її виконання у розумні строки, відповідно до суті зобов'язання, характеру та обсягів роботи, а також звичаїв ділового обороту». Поняття «розумний строк» очевидно

означає необхідність враховувати усі конкретні обставини, в яких діють учасники правовідносин.

При цьому зобов'язання, за загальним правилом, що не містять умов про строк його виконання, підлягають виконанню протягом семи днів після пред'явлення кредитором відповідної вимоги (ч. 2 ст. 530 ЦК).

5. За призначенням:

- строки здійснення цивільних прав, тобто строк, протягом якого уповноважена особа може реалізувати можливості, закладені в суб'єктивному праві. Такі строки встановлюються переважно законом, але можуть бути визначені й сторонами. Це строки придатності, зберігання;

- строки виконання зобов'язань (строки поставки, здачі робіт за договором підряду);

- строки захисту цивільних прав, тобто такі, протягом яких сторона може розраховувати на захист свого права в разі порушення і отримати цей захист (строки позовної давності, претензійні строки).

У навчальній літературі наводяться також інші підстави для класифікації строків (загальні і спеціальні, початкові, проміжні та кінцеві, максимальні й мінімальні тощо).

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. Строки не належать ні до дій, ні до подій, як і не мають самостійного місця у загальній системі юридичних фактів. Як форма, час (строк) властивий і першим, і другим. Строки як часова форма, в якій відбуваються події або здійснюються дії (бездіяльність), породжують юридичні наслідки лише у зв'язку з діями і подіями.

2. Відповідно до ст. 251 ЦК України *строк* – це певний період у часі, із закінченням якого пов'язана дія чи подія, що має юридичне значення. *Термін* – це певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, що має юридичне значення. Термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати.

3. Класифікація є логічним прийомом, за допомогою якого процес формування уявлення про явище чи процес в свідомості відбувається структурно, що в свою чергу спрощує механізм сприйняття та відтворення інформації.

4. До основних критеріїв класифікації строків та термінів слід віднести: а) підстави встановлення; б) ступінь самостійності учасників; в) ступінь визначеності; г) призначення тощо.

2.ПРАВИЛА ОБЧИСЛЕННЯ СТРОКІВ ТА ТЕРМІНІВ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Правила щодо визначення та обчислення строків встановлені статтями 252-255 ЦК України, статтями 67-73 Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) України та статтями 50-53 Господарського процесуального кодексу (ГПК) України.

Згідно ст. 252 ЦК строк визначається періодом, що обчислюється роками, місяцями, тижнями, днями або годинами. Початок строку чи його закінчення може визначатися також вказівкою на подію, яка має неминуче настати.

Термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати.

Відповідно до ст.253 ЦК перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок. Дане правило застосовується, якщо інше не встановлено спеціальною нормою, зокрема щодо початку перебігу строку чинності договору (ст.631 ЦК).

Закінчення строку згідно ст.254 ЦК регулюється наступними правилами:

1. Строк, що визначений роками, спливає у відповідні місяць та число останнього року строку.

2. До строку, що визначений півроком або кварталом року, застосовуються правила про строки, які визначені місяцями. При цьому відлік кварталів ведеться з початку року.

3. Строк, що визначений місяцями, спливає у відповідне число останнього місяця строку.

Строк, що визначений у півмісяця, дорівнює п'ятнадцяти дням.

Якщо закінчення строку, визначеного місяцем, припадає на такий місяць, у якому немає відповідного числа, строк спливає в останній день цього місяця.

4. Строк, що визначений тижнями, спливає у відповідний день останнього тижня строку.

5. Якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, що визначений відповідно до закону у місці вчинення певної дії, днем закінчення строку є перший за ним робочий день.

Цивільний кодекс містить спеціальні норми щодо порядку вчинення дій в останній день строку (ст.255 ЦК)

Зокрема, якщо строк встановлено для вчинення дії, вона може бути вчинена до закінчення останнього дня строку. У разі, якщо ця дія має бути вчинена в установі, то строк спливає тоді, коли у цій установі за встановленими правилами припиняються відповідні операції.

Письмові заяви та повідомлення, здані до установи зв'язку до закінчення останнього дня строку, вважаються такими, що здані своєчасно.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

1. Правила щодо визначення та обчислення строків встановлені статтями 252-255 ЦК України, статтями 67-73 Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) України та статтями 50-53 Господарського процесуального кодексу (ГПК) України.
2. Згідно ст. 252 ЦК строк визначається періодом, що обчислюється роками, місяцями, тижнями, днями або годинами. Початок строку чи його закінчення може визначатися також вказівкою на подію, яка має неминуче настати.
3. Термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати.

3. ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ

Якщо відновлення порушеного суб'єктивного права не досягнуто в оперативному або претензійному порядку, уповноважена особа може звернутися за захистом своїх прав і законних інтересів до юрисдикційного органу. Можливість захисту права у примусовому порядку обмежена встановленими законом строками позовної давності.

Позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Однак позовну давність не слід розглядати як строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу (ст. 256 ЦК України), адже заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від впливу позовної давності (ч. 2 ст. 267 ЦК України). Йдеться про те, що протягом часу дії позовної давності особа може розраховувати на захист свого порушеного цивільного права судом. Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові (ч. 4 ст. 267 ЦК України).

Значення позовної давності полягає у стабілізації й упорядкуванні цивільно-правових відносин, зміцненні договірної дисципліни, полегшенні роботи юрисдикційних органів. Позовна давність надає потерпілій особі чітко визначений, але цілком достатній строк для захисту свого права. Цей строк покликаний сприяти усуненню невизначеності у відносинах учасників цивільно-правового обороту, оскільки за відсутності позовної давності потерпіла особа могла б скільки завгодно утримувати боржника під загрозою застосування заходів державно-примусового впливу, не вдаючись при цьому до реалізації свого інтересу. Встановлення строку позовної давності має і суттєве процесуальне значення, оскільки із впливом тривалого часу ускладнюється (навіть унеможлиблюється) збирання доказів, необхідних для розгляду справи судом.

Сучасне цивільне законодавство передбачає два види строків позовної давності: загальний і спеціальний. *Загальний строк* позовної давності встановлений тривалістю у три роки незалежно від того, хто подає позов: громадянин (фізична особа), юридична особа чи держава. *Спеціальна позовна давність* може бути встановлена законодавчими актами для окремих видів вимог. Вона може бути скороченою або більш тривалою порівняно із загальною позовною давністю (за письмовою домовленістю сторін – ст. 259 ЦК України). Отже, якщо для даного виду вимог не передбачено спеціального строку позовної давності, до неї має застосовуватися загальний строк.

Відповідно до ст. 258 ЦК України позовна давність тривалістю в один рік застосовується, зокрема, до вимог:

- 1) про стягнення неустойки (штрафу або пені);
- 2) про спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації.

У цьому разі позовна давність обчислюється від дня поміщення цих відомостей у засобах масової інформації або від дня, коли особа довідалася чи могла довідатися про ці відомості;

- 3) про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності (ст. 362 ЦК України);

- 4) у зв'язку з недоліками проданого товару (ст. 681 ЦК України);
- 5) про розірвання договору дарування (ст. 728 ЦК України);
- 6) у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти (ст. 925 ЦК України);
- 7) про оскарження дій виконавця заповіту (ст. 1293 ЦК України);
- 8) про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства.

Крім того, позовна давність в один рік застосовується:

- 1) до вимог про відшкодування збитків у зв'язку з пошкодженням речі, яка була передана у користування наймачеві за договором найму, а також до вимог про відшкодування витрат на поліпшення цієї речі (ч. 1 ст. 786 ЦК України);

- 2) до вимог щодо неналежної якості роботи, виконаної за договором підряду (ст. 863 ЦК України).

Більш тривалий строк позовної давності у чотири роки застосовується за ч. 5 ст. 258 ЦК за вимогами про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Також, як було вказано вище, більш тривалий строк позовної давності може бути встановлений за домовленістю сторін.

За загальним правилом норми про позовну давність поширюються на всі цивільні правовідносини, у тому числі й на ті, що виникли з участю держави та її адміністративно-територіальних утворень як суб'єктів цивільних прав. Але у законі є винятки з цього правила. Так, за ст. 268 ЦК України позовна давність не поширюється:

- 1) на вимогу, що випливає із порушення особистих немайнових прав, крім випадків, встановлених законом;

- 2) на вимогу вкладника до банку (фінансової установи) про видачу вкладу;
- 3) на вимогу про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, крім випадків завдання такої шкоди внаслідок недоліків товару, що є рухомим майном, у тому числі таким, що є складовою частиною іншого рухомого чи нерухомого майна, включаючи електроенергію;
- 5) на вимогу страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування);
- 6) на вимогу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного матеріального резерву, стосовно виконання зобов'язань, що випливають із Закону України "Про державний матеріальний резерв";
- 7) на вимогу про визнання недійсним правочину, предметом якого є відчуження гуртожитку як об'єкта нерухомого майна та/або його частини, на який поширюється дія Закону України "Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків", про визнання недійсним свідоцтва про право власності на такий гуртожиток як об'єкт нерухомого майна та/або його частини, про визнання недійсним акта передачі такого гуртожитку як об'єкта нерухомого майна та/або його частини до статутного капіталу (фонду) товариства (організації), створеного у процесі приватизації (корпоратизації) колишніх державних (комунальних) підприємств.

Законом можуть бути встановлені також інші вимоги, на які не поширюється позовна давність.

Особливості перебігу строку позовної давності.

Оскільки позовна давність є видом строків, при її обчисленні використовуються загальні правила ст.ст.253-255 ЦК. При цьому правило про обчислення позовної давності сформульоване в ч.2 ст.260 ЦК як імперативне. Тобто, порядок обчислення позовної давності не може бути змінений за домовленістю сторін.

Згідно зі ст. 261 ЦК перебіг строку позовної давності починається з дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права чи про особу, яка порушила право.

Крім цього загального правила в законі закріплено низку спеціальних правил про початок перебігу строку позовної давності:

Перебіг позовної давності за вимогами про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства, починається від дня припинення насильства.

3. Перебіг позовної давності за вимогами про застосування наслідків нікчемного правочину починається від дня, коли почалося його виконання.

4. У разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи позовна давність починається від дня досягнення нею повноліття.

5. За зобов'язаннями з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання.

За зобов'язаннями, строк виконання яких не визначений або визначений моментом вимоги, перебіг позовної давності починається від дня, коли у кредитора виникає право пред'явити вимогу про виконання зобов'язання. Якщо боржникові надається пільговий строк для виконання такої вимоги, перебіг позовної давності починається зі спливом цього строку.

6. За регресними зобов'язаннями перебіг позовної давності починається від дня виконання основного зобов'язання.

7. Перебіг позовної давності за вимогами про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави починається від дня набуття оспорюваних активів відповідачем.

Зазвичай перебіг позовної давності є процесом безперервним. Однак протягом цього часу можуть виникнути обставини, що перешкоджають поданню позову. Ці обставини є підставами для зупинення (призупинення), переривання або відновлення перебігу позовної давності.

Зупинення перебігу позовної давності полягає в тому, що період часу, протягом якого діють обставини, передбачені законом, не зараховується в строк позовної давності. Тобто враховується лише час, що минув до і після зупинення перебігу позовної давності.

Згідно зі ст.263 ЦК перебіг позовної давності зупиняється:

1) якщо пред'явленню позову перешкоджала надзвичайна або невідворотна за даних умов подія (непереборна сила). Такою подією може бути стихійне лихо (наприклад, землетрус) або соціальні явища (наприклад, страйки);

2) у разі відстрочення виконання зобов'язання (мораторій) на підставах, встановлених законом. Мораторій може бути оголошений стосовно якогось окремого виду зобов'язань або за всіма зобов'язаннями в цілому. На відміну від непереборної сили, мораторій створює не фактичні, а юридичні перешкоди для подання позову;

3) у разі зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини. В цьому разі позовна давність зупиняється, якщо законодавчий орган виносить рішення про зупинення дії закону або іншого нормативного акта на якийсь, як правило, визначений час, або до прийняття іншого нормативного акта, що регулює відповідні відносини;

4) якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних Сил України та інших створених відповідно до закону військових формуваннях, переведених на воєнний стан (наприклад, у складі миротворчих сил ООН). Проте проходження військової служби в мирний час не зупиняє перебігу строку позовної давності.

Слід зазначити, що вказана обставина є підставою зупинення позовної давності лише у відносинах, в яких хоча б однією із сторін є фізична особа. Що стосується відносин між юридичними особами, то для них підставами зупинення позовної давності можуть бути лише непереборна сила, мораторій та зупинення дії закону або іншого нормативного акта.

У разі виникнення зазначених обставин перебіг позовної давності зупиняється на весь час існування цих обставин.

Від дня припинення обставин, що були підставою для зупинення перебігу позовної давності, перебіг позовної давності продовжується з урахуванням часу, що минув до його зупинення.

Переривання перебігу позовної давності полягає в тому, що час, який минув до настання обставини, з якою закон пов'язує переривання, не зараховується в позовну давність, і її перебіг після переривання починається спочатку. Обставини, що переривають перебіг позовної давності, можуть виникнути в будь-який час до її спливу.

Згідно зі ст.264 ЦК перебіг строку позовної давності переривається:

1) вчиненням особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку (наприклад, часткове повернення боргу, лист з проханням про відстрочку повернення боргу тощо);

2) у разі пред'явлення особою позову до одного із кількох боржників;

3) у разі пред'явлення особою позову, якщо предметом такого позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач.

Позов має бути поданий з дотриманням встановлених вимог до його оформлення та змісту. Якщо ці вимоги порушені, то позов не приймається судом до розгляду або залишається без розгляду і не перериває позовну давність (ст.265 ЦК). Так, наприклад, у випадках непідсудності справи господарському суду або зміни підсудності справи у процесі її розгляду, господарський суд повинен надіслати позовні матеріали за встановленою підсудністю (ст.17 ГПК). За цих обставин перебіг строку позовної давності переривається поданням позову до господарського суду, який надсилає позовні матеріали за встановленою підсудністю.

Проте якщо суд залишив без розгляду позов, пред'явлений у кримінальному процесі, час від дня пред'явлення позову до набрання законної сили рішенням суду, яким позов було залишено без розгляду, не зараховується до позовної давності. Якщо ж частина строку, що залишилася, є меншою ніж шість місяців, вона продовжується до шести місяців (ч.2 ст.265 ЦК).

Згідно ст. 266 ЦК закінчення строку позовної давності щодо головної вимоги означає, що цей строк закінчився і щодо додаткової вимоги (стягнення неустойки, накладення стягнення на заставлене майно тощо).

Наслідки спливу позовної давності традиційно пов'язувалися з втратою права на задоволення позову про захист порушеного права.

Водночас ст.267 ЦК передбачає низку положень, спрямованих на більш повний захист особи, цивільні права якої порушені.

Вони полягають, зокрема, в такому:

1) особа, яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив позовної давності (тобто, втрата права на судовий захист не означає втрату самого права);

2) заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята

судом до розгляду незалежно від спливу позовної давності (саме право на позов не втрачається);

3) позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення (отже, якщо такої заяви не було, суд може винести рішення про захист права, хоча строк позовної давності пропущений);

4) сплив позовної давності, про застосування якої стороною в спорі, є підставою для відмови у позові;

5) якщо суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту (тобто, остаточне вирішення питання про те, чи має пропуск строку позовної давності правове значення, залежить від суду).

Отже, фактично сплив позовної давності є підставою для відмови у позові лише коли про її застосування заявлено стороною у спорі і суд не визнає поважними причини пропущення позовної давності.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

1. Словосполучення «позовна давність», з одного боку, відображає зв'язок з формою захисту порушених прав (позов), з іншого — зв'язок з тривалістю захисту права у часі (давність).

2. Сучасне цивільне законодавство передбачає два види строків позовної давності: загальний і спеціальний.

3. Перебіг загальної або спеціальної позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

4. Після початку перебігу позовної давності можуть виникати обставини (юридичні факти), які або перешкоджають уповноваженій особі своєчасно пред'являти позов, або іншим способом впливають на нормальний перебіг давності. Ці обставини можуть призводити до: а) зупинення перебігу позовної давності (ст. 263 ЦК України); б) переривання перебігу позовної давності (ст. 264 ЦК України); в) відновлення пропущеного строку позовної давності, як загального, так і скороченого (ч. 5 ст. 267 ЦК України).

5. Позовна давність — інститут матеріального, а не процесуального цивільного права. Обмежене строком давності право на позов означає лише можливість одержати примусовий захист порушеного суб'єктивного права від юрисдикційного органу.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Строки не належать ні до дій, ні до подій, як і не мають самостійного місця у загальній системі юридичних фактів. Як форма, час (строк) властивий і першим, і другим. Строки як часова форма, в якій відбуваються події або здійснюються дії (бездіяльність), породжують юридичні наслідки лише у зв'язку з діями і подіями.

2. В українській правовій термінології поряд з поняттям «строк», що відображає певний період (проміжок) у часі (наприклад, рік, місяць), часто

вживається поняття «термін», з яким пов'язується певний момент у часі, зокрема конкретна календарна дата або певна подія, що має обов'язково настати.

3. Класифікація є логічним прийомом, за допомогою якого процес формування уявлення про явище чи процес в свідомості відбувається структурно, що в свою чергу спрощує механізм сприйняття та відтворення інформації.

4. До основних критеріїв класифікації строків та термінів слід віднести: а) підстави встановлення; б) ступінь самостійності учасників; в) ступінь визначеності; г) призначення тощо..

5. Словосполучення «позовна давність», з одного боку, відображає зв'язок з формою захисту порушених прав (позов), з іншого – зв'язок з тривалістю захисту права у часі (давність).

6. Сучасне цивільне законодавство передбачає два види строків позовної давності: загальний і спеціальний.

7. Перебіг загальної або спеціальної позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

8. Після початку перебігу позовної давності можуть виникати обставини (юридичні факти), які або перешкоджають уповноваженій особі своєчасно пред'являти позов, або іншим способом впливають на нормальний перебіг давності. Ці обставини можуть призводити до: а) зупинення перебігу позовної давності (ст. 263 ЦК України); б) переривання перебігу позовної давності (ст. 264 ЦК України); в) відновлення пропущеного строку позовної давності, як загального, так і скороченого (ч. 5 ст. 267 ЦК України).

9. Позовна давність – інститут матеріального, а не процесуального цивільного права. Обмежене строком давності право на позов означає лише можливість одержати примусовий захист порушеного суб'єктивного права від юрисдикційного органу.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Дана тема вивчається з метою визначення строків захисту цивільних прав та інтересів громадян з моменту їх порушення, а також визначення наслідків впливу позовної давності при здійсненні захисту порушених прав працівниками правоохоронних органів.

При вивченні теми слід приділити увагу з'ясуванню змісту наступних понять: конкуренція позовів; шкода: матеріальна і моральна; збитки: втрати і доходи; строк; термін; позовна давність; набувальна давність.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувачі вищої освіти повинні опанувати наступними знаннями:

- поняття і значення строків та термінів в цивільному праві;
- роль і місце строків та термінів у цивільних правовідносинах;
- визначення строку та терміну;
- початок перебігу строку;

- порядок вчинення дій в останній день строку;
- види цивільно-правових строків.

Необхідним є формування у здобувачів вищої освіти наступних навичок та вмінь:

- визначати порядок перебігу строків позовної давності;
- характеризувати наслідки спливу позовної давності;
- проводити паралель між строками здійснення цивільних прав та виконання обов'язків.

ТЕМА № 6. ПРАВОЧИННИ
(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

1. ПОНЯТТЯ ПРАВОЧИНУ
2. ВИДИ ПРАВОЧИНІВ
3. УМОВИ ДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ
4. ФОРМИ ПРАВОЧИНІВ
5. ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕДОДЕРЖАННЯ СТОРОНАМИ ВИМОГ ЗАКОНУ ПРИ ВЧИНЕННІ ПРАВОЧИНУ
6. НАСЛІДКИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНУ

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Бірюков І.А., Заїка О.Ю., Бичкова С.С.; за ред. Бірюкова І.А., О.Ю. Заїки. Цивільне право України: Загальна частина: підручник. 3-тє вид., змін. та доповн. К.: Алерта, 2014. 510 с.
3. Борисова В.І. (кер. авт. кол.), Баранова Л.М., Бєгова Т.І. та ін. Цивільне право: підручник: у 2 т. Х.: Право, 2014. Т.1. 656 с.
4. Іванов Ю.Ф., Курилїна О.В., Іванова М.В. Цивільне право України. У 2-х томах. Том 1. Навчальний посібник. Київ, Алерта, 2019. 342 с.
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. перероб. і допов. За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2019. Т.І. 752 с.
6. Цивільне право та процес. Частина 1.: навч. посіб. / кер. авт. кол. А.В. Коваленко). Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 275 с.
7. Цивільне право України: підручник. 2-є вид., перероб. і доп. У 2 частинах. За ред. проф. Р.Б. Шишки (кер. авт. кол.), Ч. 1. Загальна. К.: Видавництво Ліра-К, 2018. 736 с.
8. Цивільне право України. Загальна частина. За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. Київ, Юрінком Інтер, 2017. 976 с.
9. Цивільне право та процес: підготовка до іспиту : навч. посіб. / кол. авт. [Резворович К. Р. (кер.), Юнін О. С., Круглова О.О. та ін.]. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. Ч. 1. 295 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

сформувані в свідомості здобувачів вищої освіти уявлення про особливу підставу виникнення, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків – правочин, шляхом аналізу законодавчого визначення поняття правочину і історії його виникнення; здійснення класифікації основних різновидів правочинів; з'ясування законодавчих вимог щодо дійсності правочинів; визначення основних правил державної реєстрації правочинів; встановлення правових наслідків недодержання сторонами вимог закону про вчинення правочину, а також з'ясування наслідків визнання правочину недійсним.

ВСТУП

Правочин є найбільш розповсюдженою підставою виникнення цивільних прав та обов'язків. За своєю правовою природою він є юридичним фактом (ст. 11 ЦК України), що являє собою вольові дії, спрямовані на досягнення певного результату, тобто є обставиною, з настанням якої закон пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин. Відповідно до цього цивільне законодавство України визначає правочин як дію особи, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202 ЦК України). Поняття «правочин», що використовується в ЦК України, є суто українським терміном, який раніше використовувався в українському законодавстві протягом 20-30-х років, і є тотожним терміну «угода», що містився у ЦК 1964 р.

Правочини мають велике значення у народногосподарському житті країни. Побудова ринкової економіки зумовлює посилення і розширення сфери застосування правочинів, у тому числі договорів. Товарно-грошовий характер відносин економічного обігу виявляється у тому, що реалізація товарів здійснюється тільки в результаті досягнутої згоди між товаровиробником і споживачем. Саме договір як різновид правочину є такою згодою. У межах цієї згоди інтерес однієї сторони задовольняється лише шляхом задоволення інтересу іншої сторони. Бажання однієї особи продати відповідний товар, а іншої його купити породжує спільний інтерес сторін в укладенні договору і його належному виконанні.

Через договір здійснюється зв'язок між виробництвом і споживанням. За допомогою договору є можливість насичити ринок необхідними товарами. Шляхом укладення договору громадяни на свій розсуд витрачають грошові кошти для придбання товарів з метою задоволення своїх майнових і немайнових інтересів.

Значна роль правочинів у повсякденному житті фізичних осіб: користування комунальним транспортом, послугами аптек, приватних або акціонерних лікувальних закладів, одержання майна напрокат, відвідування видовищних установ (різних виставок, кіно, цирків тощо). У цих і подібних випадках укладаються відповідні правочини.

Щодо юридичних осіб (господарські товариства, виробничі кооперативи і т. ін.), то їх діяльність неможлива без правочинів.

1. ПОНЯТТЯ ПРАВОЧИНУ

Легальне визначення правочину дається у ст. 202 ЦК, яка передбачає, що правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Правочини відрізняються від інших юридичних фактів такими рисами:

1) правочини є вольовими актами, спрямованими на досягнення певного правового результату. Цим правочини відрізняються від такого виду юридичних фактів, як події, котрі відбуваються та створюють правові наслідки незалежно від волі суб'єктів цивільного права;

2) правочини завжди є діями суб'єкта цивільних відносин. Цим вони відрізняються від адміністративних актів (актів управління), які видають органи державної влади та управління, виступаючи суб'єктами публічного права;

3) правочини завжди є правомірними діями, що тягнуть виникнення або видозміни регулятивних цивільних правовідносин. Цим правочини відрізняються від такого виду юридичних фактів, як делікти, котрі порушують цивільні права і тягнуть виникнення регулятивних відносин;

4) воля у правочинах завжди спрямована саме на встановлення, зміну, припинення цивільних прав і обов'язків. Цим вони відрізняються від юридичних вчинків, де волевиявлення не спрямоване спеціально на створення юридичних наслідків;

5) правочини опосередковують динаміку цивільних правовідносин між різними суб'єктами цивільного права. Цим вони відрізняються від такого виду юридичних фактів, як акти цивільного стану, котрі, по-перше, об'єднують і події, і дії; по-друге, нерозривно пов'язані з фізичною особою і не стосуються осіб юридичних; по-третє, слугують передумовою виникнення у фізичної особи можливості бути суб'єктом цивільних прав і обов'язків.

Тобто правочин – це правомірна вольова дія.

Правова мета, заради якої учасники цивільних відносин вчиняють правочини, є їх підставою (каузою), наприклад, набуття права власності на майно або права користування ним та ін. Правова мета правочину має бути досяжною та законною. Правочин, мета якого не відповідає цим вимогам, є недійсним, наприклад, правочин, що порушує публічний порядок (ст. 228 ЦК України). У свою чергу, правові наслідки, що виникають внаслідок виконання правочину, є його правовим результатом. Останній може збігатися або не збігатися з правовою ціллю правочину (наприклад, якщо ціль правочину була незаконною або недосяжною).

Від правової мети правочину треба відрізнити мотив, за яким він вчиняється. Під останнім у юридичній літературі розуміють спонукальну причину та соціально-економічну або іншу, ніж правова, мету, заради якої вчиняється правочин. Згідно з цим мотиви лише спонукають учасників цивільних правовідносин до вчинення правочину, не маючи при цьому, на відміну від підстави правочину, правового значення. Так, при вчиненні фізичною особою договору купівлі-продажу товару немає правового значення,

з якого мотиву була придбана річ: для особистого користування; для використання при здійсненні підприємницької діяльності; для передання як внеску до статутного капіталу господарського товариства або вкладу у просте товариство; для передачі в подарунок іншій особі тощо.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. Правочин – вольовий акт і цим відрізняється від подій, що відбуваються незалежно від волі людини (наприклад, землетрус, повінь).
2. Правочин – це правомірна вольова дія.
3. Правова мета, заради якої учасники цивільних відносин вчиняють правочини, є їх підставою (каузою).
4. Правова мета правочину має бути досяжною та законною. Правочин, мета якого не відповідає цим вимогам, є недійсним, наприклад, правочин, що порушує публічний порядок (ст. 228 ЦК України).
5. Мотив правочину – це спонукальна причина та соціально-економічна або інша, ніж правова, мета, заради якої вчиняється правочин.

2.ВИДИ ПРАВОЧИНІВ

Класифікація правочинів може здійснюватися за різними критеріями:

1. Залежно від числа сторін правочину, вираз волі яких є необхідним для його вчинення, правочини поділяються на *одно-, дво- чи багатосторонні* (ч. 2 ст. 202 ЦК України). Одностороннім правочином є вольова дія однієї сторони, яка може бути представлена однією особою (наприклад, заповіт) або кількома особами (наприклад, договір купівлі-продажу).

З одностороннього правочину виникають права, як правило, в інших осіб (наприклад, право представника представляти особу, яка його уповноважила на це довіреністю). Що ж до обов'язків, то вони за одностороннім правочином виникають лише для особи, яка його вчинила (наприклад, обов'язок особи, яка видала простий вексель). Для інших осіб односторонній правочин може створювати обов'язки лише у випадках, встановлених законом, або за домовленістю з цими особами.

Згідно зі ст. 202 ЦК України до правовідносин, які виникли з односторонніх правочинів, застосовуються загальні положення про зобов'язання та про договори, якщо це не суперечить актам цивільного законодавства або суті одностороннього правочину. Дво- чи багатосторонні правочини мають назву «договори». Особливістю таких правочинів як договори є те, що для їх вчинення необхідні не тільки вольові дії сторін, а й погодженість цих дій, яка досягається завдяки домовленості. У випадку, коли для вчинення правочину потрібні погоджені вольові дії двох сторін, правочин є двостороннім. Більшість договорів є двосторонніми, наприклад, договір купівлі-продажу, міни, майнового найму (оренди). Для вчинення багатостороннього правочину необхідні погоджені вольові дії трьох або

більше сторін, що спрямовані на вчинення такого правочину (наприклад, договір про спільну діяльність, договір фінансового лізингу).

2. За характером правовідносин, що виникають на підставі правочину, останні поділяються на *відплатні та безвідплатні*. Відплатним є правочин, у якому обов'язок однієї сторони здійснити певні дії відповідає обов'язку другої надати першій стороні зустрічне майнове задоволення. Відплатність може виражатися у наданні грошей, речей, послуг, робіт тощо. Прикладами відплатних правочинів є договір купівлі-продажу, міни, страхування, кредитний договір та ін. Якщо обов'язок набувається стороною без отримання зустрічного майнового задоволення від іншої сторони, то такий правочин є безвідплатним (наприклад, договір позички, дарування). Відплатність та безвідплатність правочинів визначається законом та домовленістю сторін. Деякі правочини можуть бути як відплатними, так і безвідплатними, що залежить від волі сторін правочину (наприклад, договір доручення, зберігання).

3. Залежно від того, коли правочин вважається вчиненим, тобто породжує права та обов'язки, правочини поділяються на *консенсуальні та реальні*. Консенсуальним є правочин, для вчинення якого достатньо лише досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами. Більшість правочинів є консенсуальними (наприклад, договір купівлі-продажу, підряду, спільної діяльності). Для вчинення реального правочину недостатньо лише досягнення сторонами згоди щодо його істотних умов. Реальний правочин, на відміну від консенсуального, вважається вчиненим лише тоді, коли відбудеться передача речі, тобто права та обов'язки за ним виникають з моменту її передачі (наприклад, договір зберігання, позики, ренти).

4. Залежно від значення підстав правочину для його дійсності правочини поділяються на *каузальні та абстрактні*. Правочини, дійсність яких залежить від наявності конкретної підстави — цілі, є каузальними, а правочини, для дійсності яких підстава — мета не має значення, є абстрактними. Дійсність каузального правочину залежить від його підстави — цілі, яка вбачається з нього. Наприклад, ціллю договору позики є передача у власність позичальникові грошових коштів. Більшість правочинів є каузальними (наприклад, договір купівлі-продажу або майнового найму). На відміну від каузальних правочинів, правочини, дійсність яких не залежить від їх цілі, мають абстрактний характер (наприклад, вексель, оскільки з нього не вбачається, на підставі чого його держатель має право вимагати сплати грошових коштів, або гарантія, зобов'язання за якою не залежить від основного зобов'язання). Абстрактні правочини є дійсними за умови прямої вказівки закону на їх абстрактний характер.

5. Правочини поділяються на *умовні та безумовні*. Умовним є правочин, в якому виникнення прав та обов'язків ставиться сторонами у залежність від обставини, яка може наступити або не наступити в майбутньому.

У науці цивільного права існують і більш детальні класифікації правочинів, наприклад, законні та протизаконні, строкові та безстрокові, усні

(вербальні) та письмові (літеральні), внутрішні та зовнішньоекономічні, розпорядчі та зобов'язальні тощо.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

1. Класифікація є логічним прийомом, за допомогою якого процес формування уявлення про явище чи процес в свідомості відбувається структурно, що в свою чергу спрощує механізм сприйняття та відтворення інформації.

2. До основних критеріїв класифікації правочинів слід віднести: а) число сторін правочину; б) характер правовідносин, що виникають на підставі правочину; в) момент набуття чинності правочином, тобто породження прав та обов'язків; г) значення підстав правочину для його дійсності; д) наявність умови; е) характер взаємовідносин сторін; ж) форма тощо.

3.УМОВИ ДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ

Правочин є дійсним, якщо він відповідає загальним вимогам, додержання яких є необхідним для його чинності. До вказаних умов можна віднести: законність змісту правочину; здатність суб'єктів правочину на його вчинення; вільне волевиявлення учасника правочину та його відповідність внутрішній волі; відповідність форми вчинення правочину вимогам закону; спрямованість правочину на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; захист інтересів малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей (ст. 203 ЦК України).

Законність змісту правочину. Згідно із законом правочин є чинним, якщо він не суперечить ЦК України, іншим актам цивільного законодавства та моральним засадам громадянського суспільства (ст. 203 ЦК України).

Здатність суб'єкта правочину на його вчинення. Для вчинення правочину особа, яка його вчиняє, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності (ст. 203 ЦК України). Так, наприклад, фізичні особи, які мають повну цивільну дієздатність (ст. 34 ЦК України), мають право вчиняти будь-які правочини. На відміну від них, неповнолітні особи віком від 14 до 18 років мають право самостійно вчиняти лише правочини, що прямо визначені законом (ст. 32 ЦК України). Вчинення інших правочинів може здійснюватися неповнолітніми лише за згодою їхніх батьків (усиновлювачів) або піклувальників. Правочини від імені малолітніх, тобто фізичних осіб, яким не виповнилося 14 років, можуть вчинятися лише їхніми законними представниками: батьками, усиновителями або опікунами, за винятком правочинів, передбачених законом (ст. 31 ЦК України).

Вільне волевиявлення учасників правочину та його відповідність внутрішній волі. Як волюва дія, правочин являє собою поєднання волі та волевиявлення. Воля є бажанням, наміром особи вчинити правочин, однак для його вчинення необхідна не тільки воля, а ще й доведення цієї волі до відома інших осіб. Відповідно до цього волевиявлення є способом, яким внутрішня

воля особи виражається зовні. Для чинності правочину волевиявлення учасника має бути вільним і відповідати його внутрішній волі (ст. 203 ЦК України), тобто формування волевиявлення має бути вільним від чинників, що могли б викривити уяву особи про зміст правочину (омана, обман) або створити бачення наявності внутрішньої волі за її відсутності (погроза, насилля).

Волевиявлення буває прямим або побічним (конклюдентним).

Відповідність форми вчинення правочину вимогам закону. Формою вчинення правочину є спосіб вираження волі сторін на його вчинення. Сторони правочину мають право обирати його форму, якщо інше не встановлено законом.

Відповідно до вимог ст. 205 ЦК України правочин може вчинятися сторонами усно чи письмово.

Усно можуть бути вчинені правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення (ст. 206 ЦК України).

Письмові правочини вчиняються у простій або нотаріальній письмовій формі. Проста письмова форма правочину потребує від сторін фіксації його змісту в одному або кількох документах, листах, телеграмах, якими сторони обмінялися за допомогою телетайпних, електронних або інших технічних засобів зв'язку (ст. 207 ЦК України).

Спрямованість правочину. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, обумовлених ним, наприклад, набуття права власності або права користування майном, виникнення повноважень представництва. Кожний правочин має правову ціль, яка повинна бути законною та досяжною.

Захист інтересів малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. Правочини, що вчиняються батьками (усиновлювачами), не можуть суперечити інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей, наприклад, батьками не може бути вчинений правочин щодо продажу квартири, в якій вони проживають з дітьми, без наявності на те згоди органів опіки та піклування (ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства»).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

1. Правочин є дійсним, якщо він відповідає загальним вимогам, додержання яких є необхідним для його чинності.

2. До вказаних умов можна віднести: законність змісту правочину; здатність суб'єктів правочину на його вчинення; вільне волевиявлення учасника правочину та його відповідність внутрішній волі; відповідність форми вчинення правочину вимогам закону; спрямованість правочину на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; захист інтересів малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей (ст. 203 ЦК України).

4.ФОРМИ ПРАВОЧИНІВ

Форма правочину – це спосіб вираження волі осіб, які беруть у ньому участь.

Цивільне законодавство і практика визначили такі найбільш поширені **форми вчинення правочинів**: 1) конклюдентними діями; 2) шляхом мовчання; 3) усно; 4) письмово; 5) письмово з нотаріальним посвідченням; 6) письмово з дотриманням спеціальних вимог (державна реєстрація тощо).

Одним із найпростіших способів вираження волі є конклюдентні дії, тобто, звичайна за таких обставин поведінка особи, з якої ясно випливає намір (бажання) особи здійснити правочин на задалегідь відомих умовах. Правочини за допомогою конклюдентних дій можуть вчинятися лише у випадках, коли це не суперечить їх суті й законом не встановлений інший спосіб вираження волі стосовно таких правочинів. Наприклад, банк, виставляючи банкомат, виражає свій намір виплачувати гроші володільцям відповідних кредитних карток; володільць картки, виконуючи необхідні дії, виражає свою волю на отримання грошей з рахунку.

Вираження волі в правочині можливе також шляхом мовчання (ч.3 ст.206 ЦК). Мовчання має правове значення лише у тому випадку, якщо законом або домовленістю сторін правочину йому надане таке значення. Так, якщо орендатор продовжує користуватися майном після закінчення строку договору при відсутності заперечень з боку орендодавця, договір вважається поновленим на тих самих умовах на невизначений строк (ст.764 ЦК). У цьому випадку продовження орендних відносин відбувається фактично шляхом мовчазної згоди сторін.

Поширенішим варіантом вираження волі суб'єктів цивільних відносин є словесний спосіб (усна форма правочину), коли висновок про волю особи робиться не приблизно, а на підставі прямо висловленого нею бажання.

Така форма правочинів може мати місце у випадку переговорів сторін під час їх особистої зустрічі, переговорів по телефону, радіо тощо без складання письмового документа.

Згідно зі ст.206 ЦК, за загальним правилом, усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх учинення.

Характерною рисою таких правочинів є збіг у часі двох стадій їх розвитку — виникнення і припинення шляхом виконання.

Зазвичай у таких випадках йдеться про правочини, які укладаються на невелику суму або з приводу яких рідко виникають спори. Зокрема до них належать:

1) правочини фізичних осіб між собою на суму, що не перевищує двадцятикратного розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян;

2) правочини з будь-яким суб'єктним складом незалежно від суми, що виконуються безпосередньо під час їх укладення, як, наприклад, договір купівлі-продажу за готівку. У цьому випадку будь-якій фізичній особі, яка оплатила товари або послуги на підставі усного правочину з іншими юридичними або фізичними особами, за її бажанням має бути виданий

документ, що підтверджує підстави і суму отриманих грошей. Водночас ч.2 ст.207 ЦК встановлює фактично обов'язок юридичних осіб, які оплатили товари або послуги, вимагати від контрагента письмового підтвердження отриманої суми грошей та підстав для їх отримання.

У жодному разі не допускається усне вчинення правочинів, щодо яких потрібне нотаріальне посвідчення або державна реєстрація, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність (наприклад, домовленості про поруку, заставу тощо).

Правочини на виконання договору за домовленістю сторін можуть вчинятися в усній формі навіть тоді, коли за загальним правилом для самого договору передбачена письмова форма. Проте усні правочини на виконання письмового договору не допускаються, якщо це суперечить договору або закону.

У простій письмовій формі мають укладатися правочини:

- а) між юридичними особами;
- б) між фізичною та юридичною особою (крім випадків, коли момент учинення правочину збігається з виконанням);
- в) фізичних осіб між собою, на суму, що перевищує у 20 і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян (крім випадків, коли момент учинення правочину збігається з виконанням);
- г) інші правочини, для яких письмова форма передбачена законом (ст.208 ЦК).

Згідно зі ст.207 ЦК письмовою формою вважається фіксація змісту правочину у одному (договір, довіреність тощо) або у кількох документах (листи, телеграми тощо). Правочин також вважається вчиненим у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку.

У документі, що є письмовою формою правочину, має бути вказаний зміст правочину, його сторони. При цьому останні мають засвідчити документ своїм підписом (а якщо це юридичні особи, то ще й скріпити печаткою). Законодавчими актами та угодою сторін можуть встановлюватися додаткові вимоги, яким має відповідати укладений правочин.

У випадках, прямо зазначених у законі, або за погодженням сторін, недотримання простої письмової форми має наслідком недійсність правочину (ст.218 ЦК). Зокрема, ЦК передбачає нікчемність правочину у випадках порушення вимоги про його письмову форму, якщо ним встановлюються засоби забезпечення виконання зобов'язання (ст.547 ТДК).

Правочин, вчинений у письмовій формі, підлягає нотаріальному посвідченню лише у випадках, встановлених законом або домовленістю сторін.

Нотаріальне посвідчення правочину означає, що його зміст, час і місце здійснення, наміри суб'єктів правочину, його відповідність закону та інші обставини перевірені та офіційно зафіксовані нотаріусом, а тому розглядаються як встановлені й достовірні.

Нотаріальне посвідчення правочину здійснює нотаріус. У разі відсутності в населеному пункті нотаріуса необхідні дії здійснюють уповноважені на це посадові, службові особи органів місцевого самоврядування. Крім того, у випадках, встановлених законом, до нотаріального посвідчення правочину прирівнюється його посвідчення певною посадовою особою: командиром військової частини, головним лікарем лікарні, капітаном морського судна тощо (ст.ст.245, 1251, 1252 ЦК).

Необхідність дотримання нотаріальної форми законом, як правило, передбачається для вчинення правочину щодо майна, яке має значну цінність. Це, зокрема, договори про відчуження (купівлі-продажу, дарування, ренти, довічного утримання) жилого будинку, іншої нерухомості (ст.ст.657, 719, 732, 745 ЦК); договори про заставу нерухомого майна, транспортних засобів, космічних об'єктів (ст.577 ЦК); договори купівлі-продажу майна державних підприємств (ст.27 Закону "Про приватизацію державного майна"); шлюбний договір (ст.94 СК); заповіти (ст.1247 ЦК); спадковий договір (ст.1304 ЦК); довіреність на вчинення правочинів, які потребують нотаріальної форми, а також та, що видається у порядку передоручення (ст.245 ЦК).

За згодою суб'єктів, які вчиняють правочин, нотаріальному посвідченню підлягає будь-який правочин, навіть той, для якого ця вимога не є обов'язковою. Використання такої можливості часто є доцільним, оскільки перевірка змісту правочину нотаріусом слугує гарантією того, що цей правочин укладений відповідно до вимог закону. До того ж нотаріальне посвідчення правочину полегшує з'ясування обставин справи, якщо виникає спір щодо істотних умов правочину та їх тлумачення.

Поняття державної реєстрації правочину. Згідно із законом деякі правочини є вчиненими лише у момент їх державної реєстрації (ст. 210 ЦК України). Тобто до здійснення державної реєстрації укладений стороною (сторонами) правочин не є вчиненим та ніяких цивільних наслідків не породжує.

Правочини підлягають державній реєстрації лише у випадках, передбачених законом, наприклад, державна реєстрація договорів, що стосуються нерухомого майна: купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна (ст. 657 ЦК України), договорів про передачу нерухомого майна під виплату ренти (ст. 731 ЦК України), договорів управління нерухомим майном (ст. 1031 ЦК України), договорів довічного утримання (догляду), за яким передається у власність нерухоме майно (ст. 745 ЦК України), договорів оренди земельної ділянки (ст. 125 ЗК України) та ін. Перелік органів, що здійснюють реєстрацію, порядок реєстрації, а також порядок ведення відповідних реєстрів визначаються законами та іншими нормативно-правовими актами України. У деяких випадках учасники правочину повинні здійснити не тільки державну реєстрацію самого правочину, а й державну реєстрацію переходу права, що впливає з цього правочину, наприклад, права на нерухомість (ст. 182 ЦК України).

Зазначену державну реєстрацію правочинів слід відрізняти від їх недержавної реєстрації, що здійснюється у деяких випадках на вимогу закону. Так, наприклад, правочини, укладені на товарній біржі, є вчиненими з моменту їх реєстрації на біржі (ст. 15 Закону України «Про товарну біржу»).

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

1. Форма правочину – це спосіб вираження волі осіб, які беруть у ньому участь.
2. Цивільне законодавство і практика визначили такі найбільш поширені форми вчинення правочинів: 1) конклюдентними діями; 2) шляхом мовчання; 3) усно; 4) письмово; 5) письмово з нотаріальним посвідченням; 6) письмово з дотриманням спеціальних вимог (державна реєстрація тощо).
3. Згідно із законом деякі правочини є вчиненими лише у момент їх державної реєстрації (ст. 210 ЦК України).
4. До здійснення державної реєстрації укладений стороною (сторонами) правочин не є вчиненим та ніяких цивільних наслідків не породжує.

5.ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕДОДЕРЖАННЯ СТОРОНАМИ ВИМОГ ЗАКОНУ ПРИ ВЧИНЕННІ ПРАВОЧИНУ

Поняття недійсності правочину. Під недійсним правочином розуміють дії фізичних і юридичних осіб, які хоч і спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, але не створюють цих наслідків через невідповідність вчинених дій вимогам законодавства. Тобто недійсний правочин не в змозі викликати правові наслідки, наступу яких бажають сторони, однак може викликати наслідки, наступу яких сторони не передбачали і не бажали (наприклад, повернення отриманого майна, виникнення обов'язку відшкодувати збитки, моральну шкоду).

Загальною підставою визнання правочину недійсним є (ст. 215 ЦК України) недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог закону щодо умов його дійсності, встановлених частинами 1-3, 5-6 ст. 203 ЦК України.

Правочин може бути визнаний недійсним повністю або в окремій частині, однак недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини (ст. 217 ЦК України).

Беручи до уваги те, що дійсність правочину залежить від елементів, які його складають, та взявши за критерій порушення вимог щодо дійсності правочину, серед конкретних підстав визнання правочину недійсним можна визначити:

1. дефекти суб'єктного складу (відсутність у сторін правочину дієздатності – у фізичних та правоздатності – у юридичних осіб);
- 2) дефекти форми правочину, що стосуються виключно письмової форми правочину (недодержання сторонами простої письмової форми правочину, яка передбачена законом, тягне недійсність правочину лише у випадках, передбачених законом, на відміну від цього недодержання нотаріальної форми правочину спричинює його недійсність);
- 3) дефекти змісту правочину (невідповідність умов правочину вимогам законодавства, наприклад, фіктивні, удавані правочини, правочини, що порушують публічний порядок);
- 4) дефекти волі (правочини, вчинені без внутрішньої волі на їх вчинення, та угоди, в яких внутрішня воля особи сформувалася неправильно). Так, без внутрішньої волі вчиняються правочини особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій або не могла керувати ними, або правочини, вчинені особою під впливом обману.

Залежно від характеру порушення закону при вчиненні правочинів та правових наслідків, вчинення таких правочинів останні поділяються на нікчемні та заперечні (оспорювані).

Нікчемний правочин – це правочин, якщо його недійсність встановлена законом (абсолютно недійсний). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.

У випадках, встановлених Цивільним кодексом, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним. Наприклад, ч.2 ст.219 ЦК передбачена можливість визнання судом дійсним правочину, укладеного з порушенням нотаріальної форми (відповідність справжній волі особи вчиненого правочину та не дотримання нотаріальної форми за незалежних від неї обставин).

Оспорюваний правочин – це правочин, недійсність якого прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом (відносно недійсний). Такий правочин може бути визнаний судом недійсним. До оспорюваних правочинів належать: правочини, вчинені неповнолітніми (ст. 222 ЦК), правочин, вчинений фізичною особою, що обмежена у дієздатності (ст. 223 ЦК), правочин, вчинений особою, яка не розуміла значення своїх дій (ст. 225 ЦК), правочини, вчинені юридичною особою без відповідного дозволу (ліцензії) (ст. 227 ЦК), правочин, вчинений під впливом помилки (ст. 229 ЦК), правочин, укладений під впливом насильства (ст. 231 ЦК), правочини, які порушують публічний порядок (ст. 228 ЦК), правочин, вчинений під впливом обману (ст. 230 ЦК), правочин, вчинений у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою стороною (ст. 232 ЦК), правочин, вчинений під впливом тяжкої обставини (ст. 233 ЦК), фіктивний правочин (ст. 234 ЦК), правочини, вчинені з порушенням вимог щодо їх нотаріальної форми (ст.ст. 219, 220 ЦК). Якщо ж сторонами недотримана вимога щодо письмової форми правочину, яка встановлена законом, це не має наслідком його недійсність, крім випадків, встановлених законом.

Заперечення однією із сторін факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків. Якщо правочин, для якого законом встановлена його недійсність у разі недодержання вимоги щодо письмової форми, укладений усно і одна із сторін вчинила дію, а друга сторона підтвердила її вчинення, зокрема шляхом прийняття виконання, такий правочин у разі спору може бути визнаний судом дійсним.

Наприклад, для визнання недійсним правочину, вчиненого неповнолітньою особою, піклувальник має подати позовну заяву в суд з вимогою про це. Суд може визнати такий правочин недійсним у разі, коли буде встановлено, що такий правочин суперечить інтересам самого підопічного, членів його сім'ї або осіб, яких він відповідно до закону зобов'язаний утримувати (ст.223 ЦК)

Нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення (ст.236 ЦК). До нікчемних правочинів належать: правочини, вчинені малолітніми особами за межами дієздатності (ст. 221 ЦК), правочин, вчинений без дозволу органу опіки та піклування (ст. 224 ЦК), правочин, вчинений недієздатною особою (ст. 226 ЦК), удаваний правочин (ст. 235 ЦК).

Момент набрання чинності правочином може бути зазначений у самому правочині шляхом вказівки на певну дату або на певну подію чи шляхом вказівки на закінчення перебігу певного відрізка часу.

Якщо момент набрання чинності правочином не вказаний у самому правочині чи законі, а також не впливає з його змісту, то припускається, що права і обов'язки у сторін виникають одразу після вчинення правочину (наприклад, у договорі купівлі-продажу може бути достатньо сплати покупної ціни і передачі речі, щоб у покупця виникло право власності на продану річ).

Якщо за недійсним правочином права та обов'язки мали настати лише у майбутньому, правочин припиняється судом на майбутній час. Це пов'язано з тим, що на момент вчинення правочину і навіть на момент розгляду судом справи про визнання правочину недійсним правовідносини між сторонами ще не виникли.

Слід звернути увагу й на те, що недійсним може бути визнаний лише вже укладений правочин.

Від недійсності правочину слід відрізняти відмову від нього. Закон дає право особі, яка вчинила правочин, відмовитися від нього (ст. 214 ЦК України). Тобто особа, яка вчинила односторонній правочин, має право відмовитися від нього на свій розсуд. Однак, якщо такою відмовою порушено права іншої особи, ці права підлягають судовому захисту.

Особи, які вчинили дво- або багатосторонній правочин, мають право за взаємною згодою сторін, а також у випадках, передбачених законом,

відмовитися від нього, навіть і в тому разі, якщо його умови повністю ними виконані.

Відмова від правочину вчиняється у такій самій формі, в якій було вчинено правочин.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

1. Під недійсним правочином розуміють дії фізичних і юридичних осіб, які хоч і спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, але не створюють цих наслідків через невідповідність вчинених дій вимогам законодавства.

2. Недійсний правочин не в змозі викликати правові наслідки, наступу яких бажають сторони, однак може викликати наслідки, наступу яких сторони не передбачали і не бажали (наприклад, повернення отриманого майна, виникнення обов'язку відшкодувати збитки, моральну шкоду).

3. Правочин може бути визнаний недійсним повністю або в окремій частині, однак недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини.

4. Нікчемним є правочин, недійсність якого прямо встановлена законом, наприклад, правочин, що порушує публічний порядок.

5. Заперечний правочин - це правочин, недійсність якого прямо не впливає із закону, але одна зі сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом.

6. НАСЛІДКИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНУ

У разі, коли сторони, вчинивши правочин, ще не приступили до його виконання, правочин лише визнається недійсним у порядку, визначеному законом. Однак у разі, якщо хоча б одна зі сторін правочину виконала його повністю або частково, окрім визнання його недійсним є необхідним також усунення правових наслідків його вчинення

Аналіз норм ЦК України дозволяє безпосередньо визначити дві групи правових наслідків недійсності правочину: двостороння реституція і відшкодування збитків та моральної шкоди.

За загальним правилом, встановленим ст.216 ЦК, основним наслідком укладення правочину, що не відповідає вимогам закону (ст.203 ЦК та інші) і визнається недійсним, є двостороння реституція.

Двостороння реституція полягає в тому, що кожна сторона недійсного правочину має повернути іншій стороні все, що вона одержала на виконання такого правочину.

У тих випадках, коли визнанню правочину недійсним сприяла провина однієї із сторін, двостороння реституція може супроводжуватися додатковими негативними наслідками для винної сторони.

Згідно з ч. 2 ст. 216 ЦК України у разі, якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною, при цьому закон у деяких випадках покладає на винну сторону обов'язок відшкодувати другій стороні збитки у подвійному розмірі (ст.ст. 230, 231 ЦК України).

Зазначені правові наслідки недійсності правочину у вигляді двосторонньої реституції та відшкодування збитків і моральної шкоди застосовуються завжди, якщо положеннями закону щодо окремих видів недійсних правочинів не встановлені інші правові наслідки.

Спеціальними нормами можуть бути встановлені особливі умови застосування вказаних вище загальних наслідків або особливі правові наслідки для окремих видів недійсних правочинів (підвищена або обмежена відповідальність однієї із сторін тощо). Наприклад, щодо правочинів, здійснених внаслідок обману, передбачені додаткові майнові наслідки для винної сторони (ч.2 ст.230 ЦК)

При цьому правові наслідки недійсності нікчемного правочину встановлені законом і не можуть змінюватися за домовленістю сторін. Проте рішенням суду може бути визначено які саме наслідки недійсності нікчемного правочину будуть застосовуватися у кожному окремому випадку.

Правочин за своїм змістом може перебувати в різному співвідношенні з вимогами закону, одні з його умов можуть суперечити цим вимогам, інші — ні. Отже, постає питання про можливість визнання недійсною частини правочину.

Стаття 217 ЦК у зв'язку з цим встановлює два варіанти вирішення питання про юридичну долю правочину, окремі частини якого не відповідають вимогам закону:

1) якщо вимогам закону суперечать істотні умови правочину, то він є або має бути визнаним судом недійсним у цілому;

2) у випадках, коли закону суперечать неістотні умови правочину, без яких він міг би існувати, то він є частково дійсним (у тій частині, яка відповідає закону).

Наприклад, правочин, вчинений з перевищенням повноважень, може бути визнаним судом дійсним у тій частині, яка відповідає повноваженням представника (ст.241 ЦК).

Правові наслідки недійсності правочинів, встановлених законом, можуть бути змінені за домовленістю сторін правочину, винятком з цього є нікчемні правочини, правові наслідки недійсності яких не можуть бути змінені сторонами (ст. 216 ЦК України).

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

1. Аналіз норм ЦК України дозволяє безпосередньо визначити дві групи правових наслідків недійсності правочину: двостороння реституція і відшкодування збитків та моральної шкоди.

2. Двосторонньою реституцією є повернення сторін правочину у той майновий стан, в якому вони перебували до його вчинення, відповідно з чим у разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути одна одній у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, у тому числі тоді, коли те, що одержано, полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Правочин – це дія особи, яка породжує, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки.
2. Правочин – вольовий акт і цим відрізняється від подій, що відбуваються незалежно від волі людини (наприклад, землетрус, повінь).
3. Правочин – це правомірна вольова дія.
4. Правова ціль, заради якої учасники цивільних відносин вчиняють правочини, є їх підставою (каузою).
5. Правова ціль правочину має бути досяжною та законною. Правочин, ціль якого не відповідає цим вимогам, є недійсним, наприклад, правочин, що порушує публічний порядок (ст. 228 ЦК України).
6. Мотив правочину – це спонукальну причину та соціально-економічну або іншу, ніж правова, ціль, заради якої вчиняється правочин.
7. Класифікація є логічним прийомом, за допомогою якого процес формування уявлення про явище чи процес в свідомості відбувається структурно, що в свою чергу спрощує механізм сприйняття та відтворення інформації.
8. До основних критеріїв класифікації правочинів слід віднести: а) число сторін правочину; б) характер правовідносин, що виникають на підставі правочину; в) момент набуття чинності правочином, тобто породження прав та обов'язків; г) значення підстав правочину для його дійсності; д) наявність умови; е) характер взаємовідносин сторін; ж) форма тощо.
9. Правочин є дійсним, якщо він відповідає загальним вимогам, додержання яких є необхідним для його чинності.
10. До вказаних умов можна віднести: законність змісту правочину; здатність суб'єктів правочину на його вчинення; вільне волевиявлення учасника правочину та його відповідність внутрішній волі; відповідність форми вчинення правочину вимогам закону; спрямованість правочину на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; захист інтересів малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей (ст. 203 ЦК України).
11. Згідно із законом деякі правочини є вчиненими лише у момент їх державної реєстрації (ст. 210 ЦК України).
12. До здійснення державної реєстрації укладений стороною (сторонами) правочин не є вчиненим та ніяких цивільних наслідків не породжує.

13. Під недійсним правочином розуміють дії фізичних і юридичних осіб, які хоч і спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, але не створюють цих наслідків через невідповідність вчинених дій вимогам законодавства.

14. Недійсний правочин не в змозі викликати правові наслідки, наступу яких бажають сторони, однак може викликати наслідки, наступу яких сторони не передбачали і не бажали (наприклад, повернення отриманого майна, виникнення обов'язку відшкодувати збитки, моральну шкоду).

15. Правочин може бути визнаний недійсним повністю або в окремій частині, однак недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини.

16. Нікчемним є правочин, недійсність якого прямо встановлена законом, наприклад, правочин, що порушує публічний порядок.

17. Заперечний правочин - це правочин, недійсність якого прямо не впливає із закону, але одна зі сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом.

18. Аналіз норм ЦК України дозволяє безпосередньо визначити дві групи правових наслідків недійсності правочину: двостороння реституція і відшкодування збитків та моральної шкоди.

19. Двосторонньою реституцією є повернення сторін правочину у той майновий стан, в якому вони перебували до його вчинення, відповідно з чим у разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути одна одній у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, у тому числі тоді, коли те, що одержано, полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, — відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Дана тема вивчається з метою визначення кола цивільно-правових відносин та наслідків їх порушення, а також наслідки вчинення недійсних, удаваних правочинів як передумови виникнення різних видів відповідальності, зокрема цивільно-правової, адміністративної, а також за умов настання тяжких наслідків, кримінальної.

При вивченні теми слід приділити увагу з'ясуванню змісту наступних понять: правочин, правовідношення, консенсуальний договір, реальний договір, односторонній правочин, двосторонній (багатосторонній) правочин.

У результаті вивчення теми здобувачі вищої освіти повинні опанувати наступними знаннями:

- характеризуючі ознаки правочинів;
- співвідношення правочинів з іншими юридичними фактами;
- умови дійсності правочинів;
- правові наслідки недодержання сторонами вимог закону при вчиненні правочину.

Необхідним є формування у здобувачів наступних навичок та вмінь:

- визначати відповідність форми вчинення правочину вимогам закону;
- з'ясовувати підстави недійсності правочинів.

**ТЕМА № 5. ПРАВО ВЛАСНОСТІ.
РЕЧОВІ ПРАВА НА ЧУЖЕ МАЙНО
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:.....	49
ВСТУП.....	50
1. Власність як економічна та юридична категорія.....	51
2. Правові форми і види власності.....	52
3. Характеристика підстав набуття права власності.....	54
4. Поняття і види права спільної власності.....	55
5. Поняття та види речових прав на чуже майно.....	57
6. Ознаки речових прав на чуже майно.....	59
ВИСНОВКИ З ТЕМИ:.....	59
МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ.....	63

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасиби-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. 2-ге вид., переробл. та допов. Х.: Право, 2014. Т.1. 656 с.
2. Цивільне право України (Загальна частина): Навчальний посібник / кол. авт. К.: «Хай-Тек Прес», 2013. 432 с. (видання з грифом МОНМС)
3. Цивільне право України: Загальна частина / За ред. професорів І.А. Бірюкова і О.Ю. Заїки. К.: Алерта, 2014. 510 с.
4. Актуальні питання прикладної цивілістики у сфері складання процесуальних документів. Науково-практичний посібник. За заг. ред. д.ю.н., професора М.М. Ясинка. К.: Алерта, 2015. 814 с.
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. За заг. ред. Бобрика В.І. К.: «Центр учбової літератури», 2016. 784 с.
6. Р.А. Майданик. Цивільне право. Практикум. Навчальний посібник. видання 3-тє, перероблене і доповнене. Київ, Алерта, 2019. 622 с.
7. Іванов Ю.Ф., Куриліна О.В., Іванова М.В. Цивільне право України. У 2-х томах. Том 1. Навчальний посібник. Київ, Алерта, 2019. 342 с.
8. Майданик Р. А. Речове право України. Підручник. Київ, Алерта. 2019. 1092 с.
9. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>. (Дата звернення 15.06.2020).

МЕТА ЛЕКЦІЙ:

сформувати в свідомості здобувачів вищої освіти уявлення про специфіку цивільно-правового впливу на суспільні відносини власності шляхом визначення відмінностей між термінами „власність” і „право

власності”; з’ясування правових форм та видів власності в Україні; аналіз підстав набуття та припинення права власності, а також дослідження суб’єктно-об’єктного складу права приватної, державної, комунальної та колективної власності.

ВСТУП

Після таких невід’ємних прав людини, як право на життя і свободу, найважливішим невід’ємним її правом є право власності.

Право власності є найважливішим речовим правом, з яким пов’язуються всі інші речові права. Право власності належить до природних прав людини, є абсолютним правом і ніхто не може його порушувати. Праву власника протистоїть невизначена кількість людей, і на всіх них покладено обов’язок не порушувати права власника.

Історично право власності виникло не відразу, а пройшло довгий шлях. Найпершим вирізненням права власності в юридичному полі було визначення його при правопорушенні: річ підлягала поверненню лише тоді, коли було заподіяно злочин (делікт), отже, проглядався зв’язок не між річчю і тим, кому вона належала, а між втратою речі і злодійством.

Великого значення набував поділ речей на рухомі і нерухомі. Індивідуальна приналежність речі визначалася лише за відношенням рухомих речей до нерухомих, наприклад, землі, суб’єктивне право на них лишалося невизначеним.

Поняття права власності на нерухомість розвивається відповідно до соціального розвитку суспільства. З’являються поняття народу, племені, до землі має відношення громада, рід. Вони спільно користуються землею без чіткого визначення, що ця земля належить саме тому роду. У міру того, як плем’я, рід, союз племен осідають на землі, з’являється поняття, що то їх земля у протилежність чужим общинам і родам. І це вже стає вирізненням родової власності або власності громад.

Наступним етапом є поява сімейної власності. Власність однієї сім’ї протистоїть власності інших сімей, відповідно зменшується обсяг і значення власності громади. І тут треба відзначити особливий, публічно-правовий характер володіння землею — нею володіє не приватна особа, а член даної сім’ї або член даного союзу племен.

Річ власника належить лише йому одному, і його власність завжди ціла і повна. Можуть існувати права й інших осіб на цю річ, проте вони не складають окремих частин власності, вони невіддільні від неї і права власника на цю річ.

Аналіз права власності вирізняє дві його сторони — позитивну і негативну. У першій виражається право власника вільно розпоряджатися своєю річчю (необмеженість права власності), у другій — його право усувати будь-яку іншу особу від впливу на цю річ (виключність власності).

Характерною ознакою права власності є те, що воно існує само по собі незалежно від відносин між особами. Головне у праві власності — це

панування власника над річчю. Право на річ дає відповідному суб'єкту безпосередньо виключну й обов'язкову для всіх владу над річчю. Суб'єкт цієї влади сам розпоряджається річчю, ніхто інший не має права впливати на неї, у чийх би руках вона не знаходилася; особа, яка має право на річ, після суду може вимагати визнання свого права і видачі речі.

Ці риси права власності дістали своє відображення і в законодавстві. У ст. 316 ЦК України вказується, що правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Право власності, як і будь-яке право, має свій зміст, що полягає в єдності трьох правомочностей — володіння, користування і розпорядження. Цими правомочностями володіє власник, проте кожна з них, а в деяких випадках і всі вони разом, може належати не власнику, а іншій особі, правомочностями якій дозволив користуватися власник (наприклад, при договорі оренди). Сутність змісту цих правомочностей полягає в їх залежності від власника і в залежності від закону самого власника. Право власності абсолютне, проте воно не безмежне.

Право власності — це приватне право, але воно має забезпечувати і публічний інтерес. Тому можливо при диспозитивному характері права власності встановлення певних його обмежень. Основою встановлення цих обмежень є Конституція України. Згідно зі ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, а також правовий режим власності.

І. ПИТАННЯ

ВЛАСНІСТЬ ЯК ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ

Власність — це відношення особи до речі, що належить йому, як до своєї, що втілюється у володінні, користуванні та розпорядженні нею, а також в усуненні втручання всіх третіх осіб у ту сферу господарчого домінування, на яку сягає влада власника.

Право власності — основний та фундаментальний інститут цивільного права. Право власності є юридичним виразом, формою закріплення економічних відносин власності.

Право власності в об'єктивному розумінні — це система норм права, що регулюють суспільні відносини володіння, користування та розпорядження власником своїм майном.

Право власності в суб'єктивному розумінні — це врегульовані законом суспільні відносини володіння, користування та розпорядження майном.

Ст. 316 ЦК України визначає **право власності** як право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Перераховані в ЦК України права власника щодо володіння, користування та розпорядження майном і складають зміст права власності.

Під правом володіння розуміють юридичне домінування над річчю, фактичне та господарське володіння нею. У володінні втілюється статика відносин власності, закріплення речей за індивідами та колективами.

Володіння, що не засноване на законній титульній підставі, є незаконним. *Незаконне володіння* поділяється на *добросовісне* та *недобросовісне*.

Правом користування визнається гарантована законом і визнана за власником юридична можливість вилучення з речі її корисних, господарських властивостей у процесі особистого або виробничого споживання, використання.

Під розпорядженням розуміють визнану гарантовану законом можливість власника визначати юридичну та фактичну долю речі, тобто можливість або припинити право власності на неї, або тимчасово призупинити здійснення прав щодо володіння та користування. У користуванні та розпорядженні втілюється вже динаміка відносин власності.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. Власність - це суспільні відносини між людьми з приводу речей, в яких одні власники ставляться до речей, як до своїх, а всі інші — невластники — зобов'язані ставитись до них, як до чужих і стримуватись від будь-яких посягань на них.

2. Право власності в об'єктивному розумінні — це система норм права, що регулюють суспільні відносини володіння, користування та розпорядження власником своїм майном.

3. Право власності в суб'єктивному розумінні — це врегульовані законом суспільні відносини володіння, користування та розпорядження майном.

4. Перераховані в ЦК України права власника щодо володіння, користування та розпорядження майном і складають зміст права власності.

II. ПИТАННЯ ПРАВОВІ ФОРМИ І ВИДИ ВЛАСНОСТІ

Право власності є центральним цивільно-правовим інститутом у всіх правових системах. Норми публічного права закріплюють принцип «святенності та недоторканності» приватної власності, який нині є конституційним принципом. Відповідно держави визначають сукупність заходів для захисту приватної власності адміністративно-правовими й кримінально-правовими засобами.

Основним елементом захисту виступають, як правило, матеріальні цінності, що належать окремим суб'єктам права. В залежності від суб'єктного складу правовідносин власності визначаються так звані форми (види) власності. Проте якщо в країнах розвинутих демократій проблем з визначенням форм власності і, відповідно, об'єктів захисту не виникає, то в Україні процес законодавчого врегулювання відносин власності має достатньо суперечливу

історію. 7 лютого 1991 року був прийнятий Закон України „Про власність”, який визначив наступні форми власності в Україні: право виключної власності народу України, індивідуальна власність, колективна і державна. В 1992 році термін „індивідуальна власність” був змінений на „приватна власність”.

Після прийняття в 1996 році Конституції України в процесі законодавчого регулювання відносин власності намітилася тенденція щодо виключення „колективної власності”, і уособлення нової, незалежної від державної, форми власності – комунальної. Суб’єктом права комунальної власності визначаються *територіальні громади* проти *обласних, районних, міських, селищних, сільських Рад народних депутатів* в Законі України „Про власність”.

Згідно чинного цивільного законодавства (відповідно до глави 23 ЦК України), виділяють 3 правових форми власності. Критерієм поділу виступають суб’єкти права власності. Отже,

- *право приватної власності* (ст. 325 ЦК України) – суб’єктами є фізичні та юридичні особи;
- *право державної власності* (ст. 326 ЦК України) – суб’єктом є держава Україна;
- *право комунальної власності* (ст. 327 ЦК України) – суб’єктом виступають територіальні громади.

Ст. 324 ЦК України передбачає *право власності Українського народу*. Більшість науковців вважають, що цей різновид права власності не є самостійною формою власності і за своєю природою є державною власністю, суб’єктом якої є держава Україна (ст. 2 ЦК України).

Однак, в ГК України у главі 10 й до сьогодні виокремлюється колективна власність, що є протиріччям (колізією) у чинному законодавстві.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

1. Аналіз чинного цивільного законодавства дозволяє зробити висновок про наявність в Україні трьох форм власності: а) приватна; б) державна; в) комунальна. При цьому, право власності Українського народу не є самостійною формою власності і за своєю природою є державною власністю.

2. Наявність правової форми колективної власності суперечить чинній Конституції України і ЦК України й підлягає перегляду в контексті юридичної конструкції спільної власності.

ІІІ. ПИТАННЯ

ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДСТАВ НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.

Суб’єктивне право власності виникає і зникає при настанні певних юридичних фактів, які називаються *підставою права власності*.

Підстави виникнення права власності ділять на *первісні та похідні*.

Плоди, звичайно належать власнику речі, яка плодоносить; розглядаються як «юридичні плоди». *Прирощуванням* є ті, насадження та інші роботи з впорядкування (окультурення) земельної ділянки. Внаслідок

об'єднання речей власником стає власник основної речі, а якщо об'єднуються рівнозначні речі — річ стає об'єктом спільної власності. *Привласнення безхазяйних речей* означає заволодіння речами, які не мають власника або добровільно залишені власником, який відмовився від права власності. Приватні особи можуть привласнити лише рухому річ, а нерухоме майно може привласнити тільки держава, особливим способом набуття права власності є інститут набувальної давності. Якщо певна річ протягом тривалого визначеного законом часу знаходиться у фактичному володінні певної особи остання набуває право власності на цю річ. У такому разі одержання нею цієї речі повинна бути законною; володілець має право безперервно володіти й користуватися річчю як власник вилучати корисні властивості, сплачувати податки, тощо). Володіння повинно бути відкритим — відомим невизначеному колу осіб. Якщо володілець позбавляється можливості фактично володіти річчю або відмовляється від неї на якийсь час, або якщо власник речі пред'явить по-про її відібрання, то термін володіння переривається.

Право власності у набувача за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено законом або договором.

Право власності *припиняється* при настанні певних юридичних фактів. Тут можна виділити три основні групи підстав:

- 1) обставини, пов'язані з припиненням існування об'єкта права власності (споживання палива, харчових продуктів, загибель речі);
- 2) обставини, пов'язані з припиненням існування суб'єкта прав власності;
- 3) примусове відчуження майна власника не з його волі, а на підставах, визначених у законі.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

1. Суб'єктивне право власності виникає і зникає при настанні певних юридичних фактів, які називаються підставою права власності.
2. Підстави виникнення права власності ділять на первісні та похідні.
3. До первісних відносяться ті, за яких право власності на майно виникає вперше або окрім волі попереднього власника.
4. До похідних відносяться ті, за яких право власності виникає у нового власника з волі попереднього власника.
5. Право власності припиняється при настанні певних юридичних фактів: а) обставини, пов'язані з припиненням існування об'єкта права власності (споживання палива, харчових продуктів, загибель речі); б) обставини, пов'язані з припиненням існування суб'єкта прав власності; в) примусове відчуження майна власника не з його волі, а на підставах, визначених у законі.

IV. ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ І ВИДИ ПРАВА СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.

Майно може належати на праві власності не одній особі, а декільком особам одночасно. В такому випадку виникають відносини спільної власності.

Оскільки спільна власність є лише одним із засобів реалізації права приватної, комунальної і державної власності, то в цьому випадку про самотійну форму власності не йдеться.

Право спільної власності — це право двох і більше осіб на одне й те саме майно (ст. 355 ЦК України). Майно може складатися з однієї речі або із сукупності речей. Ці речі можуть бути подільними або неподільними, однак як об'єкт права власності вони створюють єдине ціле. Тому право власності кожного учасника спільної власності поширюється на весь об'єкт, а не на його частину.

З поняттям права спільної власності, пов'язані категорії «ідеальна частка» і «реальна частка».

Ідеальна частка — це частка у праві на річ. Наприклад, якщо дві особи мають в рівних частках право спільної власності на річ, то кожному з них належить не половина речі, а половина права на цю річ.

Реальна частка визначається при припиненні права спільної власності і розділі речі. У цьому випадку йдеться саме про право на частину речі.

Сучасне законодавство не містить обмежень щодо суб'єктного складу права спільної власності.

Види спільної власності. Спільне майно може належати сторонам на праві спільної часткової власності і на праві спільної сумісної власності (ч.2 ст. 355 ЦК України).

Сутність спільної часткової власності (ст. 356 ЦК України) в тому, що кожний із співвласників має чітко визначену частку у праві власності на спільне майно (ідеальну частку). Якщо законом або угодою учасників спільної власності не передбачене інше, то до спільного майна застосовується правовий режим саме спільної часткової власності.

При **спільній сумісній власності** (ст. 358 ЦК України) розміри часток заздалегідь не визначені, хоч і припускається, що вони рівні. Спільна сумісна власність виникає у випадках, безпосередньо передбачених в законі (наприклад, спільна сумісна власність подружжя, спільна сумісна власність членів фермерського господарства), а також на підставі угоди учасників спільної часткової власності.

Здійснення права спільної власності ґрунтується на простому принципі: реалізація права одним із співвласників не повинна утискати інтереси інших співвласників.

Істотним для учасника спільної часткової власності є його право на відчуження іншій особі своєї частки в спільному майні (ст. 361 ЦК України). Зробити це він може як оплатно (продати), так і безоплатно (подарувати). Однак від обраного засобу відчуження залежить вимога додаткової процедури.

Так, при продажу частки в спільній власності сторонній особі інші учасники спільної часткової власності мають право переважної купівлі частки, що продається.

Право переважної купівлі частки співвласниками забезпечується низкою заходів процедурного характеру.

Кожний учасник спільної часткової власності має право вимагати виділу своєї частки із спільного майна. У випадку суперечки, а також у разі неможливості розділу майна в натурі, власник, що виокремлюється, отримує грошову компенсацію (ст. 364 ЦК України).

Право спільної сумісної власності виникає:

— на майно подружжя, яке придбане ними в період шлюбу, якщо інше не встановлено законом або договором (ч.1 ст. 60 СК України);

— на майно, яке придбане внаслідок спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї, якщо інше не встановлено письмовою згодою між ними (ч.4 ст. 368 ЦК України);

— на майно, яке придбано внаслідок спільної праці громадян, що об'єдналися для спільної діяльності, якщо письмовою угодою між ними встановлений режим спільної сумісної власності на придбане внаслідок такої діяльності майно;

— на майно осіб, що ведуть селянське (фермерське) господарство, якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними.

— на квартиру або будинок, передані з державного житлового фонду шляхом приватизації за письмовою згодою всіх членів сім'ї наймача в їх спільну сумісну власність (ст. 8 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду»);

— на інше майно, що перебуває в спільній власності суб'єктів цивільного права, якщо між ними досягнута згода про встановлення спільної сумісної власності. З перерахованих випадків спільної сумісної власності найбільш поширеними і практично важливими є: право спільної сумісної власності подружжя, право спільної власності селянського (фермерського) господарства.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

1. Право спільної власності — це право двох і більше осіб на один і той самий об'єкт.

2. Ідеальна частка — це частка у праві на річ.

3. Реальна частка визначається при припиненні права спільної власності і розділі речі. У цьому випадку йдеться саме про право на частину речі.

4. Спільне майно може належати сторонам на праві спільної часткової власності і на праві спільної сумісної власності.

5. Сутність спільної часткової власності в тому, що кожний із співвласників має чітко визначену частку у праві власності на спільне майно (ідеальну частку).

6. При спільній сумісній власності розміри часток заздалегідь не визначені, хоч і припускається, що вони рівні.

V. ПИТАННЯ

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЧУЖЕ МАЙНО

Права на чужі речі — є одним з істотних обмежень права власності, їх сутність полягає в тому, що суб'єкт даного права має змогу користуватися чужою річчю або навіть розпоряджатися нею.

Незважаючи на певну негативну роль, яку відіграють вказані права в обмеженні права власності, порушуючи тим самим один із суттєвих принципів приватного права — принцип свободи права власності, їх розповсюдженість у законодавствах країн Європи свідчить про корисність та доцільність вказаних прав.

Не обов'язково ставати власником, щоб задовольнити будь-які майнові потреби, тим більше, що володіння майном на праві власності не завжди є можливим чи просто вигідним.

У ст. 395 ЦК України зазначено, що речовими правами на чуже майно вважаються: право володіння, сервітут, суперфіцій, емфітевзис. Законом можуть бути передбачені інші речові права на чуже майно. Тобто законодавець не тільки чітко визначає види прав на чужі речі, зміст яких розкривають відповідні норми ЦК України, а й залишає вільним місце для тих прав, що виникатимуть у процесі подальшого розвитку приватних відносин у нашому суспільстві. На перший погляд, такий підхід є дуже вдалим, але все ж таки він містить і певну проблему, оскільки проголошує надто вільне встановлення нових видів речових прав.

Види речових прав та їх зміст, порядок виникнення та припинення встановлюються виключно законом, а не домовленістю сторін. Принцип встановлення речових прав законом розповсюджується, перш за все, на обмежені речові права (права на чужі речі), оскільки саме вони схожі на права зобов'язальні і даний принцип проводить межу між ними та зобов'язальними правами.

ЦК України передбачає такі види речових прав, як право власності і речові права на чуже майно. Згідно зі ст. 395 речовими правами на чуже майно визнаються:

- 1) право володіння;
- 2) право користування (сервітут);
- 3) право забудови земельної ділянки (суперфіцій);
- 4) право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис).

Слід зазначити, що правова природа зазначеного в даному переліку права володіння є надто спірною, суперечливою. Право володіння не можна, на нашу думку, змішувати з категорією прав на чуже майно (речі).

Єдина спільна ознака, що поєднує володіння з правами на чуже майно (речі), — це передбачена у ст. 396 ЦК України можливість захисту права, у тому числі і від власника майна.

Речове право на чужу річ може виникати на підставі закону, заповіту, рішення суду. Воно також може бути встановлено договором між особою, яка воліє скористатися чужою річчю, та особою, яка є власником даної речі. Проте це договір не про право використання чужої речі (майна), а про встановлення речового права на ці речі.

Передусім речове право може бути встановлено законом, наприклад, законодавець може своїм законом встановити право певних осіб прокласти електролінію, трубопровід, шляхопровід через чужі земельні ділянки. Законом встановлюється право користування житлом членів сім'ї власника цього житла, право збирати в лісі ягоди, горіхи, коріння тощо.

Власник майна може встановити речове право на використання свого майна після своєї смерті заповітом. Спадкоємцем заповідач може призначити одну особу, водночас надавши іншій особі право обмеженого користування успадкованим майном спадкоємця. Наприклад, заповідач призначив сина спадкоємцем підприємства і водночас надав своїй вдові право користування половиною цього підприємства. Іншими словами, син є власником підприємства, але половину доходів від цього підприємства одержуватиме вдова померлого, тобто мати сина. Коли помре або відмовиться від свого права на половину доходів, право власності і відновиться у повному обсязі.

У деяких випадках речове право на чужу річ може бути встановлено судовим рішенням.

ВИСНОВКИ З ПЯТОГО ПИТАННЯ:

1. Права на чужі речі — є одним з істотних обмежень права власності, їх сутність полягає в тому, що суб'єкт даного права має змогу користуватися чужою річчю або навіть розпоряджатися нею.

2. У ст. 395 ЦК України зазначено, що речовими правами на чуже майно вважаються: право володіння, сервітут, суперфіцій, емфітевзис. Законом можуть бути передбачені інші речові права на чуже майно.

3. Єдина спільна ознака, що поєднує володіння з правами на чуже майно (речі), — це передбачена у ст. 396 ЦК України можливість захисту права, у тому числі і від власника майна.

4. Речове право на чужу річ може виникати на підставі закону, заповіту, рішення суду. Воно також може бути встановлено договором між особою, яка воліє скористатися чужою річчю, та особою, яка є власником даної речі.

VI. ПИТАННЯ ОЗНАКИ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЧУЖЕ МАЙНО

Інституту прав на чужі речі належать як загальні ознаки речового права, так і особливі, що поєднують різні види прав на чужі речі у певну систему. Необхідним виявляється встановлення загальних ознак прав на чужі речі.

1. *Речові права на чужі речі обтяжують право власності*
2. *Права на чужі речі здійснюються незалежно від волі власника*
3. *Права на чужі речі здійснюються лише у певних межах*
4. *Права на чужі речі захищаються від усіх осіб і в тому числі від власника*

Вказане положення також закріплено у ст. 396 ЦК України. У ньому втілюється абсолютність прав на чужі речі. Незважаючи на свою обмеженість, вони захищаються так само, як і право власності.

Інститут речових прав на чужі речі (майно) має свої характерні особливості, які відрізняють його від інших речових інститутів.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

1. Перехід права власності на майно від власника до інших осіб не є підставою для припинення речових прав інших уповноважених осіб на це майно за винятками, встановленими законом або договором.

2. Речові права являють собою юридичні форми, що забезпечують можливість тривалої, незалежної від згоди власника участі однієї особи у праві власності іншої.

3. Суб'єкт речового права має право володіти, частіше користуватися і навіть розпоряджатися чужою річчю (майном) у визначених межах. Здійснення цих правомочностей не повинно шкодити праву власності, обмеженому речовим правом.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Власність - це суспільні відносини між людьми з приводу речей, в яких одні власники ставляться до речей, як до своїх, а всі інші — невластники — зобов'язані ставитись до них, як до чужих і стримуватись від будь-яких посягань на них.

2. Право власності в об'єктивному розумінні — це система норм права, що регулюють суспільні відносини володіння, користування та розпорядження власником своїм майном.

3. Право власності в суб'єктивному розумінні — це врегульовані законом суспільні відносини володіння, користування та розпорядження майном.

4. Права власника щодо володіння, користування та розпорядження майном і складають зміст права власності.

5. Аналіз чинного законодавства дозволяє зробити висновок про наявність в Україні трьох форм власності: а) приватна; б) державна; в) комунальна.

6. Наявність правової форми колективної власності суперечить чинній Конституції України і підлягає перегляду в контексті юридичної конструкції спільної власності.

7. До основних критеріїв класифікації права власності слід віднести: а) кількість співвласників; б) характер розподілу між ними права та обов'язків;

в) об'єкта власності тощо.

8. Попередні історичні періоди право власності проголошувалося недоторканим і необмеженим; це відображено, зокрема, Французькому ЦК. З часом правовий режим змінювався відповідно до потреб суспільної практики.

9. У реалізації права власності власник не повинен порушувати прав і законних інтересів інших осіб, які в деяких можуть суперечити інтересам власника. У зв'язку з цим всіх країн передбачають можливість певних обмежень власності.

10. Історично держави вводили примусові обмеження правомочностей власника, які мають прямий чи непрямий характер закріплення прав держави на примусове відчуження майна, встановлення публічних сервітутів (прямі обмеження); обмеження можливості укласти певні види цивільних угод, заборони виробництва певних речей, ліцензування тощо (непрямі обмеження).

11. Добровільне обмеження правомочностей власника здійснюється з його волі на основі договорів позики, найму, забудівлі, заснування сервітутів та ін.

12. Суб'єктивне право власності виникає і зникає при настанні певних юридичних фактів, які називаються підставою права власності.

13. Підстави виникнення права власності ділять на первісні та похідні.

14. До первісних відносяться ті, за яких право власності на майно виникає вперше або окрім волі попереднього власника.

15. До похідних відносяться ті, за яких право власності виникає у нового власника з волі попереднього власника.

16. Право власності припиняється при настанні певних юридичних фактів: а) обставини, пов'язані з припиненням існування об'єкта права власності (споживання палива, харчових продуктів, загибель речі); б) обставини, пов'язані з припиненням існування суб'єкта прав власності; в) примусове відчуження майна власника не з його волі, а на підставах, визначених у законі.

17. Суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи, які можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів, які відповідно до закону не можуть їм належати.

18. Об'єктами права приватної власності є житлові будинки, квартири, предмети особистого користування, дачі, садові будинки, предмети домашнього господарства, продуктивна і робоча худоба, транспортні засоби, грошові кошти, акції, інші цінні папери тощо.

19. Після прийняття Конституції України 1996 року з'явилися передумови щодо виділення в якості окремої форми власності - комунальної.

20. Суб'єктами права комунальної власності є територіальні громади, а не адміністративно-територіальні одиниці.

21. Специфічними підставами виникнення права комунальної власності є місцеві податки та збори, безхазяйне майно, відумерла спадщина тощо.

22. Суб'єктами права державної власності в межах покладених на них

законодавством компетенцій виступають ВР України, Президент України, КМУ України, Фонд державного майна тощо.

23. Специфічними підставами виникнення права державної власності виступають: державні податки та мита, конфіскація, реквізиція тощо.

24. Право спільної власності — це право двох і більше осіб на одне й те саме майно.

25. Ідеальна частка — це частка у праві на річ.

26. Реальна частка визначається при припиненні права спільної власності і розділі речі. У цьому випадку йдеться саме про право на частину речі.

27. Спільне майно може належати сторонам на праві спільної часткової власності і на праві спільної сумісної власності.

28. Сутність спільної часткової власності в тому, що кожен із співвласників має чітко визначену частку у праві власності на спільне майно (ідеальну частку).

29. При спільній сумісній власності розміри часток заздалегідь не визначені, хоч і припускається, що вони рівні.

30. Права на чужі речі — є одним з істотних обмежень права власності, їх сутність полягає в тому, що суб'єкт даного права має змогу користуватися чужою річчю або навіть розпоряджатися нею.

31. У ст. 395 ЦК України зазначено, що речовими правами на чуже майно вважаються: право володіння, сервітут, суперфіцій, емфітевзис. Законом можуть бути передбачені інші речові права на чуже майно.

32. Єдина спільна ознака, що поєднує володіння з правами на чуже майно (речі), — це передбачена у ст. 396 ЦК України можливість захисту права, у тому числі і від власника майна.

33. Речове право на чужу річ може виникати на підставі закону, заповіту, рішення суду. Воно також може бути встановлено договором між особою, яка воліє скористатися чужою річчю, та особою, яка є власником даної речі.

34. Перехід права власності на майно від власника до інших осіб не є підставою для припинення речових прав інших уповноважених осіб на це майно за винятками, встановленими законом або договором.

35. Речові права являють собою юридичні форми, що забезпечують можливість тривалої, незалежної від згоди власника участі однієї особи у праві власності іншої.

36. Суб'єкт речового права має право володіти, частіше користуватися і навіть розпоряджатися чужою річчю (майном) у визначених межах. Здійснення цих правомочностей не повинно шкодити праву власності, обмеженому речовим правом.

37. Володіння - це фактичний стан, за яким володілець має певну річ чи майно, вважає цю річ чи майно своїм, яке належить йому за правом, але самого права не має.

38. Для фактичного стану необхідні два елементи: об'єктивний —

фактично мати річ у своєму володінні і суб'єктивний — вважати дану річ своєю такою

39. Західна традиція розглядає володіння як окремий, самостійний інститут. Східна правова традиція характеризується тим, що для неї не притаманно надавати захист безтитульному (фактичному) володінню від власника або іншої уповноваженої особи.

40. Суб'єктами права володіння чужим майном вважаються особи, які тримають його у себе. Таке право володіння може належати одночасно двом або більше особам (ст. 397 ЦК України). Вказане володіння вважається правомірним, якщо інше не впливає із закону або не встановлено рішенням суду (п. 3 ст. 397 ЦК України).

41. У ЦК України передбачені підстави виникнення і припинення права володіння (статті 398—399). Підстави виникнення характерні лише для законного володіння — договір з власником або особою, якій майно було передане власником, та інші підстави, передбачені законом.

42. Згідно зі ст. 399 ЦК України право володіння припиняється у разі: 1) відмови володільця від володіння майном; 2) витребування майна від володільця власником майна або іншою особою; 3) знищення майна; 4) в інших випадках, встановлених законом.

43. Сервітут — це право обмеженого використання чужої речі.

44. Сервітути можуть бути встановлені законом, договором або рішенням суду.

45. ЦК України передбачає наявність двох основних різновидів сервітутів — земельний та особистий.

46. Земельний сервітут може полягати у можливості проходу, проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання експлуатації ліній електропередачі, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання, меліорації тощо.

47. Особистий сервітут припиняється при відсутності його суб'єкта без поважних причин понад один рік.

48. Обсяг правомочностей суб'єктів емфітевзису та суперфіцію є настільки великий, що практично збігається з правомочностями власника. Проте, на відміну від права власності, суб'єкти емфітевзису та суперфіцію не можуть вільно здійснювати користування та розпорядження майном. Вони обмежені у цьому законом і договором із власником.

49. Емфітевзис — це право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, що виникає на підставі договору між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою як землекористувач.

50. Суперфіцій — це право користування чужою земельною ділянкою для забудови.

51. Речові права є похідними від права власності.

52. Речові права мають менший обсяг повноважень, ніж право власності, в іншому разі вони вважалися б власністю.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Відносини власності регулюються різними галузями права, але суттєва роль належить приватному (цивільному) праву. Саме вивчаючи дану тему з курсу цивільного права з'ясовуються такі питання: що таке право власності, які його форми передбачені законом, з якого моменту виникає, якими правомочностями наділений власник тощо. Без наявності цих фундаментальних знань працівникам міліції буде неможливим застосовувати норми права інших галузей (адміністративного, кримінального та інш.) для охорони (захисту) прав та інтересів власників тощо.

При вивченні теми слід приділити увагу з'ясуванню змісту наступних понять: власність, право власності, володіння, користування, розпорядження, право довірчої власності, форми власності, приватна власність, державна власність, комунальна власність, виключна власність народу України.

У результаті вивчення теми здобувачі вищої освіти повинні опанувати наступними знаннями:

- визначення поняття «право власності»;
- форми власності;
- правомочності власника;
- підстави виникнення права власності;
- підстави припинення права власності.

Необхідним є формування у здобувачів вищої освіти наступних навичок та вмінь:

- визначати підстави та порядок набуття права власності;
- застосовувати норми інституту набувальної давності;
- з'ясовувати розмір часток майна у спільній власності.

**ТЕМА № 6. ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНЕ ПРАВО.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:	73
ВСТУП.....	74
I. ПИТАННЯ.....	75
ПОНЯТТЯ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА І ЗОБОВ'ЯЗАННЯ.....	75
II. ПИТАННЯ.....	76
ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНЕ ПРАВОВІДНОШЕННЯ.....	76
III. ПИТАННЯ.....	77
ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ.....	77
IV. ПИТАННЯ.....	79
СУБ'ЄКТИ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ.....	79
V. ПИТАННЯ.....	80
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ.....	80
VI. ПИТАННЯ.....	81
ОКРЕМІ СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ.....	81
6.1. Неустойка.....	81
6.2. Поручка.....	82
6.3. Гарантія.....	82
6.4. Завдаток.....	82
6.5. Застава.....	82
6.6 Притримання.....	83
МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ.	86

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне право України: Договірні та недоговірні зобов'язання: підручник. С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, Ю.О. Заїка та ін. 3-тє вид., змін. та доповн. К.: Алерта, 2014. 496 с.
2. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданника. 4-тє вид., стереотипне. К.: Юрінком Інтер, 2014. 1176 с.
3. Цивільне право України: Загальна частина. За ред. професорів І.А. Бірюкова і О.Ю. Заїки. К.: Алерта, 2014. 510 с.
4. Актуальні питання прикладної цивілістики у сфері складання процесуальних документів. Науково-практичний посібник. За заг. ред. д.ю.н., професора М.М. Ясинка. К.: Алерта, 2015. 814 с.
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. За заг. ред. Бобрика В.І. К.: «Центр учбової літератури», 2016. 784 с.

6. Мічурін Є.О. Цивільне право. Альбом схем: навч. посіб.: у 2 ч. Ч.2/Є.О. Мічурін, О.Р. Шишка. Вид. 5-те, перероб. Харків: Право, 2018. 222 с.
- 7.Р.А. Майданик. Цивільне право. Практикум. Навчальний посібник. видання 3-тє, перероблене і доповнене. Київ, Алерта, 2019. 622 с.
8. Іванов Ю.Ф., Куриліна О.В., Іванова М.В. Цивільне право України. У 2-х томах. Том 2. Навчальний посібник. Київ, Алерта, 2019. 346 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

сформувати в свідомості здобувачів вищої освіти уявлення про специфіку цивільно-правового впливу на суспільні відносини в сфері зобов'язального права і зобов'язань шляхом аналізу визначення поняття зобов'язання; дослідження окремих елементів зобов'язального право відношення; з'ясування підстав виникнення зобов'язань; визначення суб'єктного складу зобов'язань та системи зобов'язань у відповідності з чинним законодавством.

ВСТУП

На основі норм зобов'язального права за допомогою певних юридичних фактів виникає зобов'язання, під яким розуміють правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Як вид цивільного правовідношення, зобов'язання мають свої особливості, що найбільш яскраво відслідковуються при порівнянні їх з речовими правами. Відмінності вбачаються як у характері економічних відносин, так і в правових ознаках.

За своїм змістом зобов'язальні правовідносини опосередковують динаміку цивільних правовідносин. Речові права, у свою чергу, опосередковують присвоєння, приналежність майнових благ, тобто статичну відносин. На відміну від речового правовідношення, в якому праву однієї особи відповідає обов'язок усіх громадян взагалі без конкретизації, у зобов'язальному правовідношенні встановлюється повна визначеність осіб, які беруть участь у ньому. Зобов'язальні право-відношення тісно пов'язані з правом власності, тобто речовим правом. Так, реалізація власником своїх прав призводить до виникнення зобов'язальних правовідносин, а виконання зобов'язань призводить до виникнення, зміни або припинення права власності.

Зобов'язання є правовідносинами, тому вони охороняються засобами примусового характеру. Ці засоби можна поділити на дві групи.

До першої групи належать так звані загальні міри (спонукання до виконання зобов'язання, покладення обов'язку відшкодувати заподіяні його порушенням збитки тощо), що застосовуються у всіх випадках, за винятком тих, що виключені законом, договором або характером встановлених відносин.

До другої групи належать так звані спеціальні забезпечувальні міри, що застосовуються лише для забезпечення тих зобов'язань, для яких вони безпосередньо встановлені законом або договором. Останні у цивілістиці називаються способами забезпечення виконання зобов'язань.

I. ПИТАННЯ

ПОНЯТТЯ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА І ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Для зобов'язань характерним є особливий правовий зв'язок між суб'єктами, що виражається таким чином:

1) зобов'язання опосередковують процес переміщення матеріальних благ. Водночас як речові права регулюють приналежність матеріальних благ конкретній особі — закріплення їх за конкретною особою;

2) уповноваженій особі кореспондується певний зобов'язаний суб'єкт, відомий уже на момент виникнення зобов'язання. Інше положення виникає у речових правовідносинах, в яких уповноваженому суб'єкту протистоїть необмежене коло осіб, тобто він має правовідносини з усіма іншими особами;

3) у змісті суб'єктивного права в зобов'язанні найбільше значення має можливість уповноваженої особи вимагати певної поведінки у зобов'язаних осіб, що іменується правом вимоги. Тому саме поведінка останніх, як правило, зумовлює реалізацію цього права. У речових правах головним є те, що уповноважена особа може діяти певним чином самотійно (володіти, користуватися і розпоряджатися майном), внаслідок чого вона реалізує це право без допомоги зобов'язаної особи;

4) головний зміст обов'язку боржника в зобов'язанні становить перевага у здійсненні активних дій, причому їх зміст конкретизується в законодавстві чи договорі. Утримання від дій є лише додатковим елементом. У речових відносинах, навпаки, на перший план виходить саме утримання від дій, що порушують суб'єктивне право уповноваженої особи, і цей обов'язок визначається в самій загальній формі — не порушувати право вказаної особи. У чому має виражатися така поведінка, законодавство не вказує;

5) суб'єктивні права в зобов'язанні залежать від його виникнення, типу і виду зобов'язання. У речових правовідносинах суб'єктивні права спираються виключно на норми законодавства, що прямо передбачають види і зміст цих прав.

Наведені найважливіші особливості зобов'язання характеризують його як правовідношення відносне, водночас речове правовідношення за пануючою концепцією розглядається як абсолютне. Незважаючи на відмінності вказаних типів правовідносин, вони взаємопов'язані та взаємозалежні. Так, зобов'язання може бути способом реалізації власником правомочності розпоряджатися річчю або набуття права власності на неї.

Зобов'язання, як і будь-яке інше цивільне правовідношення, складається із тих самих елементів, що мають певну специфіку саме як зобов'язальні правовідношення.

Зміст зобов'язальних правовідносин утворюють суб'єктивні права й обов'язки їх учасників. Але специфіка саме зобов'язальних правовідносин полягає у тому, що змістом правомочності кредитора є право вимоги, а обов'язок боржника полягає у виконанні вимоги кредитора.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Для зобов'язань характерним є особливий правовий зв'язок між суб'єктами, що виражається таким чином: а) зобов'язання опосередковують процес переміщення матеріальних благ.; б) уповноваженій особі кореспондується певний зобов'язаний суб'єкт, відомий уже на момент виникнення зобов'язання; в) у змісті суб'єктивного права в зобов'язанні найбільше значення має можливість уповноваженої особи вимагати певної поведінки у зобов'язаних осіб, що іменується правом вимоги; г) головний зміст обов'язку боржника в зобов'язанні становить перевага у здійсненні активних дій, причому їх зміст конкретизується в законодавстві чи договорі; д) суб'єктивні права в зобов'язанні залежать від його виникнення, типу і виду зобов'язання.

II. ПИТАННЯ

ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНЕ ПРАВОВІДНОШЕННЯ

Зобов'язання — це взаємовідносини учасників економічного обігу (товарообміну), врегульовані нормами зобов'язального права, тобто один із різновидів цивільних правовідносин, зміст якого становлять певні права й обов'язки його учасників. Цим зобов'язання відрізняється від неюридичних (а саме — політичних, моральних та інших зобов'язань), що не мають підтримки держави і тому не містять прав і обов'язків. Примусовою силою держава не підтримує, наприклад, зобов'язання не вживати спиртних напоїв.

Разом з тим зобов'язання як цивільне правовідношення необхідно відрізняти від правовідношень інших галузей права, в основному публічно-правових. Так, обов'язок сплачувати податки хоча і є майновим, але до його реалізації неможливо застосувати норми зобов'язального права. При примусовому виконанні цього обов'язку використовується метод влади і підкорення, що є нехарактерним як для зобов'язального, так і загалом цивільного права.

Зобов'язання є одним з різновидів цивільних правовідносин. Оскільки зобов'язання оформлюють процес товарообміну, вони належать до групи майнових правовідносин і відрізняються від правовідносин немайнового характеру, які із-за цього не можуть набувати форм зобов'язань. Так, наприклад, не може існувати зобов'язань для захисту честі і гідності.

Водночас зобов'язання відрізняються від інших майнових цивільних правовідносин — речових, що опосередковують приналежність матеріальних і нематеріальних благ. За своєю юридичною природою вони є абсолютними, оскільки у них певним уповноваженим особам протистоїть необмежене коло

осіб, які зобов'язані утримуватися від неправомірних посягань на чуже майно і не заважати уповноваженим особам здійснювати їх права.

Зобов'язання оформлюють економічний обмін у правову форму і являють собою типові відносні правовідносини, що характеризуються чітким суб'єктним складом.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

1. Зобов'язання — це взаємовідносини учасників економічного обігу (товарообміну), врегульовані нормами зобов'язального права, тобто один із різновидів цивільних правовідносин, зміст якого становлять певні права й обов'язки його учасників.

2. Зобов'язання є одним з різновидів цивільних правовідносин. Оскільки зобов'язання оформлюють процес товарообміну, вони належать до групи майнових правовідносин і відрізняються від правовідносин немайнового характеру, які із-за цього не можуть набувати форм зобов'язань.

3. Зобов'язання оформлюють економічний обмін у правову форму і являють собою типові відносні правовідносини, що характеризуються чітким суб'єктним складом.

ІІІ. ПИТАННЯ

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Зобов'язання, як і інші правовідносини, виникають з юридичних фактів, що в зобов'язальному праві мають назву підстав виникнення зобов'язань. У разі, якщо певна підстава не передбачена цивільним законом, зобов'язальне правовідношення не виникає. Зобов'язання виникають із договорів та інших правочинів, передбачених законом, а також із договорів та інших правочинів, що не передбачені, проте не суперечать закону. Договір — це найбільш поширена підстава виникнення зобов'язання. У законодавчих системах деяких країн ці два поняття є ідентичними. Так, у ЦК Франції ці поняття використовуються як тотожні. Договірні зобов'язання становлять основну частину зобов'язань взагалі. При цьому йдеться не лише про договори з виконання робіт, передачі майна або надання послуг, а й про цесію майнових прав.

Зобов'язання виникають також і з односторонніх угод. У цих випадках суб'єкт шляхом одностороннього волевиявлення або розпоряджається своїм правом, або бере на себе суб'єктивний обов'язок, наділяючи тим самим іншу сторону відповідним суб'єктивним правом. Прикладом такої односторонньої угоди може бути публічна обіцянка винагороди.

Зобов'язання можуть виникати внаслідок адміністративних актів (актів органів державної влади та місцевого самоврядування — ч. 4 ст. 11 ЦК України). Ця підстава виникнення зобов'язання певним чином втратила свої позиції. Зобов'язань, що мають таку підставу, на сьогодні не так вже й багато, але такі приклади існують. Так, укладенню договору оренди нежитлового приміщення, що належить до власності територіальної громади, передуює

рішення цієї громади. Надання державного житла здійснюється на підставі ордеру, після якого житлово-експлуатаційна контора укладає з наймачем договір найму житлового приміщення.

Закон окремо вирізняє таку підставу виникнення зобов'язань, як рішення суду, що раніше не вирізнялося окремо (ч. 5 ст. 11 ЦК України). Так, рішення суду про вилучення у власника культурних цінностей, що безхазяйне утримуються, породжує зобов'язання щодо викупу їх державою або реалізації з прилюдних торгів.

Зобов'язання виникають внаслідок заподіяння майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі (п. 3 ч. 2 ст. 11 ЦК України). Зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості (ч. 3 ст. 509 ЦК України).

Зобов'язання, що виникають із безпідставного збагачення, також мають на меті досягнення аналогічного правомірного результату.

Зобов'язальні правовідношення можуть виникати з інших дій громадян та юридичних осіб. Наприклад, особа може діяти в інтересах іншої особи без доручення з метою попередження негативних наслідків для самої такої особи або її майна. Внаслідок таких дій за певних умов особа, яка проявила ініціативу, може претендувати на відшкодування понесених нею витрат. Таке зобов'язання виникає із правомірних дій щодо попередження спричинення шкоди, проте його не можна віднести до жодної з підстав виникнення зобов'язань, про які говорилося раніше.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

1. Зобов'язання, як і інші правовідносини, виникають з юридичних фактів, що в зобов'язальному праві мають назву підстав виникнення зобов'язань.

2. Договір — це найбільш поширена підстава виникнення зобов'язання.

3. Зобов'язання виникають також і з односторонніх правочинів. У цих випадках суб'єкт шляхом одностороннього волевиявлення або розпоряджається своїм правом, або бере на себе суб'єктивний обов'язок, наділяючи тим самим іншу сторону відповідним суб'єктивним правом.

4. Зобов'язальні правовідносини виникають не лише з підстав, прямо передбачених законом, а й з підстав, що не суперечать йому, а породжують цивільні права й обов'язки згідно із загальними підставами виникнення цивільних прав та обов'язків.

5. Зобов'язання можуть виникати внаслідок адміністративних актів (актів органів державної влади та місцевого самоврядування).

6. Закон окремо вирізняє таку підставу виникнення зобов'язань, як рішення суду, що раніше не вирізнялося окремо.

7. Зобов'язання виникають внаслідок заподіяння майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі.

8. У випадках, передбачених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події.

IV. ПИТАННЯ СУБ'ЄКТИ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

У зобов'язанні, як і в будь-якому іншому цивільному правовідношенні, беруть участь не менше двох осіб, які іменуються його суб'єктами. У визначенні зобов'язання, сформульованому у ст. 509 ЦК України, названі два суб'єкти — кредитор і боржник. Це загальне найменування сторін, в окремих видах зобов'язань вони мають спеціальні назви, наприклад, замовник та підрядник, страхуватель та страховик, довіритель та повірений, потерпілий та заподіювач шкоди.

Кредитор виступає в ролі активної сторони зобов'язання, оскільки він має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Основна відмінність кредитора від уповноваженої особи в речовому зобов'язанні полягає в тому, що кредитор має право не на річ, а на дію, яку має здійснити боржник на його користь. Наприклад, за договором поставки продавець зобов'язується передати у встановлений термін (терміни) товар, що виробляється, покупцеві (ч. 1 ст. 712 ЦК України).

Боржник — це пасивний учасник зобов'язального правовідношення в силу того, що на ньому лежить обов'язок здійснити на користь кредитора певну дію: передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо або утриматися від певної дії (ч. 1 ст. 509 ЦК України). Здебільшого боржник добровільно (за договором) бере на себе зобов'язання, хоча можливі ситуації, коли обов'язки у боржника виникають в силу прямої вказівки закону (наприклад, у випадку відшкодування моральної шкоди громадянину).

У зобов'язанні на стороні як боржника, так і кредитора можуть брати участь як одна, так одночасно і кілька осіб (зобов'язання з множинністю осіб).

У зобов'язаннях з множинністю осіб значно ускладнюється їх виконання. Проблема полягає у визначенні, кому із боржників і в якій частині треба виконати зобов'язання; в якому обсязі і до кого кожний із кредиторів може пред'явити свої вимоги. Вирішення всіх цих проблем досягається завдяки поділу всіх зобов'язань із множинністю осіб на часткові та солідарні.

Зобов'язання залежно від визначеності змісту поділяються на види: альтернативне та факультативне.

Зобов'язання поділяються на основні і додаткові.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

1. У зобов'язанні, як і в будь-якому іншому цивільному правовідношенні, беруть участь не менше двох осіб, які іменуються його суб'єктами.

2. Кредитор виступає в ролі активної сторони зобов'язання, оскільки він має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Основна

відмінність кредитора від уповноваженої особи в речовому зобов'язанні полягає в тому, що кредитор має право не на річ, а на дію, яку має здійснити боржник на його користь.

3. Боржник — це пасивний учасник зобов'язального правовідношення в силу того, що на ньому лежить обов'язок здійснити на користь кредитора певну дію: передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо або утриматися від певної дії.

4. У зобов'язанні на стороні як боржника, так і кредитора можуть брати участь як одна, так одночасно і кілька осіб (зобов'язання з множинністю осіб).

V. ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Відповідно до ст. 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, при триманням та завдатком.

Але законом або договором можуть бути встановлені інші види забезпечення виконання зобов'язання. Наприклад, згідно зі ст. 66 Закону України «Про господарські товариства» учасники повного товариства несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном. Встановлюючи такий вид цивільно-правової відповідальності, законодавець надає контрагентам юридичної особи, створеної у формі повного товариства, додаткові юридичні засоби забезпечення виконання зобов'язання.

Більшість способів забезпечення виконання зобов'язань має акцесорний характер і при недійсності основного зобов'язання або припиненні його дії перестає існувати. Але є і такі способи забезпечення, що мають самостійний характер, наприклад, гарантія.

Кожен із способів забезпечення виконання зобов'язань має певні особливості, обумовлені ступенем та механізмом впливу на боржника, але підкорені одній загальній меті — спонукати боржника виконати зобов'язання належним чином.

Забезпеченню підлягає тільки дійсне зобов'язання. При цьому недійсність основного зобов'язання (вимоги) спричиняє недійсність правочину щодо його забезпечення. Але недійсність правочину щодо забезпечення виконання зобов'язання не спричиняє недійсність основного зобов'язання.

Правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання вчиняється у письмовій формі. Цей припис має імперативний характер, тому його порушення призводить до нікчемності вказаного правочину.

У цивілістичній науці проводиться класифікація способів забезпечення виконання зобов'язань за різними ознаками. Наприклад, залежно від юридичної конструкції способи поділяються на такі, що пов'язані, та такі, що не пов'язані з попереднім виділенням майна для можливої примусової реалізації обов'язку порушника. До першої групи належать застава та завдаток, до другої — неустойка, порука, гарантія. За правовою природою

способи поділяються на такі, що є формою юридичної відповідальності, та такі, що не можуть бути формами юридичної відповідальності. До першої групи належать неустойка та завдаток, до другої — застава, порука, гарантія. Притримання, на думку спеціалістів, є однією з форм самозахисту, що має спільні риси із заставою¹.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

1. Відповідно до ст. 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, при-триманням, завдатком.

2. Більшість способів забезпечення виконання зобов'язань має акцесорний характер і при недійсності основного зобов'язання або припиненні його дії перестає існувати. Але є і такі способи забезпечення, що мають самостійний характер, наприклад, гарантія.

3. Кожен із способів забезпечення виконання зобов'язань має певні особливості, обумовлені ступенем та механізмом впливу на боржника, але підкорені одній загальній меті — спонукати боржника виконати зобов'язання належним чином.

VI. ПИТАННЯ ОКРЕМІ СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

6.1. Неустойка

Відповідно до ст. 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник зобов'язаний передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання.

Неустойка, з одного боку, є способом забезпечення виконання зобов'язань, з іншого — мірою (формою) цивільно-правової відповідальності. Її практичні переваги безсумнівні.

Формами неустойки є штраф і пеня. *Штраф* — це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежне виконаного зобов'язання.

Пеня — це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

6.2. Порука

Відповідно до ст. 553 ЦК України за договором поруки поручитель поручається перед кредитором іншої особи (боржника) за належне виконання нею свого обов'язку.

Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

¹ Гражданское право: Учебник / Под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. — М.: Изд-во ТІТІС. 1996. — Ч. 1. — С. 524-525.

Порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі.

Поручителем може бути одна особа або кілька осіб.

6.3. Гарантія

Відповідно до ст. 560 ЦК України за гарантією банк, інша кредитна (фінансова) установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого зобов'язання.

Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Гарантія є чинною від дня її видачі, якщо в ній не встановлено інше, і діє протягом строку, на який вона видана. За загальним правилом вона не може бути відкликана гарантом, але закон допускає закріплення такої можливості у самій гарантії.

Зобов'язання гаранта перед кредитором не залежить від основного зобов'язання, на забезпечення якого видана гарантія, навіть і тоді, коли в гарантії міститься посилання на основне зобов'язання.

Згідно зі ст. 563 ЦК України у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторowi грошову суму відповідно до умов гарантії.

6.4. Завдаток

Відповідно до ст. 570 ЦК України *завдатком* є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторowi боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Але якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних з боржника платежів, є завдатком, вона вважається авансом, який виконує лише платіжну функцію і є грошовою сумою, що сплачується в рахунок наступних платежів. Тому при невиконанні зобов'язання за договором аванс повертається стороні, яка його надала.

У законі чітко визначені правові наслідки порушення і припинення зобов'язання, забезпеченого завдатком.

6.5. Застава

Відповідно до ст. 572 ЦК України в силу *застави* кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

Предмет застави. Відповідно до ст. 576 ЦК України предметом застави може бути будь-яке майно (зокрема речі, цінні папери, майнові права), відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення. Це може бути як уже існуюче майно, так і таке, яке заставодавець набуде після виникнення застави (майбутній урожай, приплід худоби тощо).

Види застав. У ст. 575 ЦК України дається визначення лише двох видів застав — іпотеки та закладу, зокрема вказується, що *іпотека* — це застava нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої

особи, а *заклад* — це застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом — у володіння третій особі.

Інші види застав встановлюються та регулюються нормами спеціального законодавства (зокрема, Законом України «Про заставу» від 2.10.1992 р. та ін.).

6.6 Притримання

Відповідно до ст. 594 ЦК України кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання.

Притриманням речі можуть забезпечуватись інші вимоги кредитора, якщо інше не встановлено договором або законом.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

1. Неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник зобов'язаний передати кредиторів у разі порушення боржником зобов'язання.

2. Штраф — це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежне виконаного зобов'язання.

3. Пеня — це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

4. За договором поруки поручитель поручається перед кредитором іншої особи (боржника) за належне виконання нею свого обов'язку.

5. За гарантією банк, інша кредитна (фінансова) установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого зобов'язання.

6. Завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторів боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання.

7. В силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

8. Кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Для зобов'язань характерним є особливий правовий зв'язок між

суб'єктами, що виражається таким чином: а) зобов'язання опосередковують процес переміщення матеріальних благ.; б) уповноваженій особі кореспондується певний зобов'язаний суб'єкт, відомий уже на момент виникнення зобов'язання; в) у змісті суб'єктивного права в зобов'язанні найбільше значення має можливість уповноваженої особи вимагати певної поведінки у зобов'язаних осіб, що іменується правом вимоги; г) головний зміст обов'язку боржника в зобов'язанні становить перевага у здійсненні активних дій, причому їх зміст конкретизується в законодавстві чи договорі; д) суб'єктивні права в зобов'язанні залежать від його виникнення, типу і виду зобов'язання.

2. Зобов'язання — це взаємовідносини учасників економічного обігу (товарообміну), врегульовані нормами зобов'язального права, тобто один із різновидів цивільних правовідносин, зміст якого становлять певні права й обов'язки його учасників.

3. Зобов'язання є одним з різновидів цивільних правовідносин. Оскільки зобов'язання оформлюють процес товарообміну, вони належать до групи майнових правовідносин і відрізняються від правовідносин немайнового характеру, які із-за цього не можуть набувати форм зобов'язань.

4. Зобов'язання оформлюють економічний обмін у правову форму і являють собою типові відносні правовідносини, що характеризуються чітким суб'єктним складом.

5. Зобов'язання, як і інші правовідносини, виникають з юридичних фактів, що в зобов'язальному праві мають назву підстав виникнення зобов'язань.

6. Договір — це найбільш поширена підстава виникнення зобов'язання.

7. Зобов'язання виникають також і з односторонніх правочинів. У цих випадках суб'єкт шляхом одностороннього волевиявлення або розпоряджається своїм правом, або бере на себе суб'єктивний обов'язок, наділяючи тим самим іншу сторону відповідним суб'єктивним правом.

8. Зобов'язальні правовідносини виникають не лише з підстав, прямо передбачених законом, а й з підстав, що не суперечать йому, а породжують цивільні права й обов'язки згідно із загальними підставами виникнення цивільних прав та обов'язків.

9. Зобов'язання можуть виникати внаслідок адміністративних актів (актів органів державної влади та місцевого самоврядування).

10. Закон окремо вирізняє таку підставу виникнення зобов'язань, як рішення суду, що раніше не вирізнялося окремо.

11. Зобов'язання виникають внаслідок заподіяння майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі.

12. У випадках, передбачених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події.

13. У зобов'язанні, як і в будь-якому іншому цивільному

правовідношенні, беруть участь не менше двох осіб, які іменуються його суб'єктами.

14. Кредитор виступає в ролі активної сторони зобов'язання, оскільки він має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Основна відмінність кредитора від уповноваженої особи в речовому зобов'язанні полягає в тому, що кредитор має право не на річ, а на дію, яку має здійснити боржник на його користь.

15. Боржник — це пасивний учасник зобов'язального правовідношення в силу того, що на ньому лежить обов'язок здійснити на користь кредитора певну дію: передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо або утриматися від певної дії.

16. У зобов'язанні на стороні як боржника, так і кредитора можуть брати участь як одна, так одночасно і кілька осіб (зобов'язання з множинністю осіб).

17. Найдавніша та традиційно звична класифікація, закріплена ще в Інституціях Гая, — це поділ зобов'язань за підставою виникнення на договірні та позадоговірні.

18. Деякі автори вважають більш зручним поділ зобов'язань за критерієм правомірності — на регулятивні (договірні та інші зобов'язання правомірного характеру) та охоронювальні (різновид цивільно-правової відповідальності).

19. Відповідно до ст. 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, при-триманням, завдатком.

20. Більшість способів забезпечення виконання зобов'язань має акцесорний характер і при недійсності основного зобов'язання або припиненні його дії перестає існувати. Але є і такі способи забезпечення, що мають самостійний характер, наприклад, гарантія.

21. Кожен із способів забезпечення виконання зобов'язань має певні особливості, обумовлені ступенем та механізмом впливу на боржника, але підкорені одній загальній меті — спонукати боржника виконати зобов'язання належним чином.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Дана тема вивчається з метою визначення поняття і системи зобов'язального права, видів зобов'язань та способів забезпечення їх виконання. Опанування знаннями з даної теми дозволить працівникам поліції розуміти природу зобов'язальних правовідносин, що допоможе з'ясувати якість та характер зв'язків між членами суспільства.

При вивченні теми слід приділити увагу з'ясуванню змісту наступних понять: зобов'язання, склад зобов'язання, суб'єкти зобов'язання, кредитор, боржник, третя особа, об'єкти зобов'язання, зміст зобов'язань, солідарне та часткове зобов'язання, регресне зобов'язання, неустойка, порука, гарантія, притримання тощо.

У результаті вивчення теми здобувачі вищої освіти повинні опанувати наступними знаннями:

- поняття і система зобов'язального права;
- склад зобов'язання,
- суб'єкти зобов'язання;
- підстави виникнення зобов'язань;
- принципи та порядок заміни осіб у зобов'язанні;
- види забезпечення виконання зобов'язань.

Необхідним є формування у здобувачів вищої освіти наступних навичок та вмінь:

- правильно встановлювати склад зобов'язання;
- ефективно визначати правові наслідки зобов'язання;
- визначати підстави припинення зобов'язання;
- обирати найбільш ефективні способи забезпечення конкретних видів зобов'язань.

ТЕМА № 7. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ДОГОВІР (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

1. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ДОГОВОРУ
2. ВИДИ ДОГОВОРІВ
3. ЗМІСТ ДОГОВОРУ
4. УКЛАДЕННЯ, ЗМІНА І РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Бичкова С.С., Бірюков І.А., Заїка Ю.О. та ін.; за заг. ред. С.С. Бичкової. Цивільне право України: Договірні та недоговірні зобов'язання: підручник. 3-тє вид., змін. та доповн. К.: Алерта, 2014. 496 с.
4. Дзера О.В. Договірне право України. Загальна частина. Київ, Юрінком Інтер, 2018. 896 с.
5. Дзера О.В., Кузнецова Н.С., Майданник Р.А. Цивільне право України. Особлива частина: підручник. 4-тє вид., стереотипне. К.: Юрінком Інтер, 2014. 1176 с.
6. Іванов Ю.Ф., Курилїна О.В., Іванова М.В. Цивільне право України. У 2-х томах. Том 2. Навчальний посібник. Київ, Алерта, 2019. 346 с.
7. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. перероб. і допов. За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2019. Т.ІІ. 1048 с.
8. Реформування цивільного права в умовах євроінтеграції : навч. посіб. / К. Р. Резворович, О. С. Юнін, О. О. Круглова та ін. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. 180 с.
9. Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Старцев О.В. Цивільне право України: підручник. Вид. 3, перероб. і доп. К.: Істина, 2013. 808 с.
10. Цивільне право України. Особлива частина. За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. Київ, Юрінком Інтер, 2017. 1176 с.
11. Цивільне право та процес. Частина 1.: навч. посіб. / кер. авт. кол. А.В. Коваленко). Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 275 с.
12. Цивільне право та процес: підготовка до іспиту. Ч. 2. : навч. посіб. / кол. авт.: К.Р. Резворович (кер.) та ін. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. 216 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

сформувати в свідомості здобувачів вищої освіти уявлення про специфічні особливості цивільно-правового договору шляхом аналізу визначення поняття цього інституту цивільного права; здійснення класифікації основних різновидів договорів; дослідження елементів змісту цього різновиду правочинів, а також визначення особливостей укладення, зміни та розірвання договору.

ВСТУП

Договір – одна з центральних категорій цивільного права. У широкому значенні його можна розглядати в трьох аспектах: як підставу виникнення правовідносин, як власне правовідношення, що виникло з цієї підстави, і як форму, що приймає відповідне правовідношення. У даному випадку *договір* — це підстава виникнення правовідносин, тобто юридичний факт, що лежить в основі зобов'язання і відповідно до ст. 11 ЦК України є підставою виникнення цивільних прав та обов'язків. У цьому значенні згідно зі ст. 626 ЦК України договір – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Договір – найбільш поширений вид правочинів. Лише незначна кількість односторонніх правочинів не входить до числа договорів (наприклад, заповіт). До зобов'язань, що виникають з договорів, застосовуються загальні положення про зобов'язання, якщо інше не витікає з закону або самого договору. Як і будь-який правочин, договір є волевим актом, причому в даному випадку слід говорити про спільну волю сторін договору, їх спільне волевиявлення, що втілюється у договорі.

І. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ДОГОВОРУ

Термін «договір» є багатозначним. Він охоплює такі правові явища: як юридичний факт (дво- чи багатосторонній правочин), що є підставою виникнення цивільних прав і обов'язків; саме договірне зобов'язання (правовідношення), породжуване укладеним договором; а також документ, у якому закріплюється (фіксується) факт встановлення між сторонами зобов'язального правовідношення.

Ми з Вами розглянемо договір саме як юридичний факт, що є підставою виникнення цивільних прав і обов'язків (п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК). Частина 1 статті 626 Цивільного кодексу визначає нам **договір як домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну, припинення цивільних прав та обов'язків.**

Отже, договору як юридичному факту властиві наступні ознаки. По-перше, у ньому виявляється воля не однієї сторони, а двох чи декількох, причому волевиявлення учасників за своїм змістом повинно збігатися і відповідати одне одному. По-друге, договір - це така спільна дія осіб, яка спрямована на досягнення певних цивільно-правових наслідків: набуття, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків. До функцій цивільно-правового

договору належать: регулятивна, ініціативна, програмно-координаційна, інформаційна, гарантійна, захисна.

Функції договору були ретельно розглянуті О. О. Красавчиковим, котрий запропонував не тільки їх визначення, як виду впливу юридичного факту на суспільні відносини, а й сформулював систему загальних функцій договору, розкривши сутність кожної з них.

Регулятивна функція договору зумовлена зростанням його значення як джерела (форми) регулювання цивільних відносин. Вона означає, що договір розцінюється як форма цивільного законодавства. Він може встановлювати права й обов'язки не тільки для учасників конкретних відносин, а й для інших осіб, які вступають у відносини з учасниками цього договору.

Ініціативна функція договору полягає в тому, що він є актом вияву ініціативи і реалізації диспозитивності сторін.

Програмно-координаційна функція означає, що договір є своєрідною програмою поведінки його учасників і засобом координації цієї поведінки.

Інформаційна функція виявляється в тому, що договір містить певну інформацію про права і обов'язки сторін.

Гарантійна функція зводиться до залучення з метою стимулювання належного виконання договору системи забезпечувальних засобів, які також отримують договірну форму.

Захисна функція полягає в застосуванні механізму захисту порушених прав шляхом примусу до виконання зобов'язання в натурі, відшкодування збитків тощо.

Однією із засад договірних зобов'язань, як і засад приватного права взагалі, є свобода договору, яка є неодмінною ознакою, передумовою і умовою існування ринкової економіки.

Принцип свободи договору, закріплений ст. 627 ЦК України, означає, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Відповідно до положень ст. 6 ЦК України, яка визначає, що сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства; вони мають право врегулювати у договорі, передбаченому актами цивільного законодавства, свої відносини, не врегульовані цими актами; сторони у договорі можуть також відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати відносини на свій розсуд; сторони у договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами.

Слід зазначити, що свободу договору не можна ототожнювати з уседозволеністю, з правом вважати себе вільним від зобов'язань, накладених

договором. ЦК України у ст. 629 встановлює, що договір є обов'язковим для виконання сторонами.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. У широкому значенні договір можна розглядати в трьох аспектах: як підставу виникнення правовідносин, як власне правовідношення, що виникло з цієї підстави, і як форму, що приймає відповідне правовідношення.

2. Договір – найбільш поширений вид правочинів.

3. Принцип свободи договору, закріплений ст. 627 ЦК України, означає, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

4. Унікальність договору як правового явища полягає у тому, що договір як спільне волевиявлення сторін, домовленість власне приватних осіб набуває характеру норми права, що забезпечується примусовою силою держави, і в свою чергу надає організованості, порядку і сталості економічним відносинам.

II. ВИДИ ДОГОВОРІВ

Різноманітність форм та видів договорів вимагає їх певного впорядкування і, отже, класифікації, що здійснюється за різними ознаками. Найважливішою є *класифікація* за такими ознаками:

Оскільки договір є різновидом правочину, на нього поширюється загальна класифікація правочинів. Така класифікація здійснюється з використанням тих самих критеріїв, які застосовуються при відповідній класифікації правочинів; і тому вона може розглядатися як загальна класифікація договорів.

Залежно від числа сторін, що беруть участь у договорі, їх поділяють на двосторонні і багатосторонні. (ч.2 ст.202 ЦК).

Двосторонній договір – це погоджена дія двох сторін, спрямована на встановлення, зміну, припинення тощо цивільних правовідносин.

Багатосторонні договори – це такі правочини, в яких беруть участь три і більше сторони. Прикладом такого правочину є договір про спільну діяльність (ст.1130 ЦК). Слід звернути увагу на те, що в цьому договорі волевиявлення сторін має двояку природу. З одного боку, це взаємне волевиявлення щодо встановлення або видозміни правовідносин між учасниками, з іншого — спільне волевиявлення, спрямоване на досягнення спільної мети.

Стороною як двостороннього, так і багатостороннього правочину (договору) може бути кілька осіб.

Залежно від наявності або відсутності обов'язку сторін надавати зустрічне матеріальне відшкодування договори поділяють на відплатні й безоплатні.

У безоплатних договорах обов'язок здійснити матеріальні витрати має лише одна із сторін. Інша сторона не обтяжена будь-якими обов'язками (дарування).

Оплатні договори характерні наявністю зустрічного еквівалентного надання матеріальних чи нематеріальних благ (купівля-продаж).

Залежно від моменту, з якого договори вважаються укладеними, вони поділяються на консенсуальні й реальні. Консенсуальним є договір, у якому для настання правових наслідків достатньо досягнення сторонами домовленості з усіх істотних умов. З моменту досягнення згоди договір вважається укладеним. У його сторін виникають відповідні права і обов'язки. Так, досягнення сторонами договору купівлі-продажу згоди щодо предмета й ціни породжує обов'язок продавця передати річ у власність покупця і зустрічний обов'язок покупця сплатити певну грошову суму.

Для укладення реального договору однієї домовленості сторін недостатньо. Необхідною є також передача речі. Поки вона не відбудеться, правочин не вважається укладеним. Прикладом реальної угоди є договір позики. Доки гроші не передані позичальнику, права і обов'язки у сторін не виникають.

Залежно від значення підстави (цілі) договору для його дійсності, угоди поділяються на абстрактні й каузальні.

Договори, в яких визначено підстави їх укладення, називаються каузальними. До них належить більша частина цивільно-правових договорів (купівля-продаж, доручення, зберігання тощо).

Абстрактними вважаються правочини, у яких не визначено підстави їх здійснення. Найбільш яскравим прикладом є гарантія.

Залежно від наявності вказівки на строк встановлення прав і обов'язків, договори бувають строковими і безстроковими.

У безстрокових договорах не визначається ні момент вступу їх у дію, ні момент припинення. Такий договір, як правило, негайно набирає чинності і припиняється на вимогу однієї із сторін (наприклад, договір майнового найму, укладений на невизначений термін).

Строковими є договори, у яких визначено момент виникнення у їх сторін прав і обов'язків, тривалість існування зобов'язання, момент припинення тощо.

Від строкових необхідно відрізнити умовні договори, у яких виникнення, зміна або припинення цивільних прав і обов'язків пов'язується з настанням певної обставини. Для того, щоб договір був визнаним умовним, ця обставина мусить мати місце в майбутньому, і до того ж невідомо, настане вона чи ні.

Отже, умовні договори відрізняються від строкових тим, що строк настає завжди, а от умова може настати, а може і не настати (ст.212 ЦК).

Залежно від того, чи пов'язують сторони з нею виникнення, зміну, чи припинення правовідносин, умова може бути відкладальною або скасувальною.

Якщо настання умови спричиняє виникнення, зміну або інші видозміни цивільних прав і обов'язків, то це умова відкладальна. Наприклад, якщо здачу квартири в оренду пов'язують з вступом сина до вищого навчального закладу, то має місце відкладальна умова.

Якщо настання умови спричиняє припинення цивільних прав і обов'язків, то це умова скасувальна. Наприклад, якщо квартира здана в оренду до вступу сина до вищого навчального закладу, то має місце скасувальна умова.

Спеціальна класифікація договорів здійснюється з використанням наступних класифікаційних критеріїв.

Залежно від концентрації прав та обов'язків у сторін договору, як зобов'язання, вони поділяються на односторонні та двосторонні. Якщо кожна із сторін має як права, так і обов'язки, договір є двостороннім. Якщо ж одна сторона має тільки право, а друга - лише обов'язок, договір є одностороннім. Прикладом останнього є договір позики, за яким позикодавець має право вимагати повернення переданих позичальнику у власність грошей або речей, визначених родовими ознаками, а позичальник зобов'язаний повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) чи таку ж кількість речей того ж роду та такої якості (ст. 1046 ЦК). Переважна ж більшість договорів, поійменованих у ЦК, є двосторонніми (купівля-продаж, оренда, підряд, доручення, комісія тощо).

Залежно від юридичної спрямованості та послідовності досягнення цілей договори поділяються на основні і попередні.

Основний договір безпосередньо породжує права та обов'язки сторін, пов'язані з передачею майна, виконанням роботи, наданням послуги тощо (основного договору). Попередній договір - це договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (в певний термін) укласти основний договір у майбутньому на умовах, встановлених попереднім договором (ст. 635 ЦК).

Необхідність укладення між сторонами попереднього договору може бути зумовлена різними чинниками. Йдеться, зокрема, про відсутність у особи (на момент укладення попереднього договору) права власності на річ, яка, після його виникнення у майбутньому, буде предметом продажу, або про наявність на цей момент щодо речі, власником якої є особа, обтяжень його права власності правами третіх осіб тощо.

Залежно від цілей укладення розрізняють такі групи цивільно-правових договорів:

— договори про передачу майна у власність, повне господарське відання або оперативне управління (купівля-продаж, постачання, контракція, позика, міна, дарування, постачання енергоресурсів);

— договори про передачу майна у тимчасове користування (майновий найм, оренда, житловий найм, побутовий прокат, безоплатне користування майном, лізинг);

- договори про виконання робіт (побутовий підряд, підряд на капітальне будівництво, договір на виконання проектних і розвідувальних робіт, договір на виконання аудиторських робіт);

- договори про передачу результатів творчої діяльності (авторські, ліцензійні договори, договори про передачу науково-технічної продукції);

- договори про надання послуг (перевезення; страхування, доручення, комісія, зберігання, договір про посередницькі послуги, довічне утримання, кредитний договір);

- договори про спільну діяльність (установчий договір, угоди про науково-технічну співпрацю).

Залежно від підстав укладення договори поділяються на вільні та обов'язкові.

Дія принципу свободи договору зумовлює те, що більшість договорів, які укладаються в умовах ринкової економіки, є вільними, тобто такими, укладення котрих залежить виключно від розсуду сторін.

У разі, якщо укладення договору є обов'язковим для сторін (сторони), йдеться про обов'язковий договір, який обмежує договірну свободу осіб. До вказаних слід віднести договір, укладений на підставі правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, обов'язкового для сторін (сторони) договору. Особливостями такого договору є те, що: по-перше, його зміст має відповідати змісту зазначеного акта; по-друге, особливості його укладення встановлюються актами цивільного законодавства (ст. 648 ЦК); по-третє, розбіжності, які виникають між сторонами при укладенні цього договору, в силу прямого законодавчого припису вирішуються судом (ч. 1 ст. 649 ЦК).

Серед обов'язкових договорів особливе місце належить публічним договорам. Згідно зі ст. 633 ЦК публічним є **договір, у якому одна сторона (підприємець) взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться** (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо). З наведеного легального визначення випливають наступні ознаки публічного договору. По-перше, стороною такого договору обов'язково виступає суб'єкт підприємницької діяльності (юридична особа чи особа-підприємець). По-друге, зазначений суб'єкт здійснює такі види підприємницької діяльності, як: реалізацію товарів, виконання робіт і надання послуг у сферах, перелік яких у ЦК сформульовано невичерпно. По-третє, вказані види діяльності повинні здійснюватися суб'єктом підприємництва щодо кожного, хто звернеться до нього. Відсутність будь-якої із зазначених ознак свідчить про те, що договір не є публічним, а належить до вільних договорів. Слід вказати, що безпосередньо у ЦК міститься вказівка на публічний характер договорів роздрібної купівлі-продажу (ч. 2 ст. 698), прокату (ч. 3 ст. 787 ЦК), побутового підряду (ч. 2 ст. 865 ЦК), перевезення транспортом загального користування (ч. 2 ст. 915 ЦК), зберігання на складах (у камерах, приміщеннях) загального користування (ч. 3

ст. 936 ЦК), банківського вкладу, вкладником за яким є фізична особа (ч. 2 ст. 1058 ЦК). Умови публічного договору, які не відповідають правилам, обов'язковим для сторін при його укладанні і виконанні, або порушують правило щодо однаковості його умов для усіх споживачів, є нікчемними (ч. 6 ст. 633 ЦК). Нікчемність окремої умови публічного договору не має наслідком недійсності договору в цілому, якщо можна припустити, що договір був би вчинений і без включення до нього такої умови (ст. 217 ЦК).

Залежно від способу укладення договори поділяються на взаємоузгоджені договори та договори приєднання.

При укладенні взаємоузгодженого договору його умови встановлюються (розробляються) усіма його сторонами.

Договором приєднання згідно з ч. 1 ст. 634 ЦК є договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, котрий може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропоновувати свої умови договору.

Отже, головною особливістю договору приєднання є встановлення умов договору однією стороною шляхом розроблення нею формуляра або іншої стандартної форми і неможливість другої сторони запропоновувати свої умови договору.

Використання стороною-розробником формулярів або інших стандартних форм, з одного боку, є зручним і доцільним у випадках здійснення нею значного кола однакових (стандартних) дій, пов'язаних з наданням контрагентам послуг, зокрема, у сфері банківського обслуговування, перевезення пасажирів, побутового підряду, прокату в значних обсягах. **Залежно від того, хто може вимагати виконання договору,** останні поділяються на договори, що укладаються на користь їх учасників, та договори на користь третьої особи.

Договором на користь третьої особи є той, у якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, котра встановлена або не встановлена у договорі (ч. 1 ст. 636 ЦК). Прикладом такого договору є договір страхування, укладений страхувальником зі страховиком на користь третьої особи (вигодонабувача), за яким страховик зобов'язаний здійснити страхову виплату вигодонабувачеві у разі досягнення ним певного віку або настання іншого страхового випадку (ст. 985 ЦК).

За загальним правилом, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із суті договору, виконання договору може вимагати як особа, що його уклала, так і третя особа, на користь якої його укладено. У тих випадках, коли за договором на користь третьої особи остання вимагає його виконання, боржник може висувати проти такої вимоги будь-які заперечення, що впливають з договору, які він міг би висунути, якби ця вимога була пред'явлена не третьою особою, а кредитором, котрий уклав даний договір.

Оскільки наданим третій особі правом вимоги щодо виконання договору, укладеного на її користь, вона може як скористатися, так і відмовитися від нього, Цивільний кодекс у ч. 3 та ч. 4 ст. 636 закріплює два принципових правила, суть яких полягає у наступному. По-перше, якщо третя особа виразила намір скористатися своїм правом, то з цього моменту сторони договору не можуть розірвати або змінити його без згоди третьої особи, якщо інше не встановлено договором чи законом. По-друге, при відмові третьої особи від права, наданого їй за договором, сторона, яка уклала договір, може сама скористатися цим правом, якщо інше не випливає із суті договору. Так, при укладенні договору банківського вкладу на користь третьої особи остання набуває права вкладника з моменту пред'явлення нею до банку першої вимоги, що випливає з прав вкладника, або вираження нею іншим способом наміру скористатися такими вимогами. До цього моменту особа, що уклала договір, вправі сама користуватися усіма правами вкладника, у тому числі й правом на розірвання або зміну договору. Якщо ж особа, на користь якої зроблено вклад, відмовиться від нього, особа, котра уклала договір банківського вкладу на користь третьої особи, має право вимагати повернення вкладу або переведення його на своє ім'я (ст. 1063 ЦК).

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

1. Різноманітність форм та видів договорів вимагає їх певного впорядкування і, отже, класифікації, що здійснюється за різними ознаками. Найважливішою є класифікація за такими ознаками: розподіл обов'язків між сторонами (односторонні та двосторонні); наявність зустрічного відшкодування (відплатні та безоплатні); момент виникнення договору (реальні та консенсуальні).

2. Розрізняють також: договори основні і додаткові; основні та попередні; договори, укладені на користь контрагентів та на користь третіх осіб; договори речові та зобов'язальні тощо.

3. Певна класифікація за правовими наслідками здійснюється на такі групи договорів, як: договори про передачу майна у власність чи інше речове право (купівля-продаж, міна, дарування тощо); договори про передачу майна у тимчасове користування (оренда, лізинг, прокат тощо); договори про надання послуг (доручення, комісія, перевезення тощо); договори на виконання робіт (зокрема підряд); договори на передачу результатів творчої діяльності (авторські, ліцензійні тощо); договори про спільну діяльність (установчий договір тощо), інші групи договорів, виділені за окремими критеріями.

ІІІ. ЗМІСТ ДОГОВОРУ

Зміст договору становлять умови, що визначаються на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, що є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Власне, це ті умови, на яких сторони погодилися виконувати договір.

У цивілістиці виділяють три види умов договору, що складають його зміст. А саме, істотні, звичайні, випадкові. Частина 1 ст. 638 ЦК поділяє істотні умови на чотири групи: умови про предмет; умови, які визначені законом як істотні; умови, які є необхідними для договорів даного виду; умови, щодо яких за заявою однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

Відповідно до ст. 638 ЦК України договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору.

Істотними є умови, що формують договір у цілому та його окремі види.

Істотними закон визначає ті умови, на внесенні яких до договору наполягає сторона договору. Це можуть бути будь-які умови, наприклад, умови щодо забезпечення виконання зобов'язань, щодо порядку виконання та прийняття виконання за договором тощо.

Договором може бути встановлено, що його окремі умови визначаються відповідно до типових умов договорів певного виду, оприлюднених у встановленому порядку.

Якщо у договорі відсутнє посилання на типові умови, такі умови можуть застосовуватись як звичай ділового обороту відповідно до ст. 7 ЦК України.

Зміст договору як підстави виникнення цивільно-правового зобов'язання визначається тими правами та обов'язками, які взяли на себе учасники договору відповідно до умов договору, закріплені і сформульовані у договорі.

Нарівні з істотними умовами договорів цивільно-правова доктрина також виділяє звичайні та випадкові умови.

Невключення до договору умови, передбаченої диспозитивною нормою як запропонованої моделі, свідчило про те, що для даного договору вона є звичайною. Формулювання ж у договорі погодженої сторонами умови всупереч моделі, запропонованій у диспозитивній нормі, вказувало на те, що для даного договору вона є випадковою.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

1. Зміст договору становлять умови, що визначаються на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, що є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства.

2. Істотними є умови, що формують договір у цілому та його окремі види. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

IV. УКЛАДАННЯ, ЗМІНА І РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ

Укладення договору як спільного юридичного акта його учасників, погодження між ними умов договору відбувається у два етапи:

- 1) внесення пропозиції однією стороною укласти договір (оферти);
- 2) прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною.

Офертою визнається лише така пропозиція про укладення договору, яка, по-перше, містить істотні умови договору; по-друге, підтверджує намір offerenta вважати себе зобов'язаним за договором у разі її прийняття, і, по-третє, адресована певній особі чи особам.

Пропозиція укласти договір має містити істотні умови договору і виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття.

Відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття (акцепт) має бути повною і безумовною. Акцепт має однозначно висловити свою згоду із запропонованими умовами договору.

Відповідь про згоду укласти договір на інших, ніж було запропоновано, умовах є відмовою від одержаної пропозиції і водночас новою пропозицією особі, яка зробила попередню пропозицію.

Певні особливості має процедура укладення договорів на біржах, аукціонах, конкурсах тощо, яка визначається відповідними актами цивільного законодавства, локальними нормативними актами конкретної біржі, правилами торгів тощо.

Важливим питанням укладення договору є момент, з якого договір вважається укладеним. Відповідно до ст. 640 ЦК України договір вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції.

Договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації, є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення або державної реєстрації, а в разі необхідності і нотаріального посвідчення, і державної реєстрації – з моменту державної реєстрації. Моментом укладення угод на відкритих торгах вважається удар молотка ліцитатора.

Важливе правове значення має і місце укладення договору.

Вимоги щодо форми договору відповідають загальним правилам щодо вчинення правочинів.

Укладений сторонами договір може бути змінений або розірваний. **Зміна договору** - це зміна умов, на яких він укладений. Ці зміни можуть стосуватися умов щодо предмета, місця та строків виконання договору тощо. У разі зміни договору змінюється і зобов'язання, ним породжене, змістом якого виступають права та обов'язки сторін. **Розірвання договору** - це припинення зобов'язання, ним породжене, у повному обсязі.

Зміна або розірвання договору за загальним правилом допускається лише за згодою сторін. При цьому правочин, спрямований на зміну або розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обігу.

Винятки із загального правила щодо добровільності зміни або розірвання договору можуть бути передбачені договором або безпосередньо

законом. Зокрема договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним вважається таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

Від розірвання (зміни) договору слід відрізнити односторонню повну або часткову відмову від договору, яка можлива лише у випадках, прямо передбачених законом або договором. Так, наприклад, відповідно до ч.2 ст.849 ЦК якщо підрядник своєчасно не розпочав роботу або виконує її настільки повільно, що закінчення її у строк стає явно неможливим, замовник має право відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків.

У разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір» вважається відповідно розірваним або зміненим.

Особливою підставою розірвання або зміни договору є істотна зміна обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору. У цьому випадку договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання (ст.652 ЦК).

Якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінилися, або щодо його розірвання, договір може бути розірваний або змінений за рішенням суду на вимогу заінтересованої сторони за наявності одночасно таких умов:

- 1) в момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане;
- 2) зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості та обачності, які від неї вимагалися;
- 3) виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору;
- 4) із суті договору або звичаїв ділового обігу не впливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона.

Крім того, для зміни договору необхідна наявність ще однієї з двох умов:

- 1) розірвання договору суперечить суспільним інтересам;
- 2) розірвання договору потягне для сторін (чи однієї з них) шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених судом.

У разі зміни договору за взаємною згодою зобов'язання сторін змінюються відповідно до змінених умов щодо предмета, місця, строків виконання тощо, а у разі розірвання договору зобов'язання сторін припиняються з моменту досягнення домовленості про зміну або розірвання

договору, якщо інше не встановлено договором чи не обумовлено характером його зміни.

Якщо договір змінюється або розривається за рішенням суду, зобов'язання змінюється або припиняється з моменту набрання рішенням суду про зміну або розірвання договору законної сили.

За загальним правилом сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору. Втім згідно з ч.4 ст.653 ЦК сторони мають право своєю домовленістю передбачити повернення переданого за договором. Такі самі наслідки можуть бути встановлені спеціальним приписом закону.

У кожному разі, якщо договір змінений або розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією із сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих зміною або розірванням договору.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

1. Укладення договору як спільного юридичного акта його учасників, погодження між ними умов договору відбувається у два етапи: а) внесення пропозиції однією стороною укласти договір (оферти); б) прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною.

2. Офертою визнається лише така пропозиція про укладення договору, яка, по-перше, містить істотні умови договору; по-друге, підтверджує намір оферента вважати себе зобов'язаним за договором у разі її прийняття, і, по-третє, адресована певній особі чи особам.

3. Відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття (акцепт) має бути повною і безумовною.

4. Основною особливістю біржових угод слід вважати те, що договори на біржі, як правило, мають право укладати лише члени біржі, які за дорученням інших осіб також можуть укладати угоди.

5. Договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації, є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення або державної реєстрації, а в разі необхідності і нотаріального посвідчення, і державної реєстрації – з моменту державної реєстрації.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. У широкому значенні договір можна розглядати в трьох аспектах: як підставу виникнення правовідносин, як власне правовідношення, що виникло з цієї підстави, і як форму, що приймає відповідне правовідношення.

2. Договір – найбільш поширений вид правочинів.

3. Принцип свободи договору, закріплений ст. 627 ЦК України, означає, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

4. Унікальність договору як правового явища полягає у тому, що договір як спільне волевиявлення сторін, домовленість власне приватних осіб набуває характеру норми права, що забезпечується примусовою силою держави, і в свою чергу надає організованості, порядку і сталості економічним відносинам.

5. Різноманітність форм та видів договорів вимагає їх певного впорядкування і, отже, класифікації, що здійснюється за різними ознаками. Найважливішою є класифікація за такими ознаками: розподіл обов'язків між сторонами (односторонні та двосторонні); наявність зустрічного відшкодування (відплатні та безоплатні); момент виникнення договору (реальні та консенсуальні).

6. Розрізняють також: договори основні і додаткові; основні та попередні; договори, укладені на користь контрагентів та на користь третіх осіб; договори речові та зобов'язальні тощо.

7. Певна класифікація за правовими наслідками здійснюється на такі групи договорів, як: договори про передачу майна у власність чи інше речове право (купівля-продаж, міна, дарування тощо); договори про передачу майна у тимчасове користування (оренда, лізинг, прокат тощо); договори про надання послуг (доручення, комісія, перевезення тощо); договори на виконання робіт (зокрема підряд); договори на передачу результатів творчої діяльності (авторські, ліцензійні тощо); договори про спільну діяльність (установчий договір тощо), інші групи договорів, виділені за окремими критеріями.

8. Зміст договору становлять умови, що визначаються на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, що є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства.

9. Істотними є умови, що формують договір у цілому та його окремі види. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

10. Укладення договору як спільного юридичного акта його учасників, погодження між ними умов договору відбувається у два етапи: а) внесення пропозиції однією стороною укласти договір (оферти); б) прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною.

11. Офертою визнається лише така пропозиція про укладення договору, яка, по-перше, містить істотні умови договору; по-друге, підтверджує намір оферента вважати себе зобов'язаним за договором у разі її прийняття, і, по-третє, адресована певній особі чи особам.

12. Відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття (акцепт) має бути повною і безумовною.

13. Основною особливістю біржових угод слід вважати те, що договори на біржі, як правило, мають право укладати лише члени біржі, які за дорученням інших осіб також можуть укладати угоди.

14. Договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації, є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення або державної реєстрації, а в разі необхідності і нотаріального посвідчення, і державної реєстрації – з моменту державної реєстрації.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Дана тема вивчається з метою визначення поняття і різновидів цивільно-правових договорів. Опанування знаннями з даної теми дозволить працівникам поліції розуміти природу договірних зобов'язальних правовідносин, що допоможе з'ясовувати якість та характер зв'язків між членами суспільства.

При вивченні теми слід приділити увагу з'ясуванню змісту наступних понять: цивільно-правовий договір, односторонні та двосторонні договори, реальні та консенсуальні договори, відплатні та безоплатні договори, оферта, акцепт, тощо.

У результаті вивчення теми здобувачі повинні опанувати наступними знаннями:

- поняття цивільно-правового договору;
- види договорів,
- зміст договору;
- порядок укладання договорів;
- порядок зміни умов договору;
- підстави припинення цивільно-правових договорів.

Необхідним є формування у здобувачів наступних навичок та вмінь:

- правильно визначати зміст цивільно-правового договору;
- встановити умови дійсності договорів;
- ефективно визначати правові наслідки зміни або розірвання договору.

ТЕМА № 10. СПАДКОВЕ ПРАВО (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

1. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СПАДКУВАННЯ
2. ЗАГАЛЬНІ ТА ОСОБЛИВІ РОЗПОРЯДЖЕННЯ ЗАПОВІДАЧА
3. СПАДКУВАННЯ ЗА ПРАВОМ ПРЕДСТАВЛЕННЯ
4. ПРИЙНЯТТЯ ТА ОФОРМЛЕННЯ СПАДЩИНИ
5. ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ УСИНОВЛЕНИМИ ТА
УСИНОВЛЮВАЧАМИ
6. СПАДКОВИЙ ДОГОВІР

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>
3. Дзера О.В., Кузнецова Н.С., Майданник Р.А. Цивільне право України. Особлива частина: підручник. 4-те вид., стереотипне. К.: Юрінком Інтер, 2014. 1176 с.
4. Іванов Ю.Ф., Куриліна О.В., Іванова М.В. Цивільне право України. У 2-х томах. Том 2. Навчальний посібник. Київ, Алерта, 2019. 346 с.
5. Кухарев О. Є. Спадкове право України: навч. посібник. К. : Алерта, 2013. 328 с.
6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. перероб. і допов. За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2019. Т.ІІ. 1048 с.
7. Цивільне право України. Особлива частина. За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. Київ, Юрінком Інтер, 2017. 1176 с.
8. Цивільне право та процес: підготовка до іспиту. Ч. 2. : навч. посіб. / кол. авт.: К.Р. Резворович (кер.) та ін. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. 216 с.
9. Цивільне право України : навч. посіб. до складання вступ. випробування в магістратуру у форматі ЗНО / В. І. Борисова, К. Ю. Іванова, Б. П. Карнаух, Ю. Є. Ходико. Харків : Право, 2021. 396 с.
10. Цивільне право : практикум / Р. Я. Демків, І. М. Євхутич, Т. В. Курило, В. О. Кучер, В. М. Парасюк / за ред. В. О. Кучера. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. Ч. 1. 180 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

сформувані в свідомості здобувачів вищої освіти уявлення про специфіку цивільно-правового регулювання суспільних відносин в сфері переходу прав та обов'язків померлої особи до її спадкоємців шляхом визначення поняття та місця спадкового права в системі цивільного права, а також з'ясування основних правил розподілу спадкової маси в залежності від різновиду спадкування – за законом чи за заповітом.

ВСТУП

Спадкове право – це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку із спадкуванням. Відповідно до ст. 1216 ЦК України *спадкування* — це перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). У законі закріплюється традиційний для цивільного права підхід, згідно з яким до складу спадщини належать усі права та обов'язки спадкодавця. Їх перехід до спадкоємця здійснюється у порядку правонаступництва. Спадкове правонаступництво має універсальний характер. Це означає, що спадкоємець спадкує всі права та обов'язки спадкодавця, за винятком тих, які за своєю природою не можуть бути передані іншій особі. Спадкоємець не може частково прийняти спадщину або частково відмовитися від неї.

Склад спадщини має деякі особливості:

по-перше, у порядку спадкування переходять лише ті права та обов'язки спадкодавця, що належали йому на момент відкриття спадщини і не припинялися внаслідок його смерті. Широко відомим є вислів римських юристів, що ніхто не може перевести більше прав на іншого, ніж він мав би сам;

по-друге, права та обов'язки спадкодавця переходять до правонаступників як єдине ціле з урахуванням усіх забезпечувань та обтягувань. Якщо право спадкодавця було забезпечене, наприклад, заставою, то це забезпечення переходить і до його правонаступників, які у разі невиконання зобов'язання боржником мають право вимагати звернення стягнення на предмет застави;

по-третє, деякі права та обов'язки особи не входять до складу спадщини і не переходять до правонаступників. Це такі права та обов'язки, що безпосередньо пов'язані з особистістю спадкодавця. Згідно зі ст. 1219 ЦК України до них, зокрема, належать:

- 1) особисті немайнові права;
- 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами;
- 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом;

5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника, якщо вони нерозривно пов'язані з його особою й у зв'язку з цим не можуть бути виконані іншою особою (ст. 608 ЦК України).

І. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СПАДКУВАННЯ

Спадкуванням називається перехід цивільних прав і обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) (ст. 1216 ЦК України).

Нормами спадкового права передбачені два види спадкування: за законом і за заповітом. При спадкуванні за законом спадкодавець не виражає свою волю щодо спадщини, і тому воно переходить до тих осіб, коло яких вичерпним чином визначено у законі.

Спадкування ж за заповітом здійснюється відповідно до того розпорядження, що залишив спадкодавець на випадок смерті.

Спадкове правовідношення виникає у випадку смерті громадянина або оголошення його у встановленому порядку померлим.

Виникнення спадкових правовідносин закон пов'язує з відкриттям спадщини. Часом відкриття спадщини визнається день смерті спадкодавця, а при оголошенні особи померлою день вступу в силу рішення суду про оголошення особи померлою (ч.2 ст. 1220 ЦК України).

На день відкриття спадщини визначається коло спадкоємців, що закликаються до спадкування, і склад спадкового майна.

Місцем відкриття спадщини визнається останнє місце проживання спадкодавця, а якщо воно не відомо, місце перебування нерухомого майна чи основної його частини, а за відсутності нерухомого майна місцезнаходження основної частини рухомого майна (ст. 1221 ЦК України).

Спадкодавцями при спадкуванні, як за законом, так і за заповітом, можуть бути тільки фізичні особи, у тому числі іноземці й особи без громадянства. Не можуть виступати в якості спадкодавця юридичні особи. *Спадкоємцями* за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які були живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин (ст. 1222 ЦК України).

Об'єктами спадкування є цивільні права й обов'язки спадкодавця, що можуть (мають здатність) переходити в спадщину.

Спадкування за законом відбувається в наступних випадках: коли спадкодавець не склав заповіт; коли заповідана тільки частина майна, то не заповідана частина майна переходить до спадкоємців у порядку ст. 1245 ЦК України; якщо спадкоємець за заповітом не прийняв або відмовився від спадщини; якщо заповіт у цілому або частково буде визнано недійсним.

У законодавстві України передбачені п'ять черг закликання до спадкування.

Закон надає громадянину право призначити спадкоємця шляхом складання заповіту і розподілити спадкове майно за своїм розсудом, але в межах, встановлених законом.

Заповіт — це розпорядження спадкодавця (заповідача) щодо належного йому майна на випадок своєї смерті, яке складається у встановленій законом формі (ст. 1233 ЦК України).

Незалежно від змісту заповіту особи, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, успадковують не менш половини частки, яка б переходила б кожному з них при спадкуванні за законом.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. Спадкуванням називається перехід цивільних прав і обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

2. Нормами спадкового права передбачені два види спадкування: за законом і за заповітом. При спадкуванні за законом спадкодавець не виражає свою волю щодо спадщини, і тому воно переходить до тих осіб, коло яких вичерпним чином визначено у законі.

3. Місцем відкриття спадщини визнається останнє місце проживання спадкодавця, а якщо воно не відомо, місце перебування нерухомого майна чи основної його частини, а за відсутності нерухомого майна місцезнаходження основної частини рухомого майна.

4. Спадкодавцями при спадкуванні, як за законом, так і за заповітом, можуть бути тільки фізичні особи, у тому числі іноземці й особи без громадянства.

5. Спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які були живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин.

II. ПИТАННЯ

ЗАГАЛЬНІ ТА ОСОБЛИВІ РОЗПОРЯДЖЕННЯ ЗАПОВІДАЧА

Заповідач має право визначити обсяг спадщини і заповідати спадкоємцям усі свої права та обов'язки або їх частину. Якщо заповідач поділив у заповіті лише свої права, до спадкоємців, яких він призначив, переходить та частина його обов'язків, що є пропорційною до одержаних ними прав (ч. 3 ст. 1236 ЦК України). Це пов'язано з тим, що до складу спадщини включаються як права, так і обов'язки спадкодавця і ніхто із спадкоємців не може спадкувати лише права, залишаючи обов'язки іншим особам. Частина спадщини, що залишилася не охопленою заповітом, спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах.

Крім загальних, заповідач має право зробити у заповіті особливі розпорядження. До них, зокрема, належать:

- 1) заповідальний відказ (легат) (ст. 1237 ЦК України);
- 2) покладення на спадкоємця деяких обов'язків (ст. 1240 ЦК України);
- 3) визначення умови отримання спадщини (ст. 1242 ЦК України);
- 4) підпризначення спадкоємця (ст. 1244 ЦК України);
- 5) встановлення сервітуту (ст. 1246 ЦК України);
- 6) призначення виконавця заповіту (ст. 1386 ЦК України).

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

1. Заповідач має право визначити обсяг спадщини і заповідати спадкоємцям усі свої права та обов'язки або їх частину. Якщо заповідач поділив у заповіті лише свої права, до спадкоємців, яких він призначив, переходить та частина його обов'язків, що є пропорційною до одержаних ними прав.

2. Крім загальних, заповідач має право зробити у заповіті особливі розпорядження. До них, зокрема, належать: а) заповідальний відказ (легат) (ст. 1237 ЦК України); б) покладення на спадкоємця деяких обов'язків (ст. 1240 ЦК України); в) визначення умови отримання спадщини (ст. 1242 ЦК України); г) підпризначення спадкоємця (ст. 1244 ЦК України); д) встановлення сервітуту (ст. 1246 ЦК України); е) призначення виконавця заповіту (ст. 1386 ЦК України).

ІІІ. ПИТАННЯ

СПАДКУВАННЯ ЗА ПРАВОМ ПРЕДСТАВЛЕННЯ

Особливим випадком спадкування є спадкування за правом представлення, передбачене ст. 1266 ЦК України.

Суть спадкування за правом представлення полягає в тому, що хоча деякі родичі спадкодавця (його внуки, правнуки, прабаба, прадід, племінники, двоюрідні брати та сестри) не включаються до складу жодної з черг спадкоємців за законом, про те вони не усуваються повністю від спадкування і за певних умов набувають права спадкування. Спадкоємцями вони виступають, ніби представляючи більш близького родича спадкодавця, який на момент відкриття спадщини помер (звідси й назва - "спадкування за правом представлення").

За правом представлення внуки (правнуки), прабаба, прадід, племінники спадкодавця, двоюрідні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку, яка належала б їх відповідному родичу, якби він був живий. Тобто це батько чи мати, дід чи баба, брат чи сестра спадкодавця, дядько чи тітка спадкодавця, що повинні були б успадковувати, але померли до відкриття спадщини.

Основні засади спадкування за правом представлення:

- онуки (правнуки) спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, (бабі, дідові), якби вони були живими на момент відкриття спадщини;

- прабаба, прадід, спадкують ту частку спадщини, яка б належала за законом їхнім дітям (бабі, дідові спадкодавця), якби вони були живими на момент відкриття спадщини;

- племінники спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім батькові, матері (братові або сестрі спадкодавця), якби вони були живими на момент відкриття спадщини;

- двоюрідні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім батькові, матері (дядькові та тітці спадкодавця), якби вони були живими на момент відкриття спадщини.

- якщо спадкування за правом представлення здійснюється одночасно кількома особами, частка їхнього померлого родича ділиться між ними порівну.

При спадкуванні по прямій низхідній лінії право представлення діє без обмеження ступеня споріднення.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

1. Право представлення регулюється ст. 1266 ЦК України і полягає у тому, що деякі родичі спадкодавця (внуки, правнуки, прабаба, прадід, племінники, двоюрідні брати та сестри), які не згадуються в жодній з черг спадкоємців за законом, за певних умов набувають права спадкування.

2. Вищевказані родичі представляють більш близького родича спадкодавця, який на момент відкриття спадщини помер.

3. Частка померлого родича ділиться між спадкоємцями за правом представлення порівну.

4. При спадкуванні по прямій низхідній лінії право представлення діє без обмеження ступеня споріднення.

5. Внуки (правнуки) відповідають за борги спадкодавця, але не відповідають за борги своїх батьків, які померли до відкриття спадщини.

IV. ПИТАННЯ

ПРИЙНЯТТЯ ТА ОФОРМЛЕННЯ СПАДЩИНИ

Для прийняття спадщини необхідно, щоб спадкоємець прийняв її протягом **шести місяців** з моменту відкриття спадщини (смерті спадкодавця). Після закінчення зазначеного терміну спадкоємець може прийняти спадщину при наявності згоди на це всіх інших спадкоємців, які прийняли спадщину.

Не допускається прийняття спадщини під умовою або із застереженнями (наприклад, з усього спадкового майна спадкоємець хоче прийняти лише автомобіль, та відмовляється від прийняття боргів спадкодавця).

Приймаючи спадщину, спадкоємець приймає як єдине ціле, тобто усе майно, яким би воно не було, з чого б воно не складалося, якими б боргами не було б обтяжено.

Форма прийняття спадщини залежить від суб'єктного кола спадкоємців та того, чи проживали вони разом із спадкодавцем.

Особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника (ч.3 ст. 1269 ЦК України). Заяву про прийняття спадщини від імені малолітньої недієздатної особи подають батьки (усиновлювачі), опікун (ч.4 ст. 1269 ЦК України).

На майно, що переходить за правом спадкоємства до спадкоємців, нотаріусом за місцем відкриття спадщини видається свідоцтво про право на спадщину.

Спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно (ч. 1 ст. 1297 ЦК України).

Свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення шести місяців з часу відкриття спадщини. До закінчення строку на прийняття спадщини нотаріус може видати спадкоємцеві дозвіл на одержання частини вкладу спадкодавця у банку (фінансовій установі), якщо це викликано обставинами, які мають істотне значення.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

1. Для прийняття спадщини необхідно, щоб спадкоємець прийняв її протягом шести місяців з моменту відкриття спадщини (смерті спадкодавця).
2. Для тих спадкоємців, для яких виникнення права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від неї іншими спадкоємцями, встановлюється строк у три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття.
3. Форма прийняття спадщини залежить від суб'єктного кола спадкоємців та того, чи проживали вони разом із спадкодавцем.
4. Особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника.
5. Якщо спадкоємець протягом встановленого законом строку не подав заяву про прийняття спадщини до нотаріальної контори, то вважається, що має місце неприйняття спадщини.
6. Свідоцтво про право на спадщину не створює ніяких нових прав у спадкоємців на майно, а тільки підтверджує вже існуюче право на нього, бо право на спадкове майно у них виникає з моменту відкриття спадщини.

V. ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ УСИНОВЛЕНИМИ ТА УСИНОВЛЮВАЧАМИ

Спадкування усиновленими та усиновлювачами має особливості.

Хоча такі особи принципово прирівняні до родичів за походженням, однак ЦК України вони не віднесені до жодної черги спадкоємців за законом. Натомість, спеціальна норма (ст. 1260 ЦК України) присвячена спадкуванню усиновленими та усиновлювачами, виокремлюючи їх у окрему категорію спадкоємців.

Усиновлення є юридичним фактом, у силу якого між дитиною й усиновлювачем встановлюються такі правові відносини, які існують між кровними батьками і дітьми. Усиновлені втрачають особисті та майнові права та обов'язки щодо своїх рідних батьків і кровних родичів та набувають їх щодо усиновлювачів та їх родичів.

Усиновлений та його нащадки не спадкують після смерті своїх кровних батьків, інших родичів за походженням по висхідній лінії. І обставини, що може бути однією особою (жінкою або чоловіком) зі збереженням права одним з кровних батьків, визначаються спеціальні правила спадкування на ці випадки. Так, якщо дитина була усиновлена чоловіком, у неї також зберігається кровний зв'язок з матір'ю. У цьому випадку дитина буде спадкувати як після матері, так і після усиновлювача.

Якщо дитина усиновлена тільки одним з подружжя, то вона буде спадкоємцем тільки того з подружжя, хто дав згоду на її усиновлення. Це стосується усиновлювачів та їхніх родичів. Після смерті усиновленого, спадкувати буде тільки той, хто давав згоду на усиновлення.

Закон не передбачає обов'язкової вказівки в актовому записі про народження дитини її усиновлювачів як батьків. На їхнє бажання вони можуть бути записані в книгах записів народжень як батьки усиновленого, але можуть бути зазначені і справжні батьки. Проте на виникнення права на спадкування ці обставини не впливають, оскільки юридичне значення має сам факт усиновлення.

Рішенням суду про усиновлення може бути збережений правовий зв'язок між усиновленим та його бабою, дідом, братом та сестрою за походженням. Тоді в разі смерті його баби, діда за походженням усиновлений має право на спадкування за правом представлення, тобто він має успадкувати ту частину спадщини, яка належала б за законом його матері, батькові за походженням, якби вони були живими на час відкриття спадщини (ст. 1266 ЦК). У разі смерті брата, сестри за походженням усиновленого, він може закликатися до спадкування як спадкоємець другої черги за законом.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

1. Спеціальна норма (ст. 1260 ЦК України) присвячена спадкуванню усиновленими та усиновлювачами, виокремлюючи їх у окрему категорію спадкоємців.
2. Усиновлення є юридичним фактом, у силу якого між дитиною й усиновлювачем встановлюються такі правові відносини, які існують між кровними батьками і дітьми.
3. Усиновлений та його нащадки не спадкують після смерті своїх кровних батьків, інших родичів за походженням по висхідній лінії.
4. Якщо дитина усиновлена тільки одним з подружжя, то вона буде спадкоємцем тільки того з подружжя, хто дав згоду на її усиновлення.
5. Після смерті усиновленого, спадкувати буде тільки той, хто давав згоду на усиновлення.

6. Юридичне значення має сам факт усиновлення. Закон не передбачає обов'язкової вказівки в актовому записі про народження дитини її усиновлювачів як батьків.

7. Рішенням суду про усиновлення може бути збережений правовий зв'язок між усиновленим та його бабою, дідом, братом та сестрою за походженням. Тоді в разі смерті його баби, діда за походженням усиновлений має право на спадкування за правом представлення

VI. ПИТАННЯ СПАДКОВИЙ ДОГОВІР

Відповідно до ст. 1302 ЦК України за **спадковим договором** одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Даний договір не передбачає виникнення спадкових правовідносин. Цей договір моделюється за принципами договору про довічне утримання, хоч і має певні відмінності.

Відчужувачем за даним договором можуть бути три категорії осіб: подружжя, один із подружжя, інша особа; *набувачем* — дві: фізична та юридична особи. Якщо набувачем є юридична особа, то виконання дій, обумовлених спадковим договором, очевидно, має бути здійснено його працівниками.

Відповідно до ст. 1305 ЦК України набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний здійснити певну дію як майнового, так і немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

Спадковий договір може бути розірваний судом за згодою сторін. В односторонньому порядку розірвання договору можливе за рішенням суду — на вимогу відчужувача, у разі невиконання набувачем його розпоряджень, або на вимогу набувача — у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача (ст. 1308 ЦК України).

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

1. За спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

2. Відчужувачем за даним договором можуть бути три категорії осіб: подружжя, один із подружжя, інша особа; набувачем — дві: фізична та юридична особи. Якщо набувачем є юридична особа, то виконання дій, обумовлених спадковим договором, очевидно, має бути здійснено його працівниками.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Спадкуванням називається перехід цивільних прав і обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб

(спадкоємців).

2. Нормами спадкового права передбачені два види спадкування: за законом і за заповітом. При спадкуванні за законом спадкодавець не виражає свою волю щодо спадщини, і тому воно переходить до тих осіб, коло яких вичерпним чином визначено у законі.

3. Місцем відкриття спадщини визнається останнє місце проживання спадкодавця, а якщо воно не відомо, місце перебування нерухомого майна чи основної його частини, а за відсутності нерухомого майна місцезнаходження основної частини рухомого майна.

4. Спадкодавцями при спадкуванні, як за законом, так і за заповітом, можуть бути тільки фізичні особи, у тому числі іноземці й особи без громадянства.

5. Спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які були живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин.

6. Заповідач має право визначити обсяг спадщини і заповідати спадкоємцям усі свої права та обов'язки або їх частину. Якщо заповідач поділив у заповіті лише свої права, до спадкоємців, яких він призначив, переходить та частина його обов'язків, що є пропорційною до одержаних ними прав.

7. Крім загальних, заповідач має право зробити у заповіті особливі розпорядження. До них, зокрема, належать: а) заповідальний відказ (легат) (ст. 1237 ЦК України); б) покладення на спадкоємця деяких обов'язків (ст. 1240 ЦК України); в) визначення умови отримання спадщини (ст. 1242 ЦК України); г) підпризначення спадкоємця (ст. 1244 ЦК України); д) встановлення сервітуту (ст. 1246 ЦК України); е) призначення виконавця заповіту (ст. 1386 ЦК України).

8. Для прийняття спадщини необхідно, щоб спадкоємець прийняв її протягом шести місяців з моменту відкриття спадщини (смерті спадкодавця).

9. Для тих спадкоємців, для яких виникнення права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від неї іншими спадкоємцями, встановлюється строк у три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття.

10. Форма прийняття спадщини залежить від суб'єктного кола спадкоємців та того, чи проживали вони разом із спадкодавцем.

11. Особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника.

12. Якщо спадкоємець протягом встановленого законом строку не подав заяву про прийняття спадщини до нотаріальної контори, то вважається, що має місце неприйняття спадщини.

13. Свідectво про право на спадщину не створює ніяких нових прав у спадкоємців на майно, а тільки підтверджує вже існуюче право на нього, бо

право на спадкове майно у них виникає з моменту відкриття спадщини.

14. За спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

15. Відчужувачем за даним договором можуть бути три категорії осіб: подружжя, один із подружжя, інша особа; набувачем — дві: фізична та юридична особи. Якщо набувачем є юридична особа, то виконання дій, обумовлених спадковим договором, очевидно, має бути здійснено його працівниками.

16. Спеціальна норма (ст. 1260 ЦК України) присвячена спадкуванню усиновленими та усиновлювачами, виокремлюючи їх у окрему категорію спадкоємців.

17. Усиновлення є юридичним фактом, у силу якого між дитиною й усиновлювачем встановлюються такі правові відносини, які існують між кровними батьками і дітьми.

18. Усиновлений та його нащадки не спадкують після смерті своїх кровних батьків, інших родичів за походженням по висхідній лінії.

19. Якщо дитина усиновлена тільки одним з подружжя, то вона буде спадкоємцем тільки того з подружжя, хто дав згоду на її усиновлення.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Дана тема вивчається з метою визначення поняття спадкового права. Поняття та значення спадкування, видів спадкування, відкриття спадщини, місця відкриття спадщини, особливості спадкування деяких видів майна, часу відкриття спадщини, спадкоємця, право на спадкування, обов'язків спадкоємців, спадкування за заповітом, заповіту з умовою, заповіту подружжя, підпризначення спадкоємця, спадкування частини спадщини, що не охоплена заповітом, встановлення сервітуту у заповіті, Таємниці заповіту, недійсність заповіту, спадкування за законом, черговості спадкування за законом, оформлення права на спадщину, поняття спадкового договору, сторони у спадковому договорі.

При вивченні теми слід приділити увагу з'ясуванню змісту наступних понять: генеза спадкового права, спадкування, склад спадщини, відкриття спадщини, спадкоємці, заповіт, заповідач, заповідальний відказ, заповіт з умовою, заповіт подружжя, підпризначення спадкоємця, сервітут у заповіті, секретний заповіт, нотаріус, свідки, таємниця заповіту, тлумачення заповіту, недійсність заповіту, черга спадкоємців, спадковий договір.

У результаті вивчення теми здобувачі повинні опанувати наступними знаннями:

- поняття та значення спадкування;
- спадкування за законом та спадкування за заповітом;
- черговість спадкування.

Необхідним є формування у здобувачів наступних навичок та вмінь:

- встановлювати порядок черговості спадкоємців;

- визначати правовий статус зачатої, але ще ненародженої дитини як спадкоємця.

**ТЕМА № 11. ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА, ПРИНЦИПИ ТА ДЖЕРЕЛА
ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА.
ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

2 години

1. Поняття, предмет, система, джерела цивільного процесуального права
2. Норми цивільного процесуального права, їх класифікація. Дія норм цивільного процесуального права в часі, просторі, за колом осіб
3. Цивільне судочинство, його провадження і стадії
4. Поняття та система принципів цивільного процесу, їх класифікація. Принципи, закріплені Конституцією України. Принципи, закріплені законодавством про судочинство.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> . (Дата звернення 26.08.2023)
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. (Дата звернення 26.08.2023).
3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. (Дата звернення 26.08.2023).
4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. (Дата звернення 26.08.2023).
5. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р № 322-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. (Дата звернення 26.08.2023).
6. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. (Дата звернення 26.08.2023).
7. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>. (Дата звернення 26.08.2023).

МЕТА ЛЕКЦІЙ:

розкриття основних положень цивільного процесу як однієї з профільюючих дисциплін, предметом вивчення якої є норми права, що визначають порядок розгляду і вирішення цивільних справ, регулюють діяльність суду та інших суб'єктів процесуальної діяльності з метою захисту суб'єктивних прав і охоронюваних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також засвоєння здобувачами вищої освіти норм та інститутів цивільного процесуального права, які регулюють законодавчо закріплений порядок

здійснення правосуддя в цивільних справах по спорах, що виникають з цивільних, житлових, земельних, трудових, сімейних та інших правовідносин, а також у справах наказного та окремого провадження.

Важливим є набуття навичок щодо користування відповідними нормативними актами, вмінь вирішувати конкретні практичні питання, пов'язані з застосуванням норм цивільного процесуального права з врахуванням змін у поточному законодавстві, складати найбільш важливі процесуальні документи.

ВСТУП

При вивченні навчальної дисципліни будуть розглянуті основні теоретичні проблеми науки цивільного процесуального права, положення чинного законодавства і практики його застосування відповідно до Конституції України, чинного Цивільного процесуального кодексу України, Законів України, керівних постанов Пленуму Верховного Суду України. При вивченні курсу враховуються новітні досягнення вітчизняної цивільно-процесуальної науки, розробки відомих українських вчених В.В.Комарова, Д.Д.Луспеника, В.І.Тертишнікова, П.І.Шевчука, М.Й.Штефана та ін.

Найважливіші проблеми, базові норми та інститути цивільного процесуального права, порядок здійснення правосуддя в цивільних справах, спрямований на реалізацію конституційних положень щодо захисту прав і свобод людини та громадянина, прав та інтересів підприємств, установ, організацій, держави та суспільства - всі ці питання концептуально висвітлюються в лекціях.

Вивчаючи дану тему курсу, ми розглянемо основоположні питання курсу, а саме: поняття, предмет і систему цивільного процесуального права; поняття цивільного судочинства, його провадження і стадії.

І. ПИТАННЯ

ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, СИСТЕМА, ДЖЕРЕЛА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Кожній особі гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції України).

Спосіб захисту права – категорія матеріального права. Цивільним кодексом України (далі ЦКУ) передбачено такі способи захисту цивільних прав: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміну правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконним рішення органів державної влади і місцевого самоврядування (ст.16 ЦКУ).

Застосування визначених у законі способів захисту права, тобто визначених примусових заходів до порушника права, здійснюється різними формами захисту права.

Форма захисту права – категорія процесуального характеру. Під формою захисту права слід розуміти визначену законом діяльність компетентних органів щодо захисту права, тобто встановленню фактичних обставин, застосуванню норм права, визначення способу захисту права, ухвалення та виконання рішення.

Чинне законодавство України передбачає *судовий, адміністративний, громадський, нотаріальний* процесуальні порядки (форми захисту права) і визначає органи, які здійснюють захист – суди загальної юрисдикції, нотаріат.

Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами.

До системи судів загальної юрисдикції стаття 125 Конституції України відносить Верховний Суд України, вищі судові органи спеціалізованих судів, апеляційні і місцеві суди. Діяльність судів загальної юрисдикції врегульована Конституцією України, Законом України “Про судоустрій і статус суддів”, галузевим законодавством.

Одним із способів здійснення захисту прав, свобод чи інтересів фізичних і юридичних осіб є розгляд та вирішення справ у цивільному процесі.

Цивільний процес – це сукупність процесуальних дій суду та інших учасників процесу, що здійснюється в установленому законом порядку провадження в цивільних справах.

У цивільному процесі справи розглядаються в порядку *позовного, наказного та окремого провадження*.

Отже, *цивільний процес охоплює процесуальні дії суду, сторін, інших учасників процесу, їх процесуальні права й обов’язки*.

Діяльність учасників цивільного процесу здійснюється в установленому законом порядку та у визначеній формі.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, підводячи підсумки слід зазначити, що цивільне процесуальне право – це система правових норм, що регулюють діяльність суду та інших учасників процесу, що виникають при розгляді спорів з цивільних справ.

Предметом цивільного-процесуального права є діяльність суду при здійсненні правосуддя, а саме розгляд та вирішення цивільних спорів, що виникають між фізичними, юридичними особами та іншими учасниками правових відносин.

Виходячи із змісту методу цивільного процесуального права, можна зазначити, що метод характеризується як імперативно-диспозитивний.

Система цивільного процесуального права визначається наявністю норм та інститутів, що обумовлена предметом правового регулювання.

Система поділяється на дві частини: загальну та особливу. Загальна частина встановлює норми та інститути, що мають безпосереднє значення для всього цивільного судочинства, а саме: завдання, принципи, стадії цивільного процесу, правовий статус учасників цивільного процесу тощо. Особлива частина встановлює процесуальний порядок розгляду справи різними інстанціями за стадіями судового процесу.

Джерела цивільного процесуального права – це вираз державної волі, що має прояв у нормах чинного законодавства, яке регулює цивільні процесуальні відносини.

II. ПИТАННЯ НОРМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА, ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ. ДІЯ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА В ЧАСІ, ПРОСТОРІ, ЗА КОЛОМ ОСІБ

Нормами цивільного процесуального права є встановлені державою Україна загальнообов'язкові правила, що регулюють порядок здійснення правосуддя в цивільних справах. Вони визначаються системою процесуальних дій, виконуваних суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин, та системою їх процесуальних прав та обов'язків, реалізація яких забезпечується визначеними законодавством цивільними процесуальними засобами (гарантіями). Норми цивільного процесуального права визначають весь хід судового процесу, встановлюють для кожного суб'єкта цивільних процесуальних відносин міру належного і можливого поведіння.

Норми цивільного процесуального права *класифікуються*: за змістом; за сферою застосування; за методом впливу на поведінку правомочних осіб.

Норми цивільного процесуального права діють в часі, просторі, за колом осіб. За загальним правилом прийнятий закон не має зворотної сили, якщо з цього приводу в ньому відсутнє спеціальне застереження.

Усі норми цивільного процесуального права незалежно від джерела їх вираження взаємозалежні між собою і створюють логічну *систему цивільного процесуального права*, що відображає специфіку цивільних процесуальних відносин як багатосуб'єктних відносин, що виникають для захисту різноманітних суб'єктивних прав та інтересів. Ця система об'єднує *норми загального, окремого, спеціального і конкретизуючого значення.*

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Оскільки цивільний процес – це рух (перехід) справи від однієї стадії до іншої, процесуальні норми об'єднані у великі групи: провадження в судах першої інстанції (позовне, наказне, окреме), апеляційне, касаційне провадження тощо.

Специфіку кожного виду судочинства відображають окремі норми, їх комплекси.

Цивільне процесуальне право у своїй системі містить групи правових норм, які називаються *інститутами*: інститути підсудності, позову, осіб, які

беруть участь у справі, інститут доказування тощо. Інститут – це сукупність процесуальних норм загального, спеціального і конкретизуючого характеру, розташованих іноді в різних джерелах процесуального права, але регулюючих всі стадії процесу і види судочинства; це одна група процесуальних відносин, що відрізняється своїм предметом регулювання.

Окреме місце у системі цивільного процесуального права займають норми виконавчого провадження, яке регулюється Законом України “Про виконавче провадження”.

ІІІ. ПИТАННЯ

ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО, ЙОГО ПРОВАДЖЕННЯ І СТАДІЇ

Цивільне судочинство – це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження в цивільних справах, який визначається системою взаємопов’язаних цивільних прав та обов’язків і цивільних процесуальних дій, якими вони реалізуються їх суб’єктами – судом і учасниками процесу.

Завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 2 ЦПК).

ЦПК поділяє всі цивільні справи, що підлягають провадженню в судах, на три види: 1) справи позовного провадження; 2) справи наказного провадження; 3) справи окремого провадження (розділи II, III та IV ЦПК). Законодавство про цивільне судочинство встановлює єдиний порядок розгляду цивільних справ, об’єднаних за матеріальними ознаками на визначені види.

Вид цивільного судочинства – це зумовлений характером і специфікою матеріального права чи інтересу, що захищається законом, процесуальний порядок відкриття, розгляду, вирішення визначеної групи цивільних справ.

Діяльність суду із розгляду і вирішення справ розвивається у визначеній послідовності – за стадіями.

Стадією цивільного процесу називається сукупність процесуальних дій, спрямованих на реалізацію певної мети: прийняття заяв, підготовку справи до судового розгляду, судовий розгляд і т. д.

У науці цивільного процесуального права виділяють три, п’ять, сім, вісім стадій судочинства. Відповідно до ЦПК, визначаються 7 стадій.

Кожне провадження, разом з тим, складається з *трьох фаз (підстадій)*, які послідовно змінюють одна одну: 1) відкриття провадження у справі; 2) підготовки справи до судового розгляду; 3) вирішення справи по суті.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Питання числа проваджень і стадій цивільного процесу і їх співвідношення залишається проблемним. Важливо, на нашу думку, при

цьому визначити два аспекти, умовно називаючи їх як статичний і динамічний:

1) кожне окремо взяте провадження складається з трьох стадій (чи фаз): порушення судочинства, підготовки справи до судового розгляду, вирішення справи по суті;

2) рух справи від її відкриття за заявою заінтересованої особи до звернення судового рішення до виконання відбувається стадійно, і в такому рухові доцільно визначати його “кроки” – стадії, як запропоновано, вісім стадій.

IV. ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ, ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ. ПРИНЦИПИ ЗАКРІПЛЕНІ КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ. ПРИНЦИПИ, ЗАКРІПЛЕНІ ЗАКОНОДАВСТВОМ ПРО СУДОЧИНСТВО

Принципи (латинське слово *principium* – основа, начало, засади) – це керівні ідеї, положення, провідні засади, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. Роль і значення принципів права визначається їх природою: вони у концентрованому вигляді виражають сутність і зміст права, тому мають значення керівних положень під час здійснення державою правотворчої, правозастосовчої діяльності.

Принципи права є елементами структури галузі права.

Принципи цивільного процесуального права характеризуються такими ознаками: 1) принцип включає (виражає) певну ідею (погляд), яка складає його зміст; 2) така ідея має бути закріплена в нормі цивільного процесуального права; 3) принцип повинен бути безпосередньо пов’язаним з цивільним процесом, визначати його основні властивості; 4) принцип повинен мати загальне значення для всього цивільного процесу; 5) принцип визначає типові риси цивільного судочинства і може мати винятки, які не є принципом; 6) принципами не можуть бути положення, які дублюють інші принципи або які з них виходять.

Значення принципів цивільного процесуального права полягає в тому, що в них відображені суть, загальна спрямованість, характерні демократичні риси і суспільний характер цієї галузі права та його інститутів.

Наука цивільного процесуального права покликана встановити всі принципи системи, розкрити їх зміст, роль і значення у функціонуванні цивільного судочинства, повноту їх законодавчого відтворення і тенденції подальшого розвитку. В юридичній літературі прослідковується *п’ять основних підходів до класифікації принципів цивільного процесуального права:* за формою нормативного закріплення; за роллю в регулюванні процесуально-правового становища суб’єктів правовідносин; за предметом правового регулювання; за значимістю; за змістом і дією в системі права.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, розглянувши основні поняття та значення принципів цивільного процесу, з'ясували ознаки та значення принципів.

Принципи цивільного процесуального права характеризуються такими ознаками:

1. принцип включає (виражає) в собі певну ідею (погляд), яка складає його зміст;
2. така ідея завжди прямо чи опосередковано повинна бути закріплена в нормативно правових актах;
3. принцип повинен бути безпосередньо пов'язаним з цивільним процесом, визначати його основні властивості;
4. принцип повинен мати загальне значення для всього цивільного процесу;
5. принцип визначає типові риси цивільного судочинства і може мати винятки, які не є принципом;
6. принципи характеризуються значною стійкістю та стабільністю;
7. принципами не можуть бути звичайні вимоги (правила), які не складають одну з відомих альтернативних вимог;
8. принципами не можуть бути положення, які дублюють інші принципи або які з них виходять.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

В даній лекції було розглянуто поняття, предмет, систему, джерела цивільного процесуального права, стадії цивільного судочинства. та норми ЦПП.

Цивільний процес – це сукупність процесуальних дій суду та інших учасників процесу, що здійснюється в установленому законом порядку провадження в цивільних справах.

Цивільне процесуальне право – це сукупність і система правових процесуальних норм, предметом регулювання яких є суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах судами загальної юрисдикції.

Під предметом цивільного процесуального права розуміють процесуальний порядок провадження в цивільних справах, який визначається:

- а) системою процесуальних дій, які виконуються судом і учасниками процесу, змістом, формою, умовами виконання процесуальних дій;
- б) системою цивільних процесуальних прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, які зумовлюють зміст цивільних процесуальних дій;
- в) гарантіями реалізації цивільних процесуальних прав і обов'язків.

Джерелами цивільного процесуального права є ті законодавчі акти, міжнародні договори за участю України, інші нормативно-правові акти, у яких містяться цивільні процесуальні норми, які так чи інакше регулюють цивільне судочинство.

Нормами цивільного процесуального права є встановлені державою Україна загальнообов'язкові правила, що регулюють порядок здійснення правосуддя в цивільних справах

Принципи цивільного процесуального права характеризуються такими ознаками:

- 1) принцип включає (виражає) в собі певну ідею (погляд), яка складає його зміст;
- 2) така ідея завжди прямо чи опосередковано повинна бути закріплена в нормативно правових актах;
- 3) принцип повинен бути безпосередньо пов'язаним з цивільним процесом, визначати його основні властивості;
- 4) принцип повинен мати загальне значення для всього цивільного процесу;
- 5) принцип визначає типові риси цивільного судочинства і може мати винятки, які не є принципом;
- 6) принципи характеризуються значною стійкістю та стабільністю;
- 7) принципами не можуть бути звичайні вимоги (правила), які не складають одну з відомих альтернативних вимог;
- 8) принципами не можуть бути положення, які дублюють інші принципи або які з них виходять.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці до семінарських занять здобувачі вищої освіти повинні звернути увагу на вивчення ключових понять теми, таких як: цивільне процесуальне право, цивільний процес, форма захисту права, цивільна процесуальна форма, норми цивільного процесуального права, предмет цивільного процесуального права, предмет цивільного процесу, імперативний і диспозитивний методи цивільного процесуального права, джерела, провадження та стадії цивільного процесу.

Також повинні звернути увагу на вивчення ключових понять теми, таких як: принципи цивільного процесуального права; система принципів; принципи цивільного процесуального права, закріплені Конституцією України; загальноправові принципи; міжгалузеві принципи; галузеві принципи.

Після вивчення теми здобувачі вищої освіти повинні:

Знати:

- поняття, значення принципів цивільного процесуального права;
- класифікацію принципів цивільного процесуального права.
- поняття, методи, завдання цивільного процесуального права;
- систему, джерела цивільного процесуального права;
- стадії цивільного судочинства.

Вміти:

- класифікувати принципи цивільного процесу,
- застосовувати принципи в цивільному процесі, під час розгляду судами цивільних справ.

- визначати стадії цивільного процесу;
- класифікувати чинне законодавство,
- розпізнавати види методів в цивільно-процесуальних правовідносинах.

ТЕМА № 12. УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Учасники судового процесу: поняття, склад, класифікація.
2. Сторони у цивільному процесі, їх права та обов'язки.
3. Інші учасники судового процесу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> . (Дата звернення 26.08.2023)
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. (Дата звернення 26.08.2023).
3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. (Дата звернення 26.08.2023).
4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. (Дата звернення 26.08.2023).
5. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. (Дата звернення 26.08.2023).
6. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. (Дата звернення 26.08.2023).
7. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>. (Дата звернення 26.08.2023).
8. Про міжнародне приватне право. Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV // ВВР. 2005. - № 32. Ст. 422.
9. Про прокуратуру. Закон України № 1789-XII від 5 грудня 1991 р. // ВВР. 1991. № 53. Ст. 793.
10. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Закон України № 776/97-ВР від 23 грудня 1997 р. // ВВР. 1998. № 20. Ст. 99.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

з'ясування ролі, функцій, процесуальних прав та обов'язків учасників цивільного процесу. Відповідно завдання вивчення теми полягають у засвоєнні здобувачами вищої освіти інститутів цивільного процесуального права (сторін; третіх осіб; осіб, яким за законом надано право захищати права і свободи інших осіб тощо), прав та обов'язків учасників цивільного процесу.

ВСТУП

Правильне визначення сторін у цивільному процесі та їх правового становища є обов'язковою передумовою винесення законних і обґрунтованих судових рішень.

Для того, щоб суд відкрив провадження у цивільній справі, розглянув її та ухвалив рішення, необхідно, щоб заінтересована особа реалізувала своє право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Такою заінтересованою особою може бути фізична особа, юридична особа, а також держава, за умов наявності юридичного інтересу у справі, прагнення захистити своє правове становище, примусити іншу особу виконати певну дію на свою користь або утриматися від такої, захистити право чи законний інтерес іншої особи у передбачених законом випадках.

Поняття «сторони» в цивільному процесі має безпосередній зв'язок із матеріальними правовідносинами, оскільки сторонами виступають переважно їх суб'єкти: кредитор і боржник, чоловік і дружина, роботодавець і працівник та ін.

Дана тема передбачає вивчення складу осіб, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки. Юридична заінтересованість осіб, які беруть участь у справі. Поняття процесуальної співучасті. Умови допуску процесуальної співучасті. Класифікація співучасті.

Поняття неналежної сторони в цивільному процесі. Умови і порядок заміни неналежної сторони. Процесуальне правонаступництво. Підстави процесуального правонаступництва.

Поняття, значення та види представництва у цивільному процесі. Основні відмінності процесуального представництва від цивільно-правового. Умови здійснення процесуального представництва.

І. ПИТАННЯ УЧАСНИКИ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ: ПОНЯТТЯ, СКЛАД, КЛАСИФІКАЦІЯ

Учасники судового процесу, визначені главою 4 ЦПК, розподілені на групи – це учасники справи, представники та інші учасники судового процесу. До учасників судового процесу, відповідно до ст. 42 ЦПК, відносяться: 1) у позовному провадженні - сторони, треті особи; 2) у наказному провадженні – заявник та боржник; 3) у справах окремого провадження – заявники, та інші заінтересовані особи.

Головною ознакою учасників справи, і головною їх відмінністю від інших учасників цивільного процесу є те, що вони наділені юридичною заінтересованістю. Тобто, вони мають юридичну заінтересованість у результатах вирішення судом справи і в реалізації ухваленого по ній рішення.

Учасники справи наділені значними *процесуальними правами*, а саме, мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень, ухвал,

брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти клопотання та відводи, давати усні та письмові пояснення судові, подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб, користуватися правовою допомогою, знайомитися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії, подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, оскаржувати рішення і ухвали суду, користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом (ч. 1 ст. 43 ЦПК).

У ч. 2 ст. 43 ЦПК вказано й на *обов'язок* учасників справи. Воно зокрема зобов'язані:

- 1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу;
- 2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи;
- 3) з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою;
- 4) подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази;
- 5) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні;
- 6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки;
- 7) виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом.

Згідно ст. 48 ЦПК, сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач. Позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава. А відповідно до ст. 49 ЦПК, сторони користуються рівними процесуальними правами.

Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання процесуальними правами учасником судового процесу суд застосовує до нього заходи, визначені ЦПК.

Отже, учасники справи, мають рівні процесуальні права і в своїх судженнях та діях можуть висловлювати і визначати своє ставлення як з приводу правової суті цивільної справи, так і з будь-яких питань, що виникають у процесі її розгляду і перегляду судових рішень.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, підводячи підсумки слід зазначити, що основними учасниками судового процесу є сторони і треті особи. Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач.

Положення в процесі сторін характеризується наступними ознаками:

- 1) сторони ведуть процес від свого власного імені;
- 2) на їхнє ім'я виносяться судові рішення;
- 3) на них поширюється повною мірою сила судового рішення;
- 4) на них поширюються судові витрати;
- 5) у випадку смерті чи втрати дієздатності ким-небудь з них, їх місце в процесі займає правонаступник у випадку, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво.

ІІ. ПИТАННЯ СТОРОНИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ, ЇХ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ

Сторони користуються рівними процесуальними правами, обсяг яких співпадає з правами та обов'язками інших осіб, які беруть участь у справі.

Крім загальних, сторонам належать специфічні, диспозитивні права: позивач має право протягом усього часу розгляду справи змінити підставу або предмет позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову, а відповідач має право визнати позов повністю або частково, пред'явити зустрічний позов; сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії цивільного процесу; кожна із сторін має право вимагати виконання судового рішення в частині, що стосується цієї сторони (ст. 49 ЦПК).

М.Й.Штефаном запропонована **класифікація цивільно-процесуальних прав сторін** на групи, яка відображає забезпечення виконання сторонами процесуальних функцій. Ця класифікація має такий вигляд:

1. *Права, які характеризують повноваження на відкриття провадження у справі.*
2. *Права на зміни в позовному спорі*
3. *Права на подання і витребування доказів та участь в їх дослідженні.*
4. *Права, пов'язані із залученням до справи усіх заінтересованих осіб.*
5. *Права, пов'язані із забезпеченням законного складу суду, об'єктивності розгляду справи і виконання судових рішень.*
6. *Права на участь у судових засіданнях з розгляду справи і в здійсненні окремих процесуальних дій.*
7. *Інші права, що забезпечують захист у процесі по справі.*

З процесуальними правами сторін пов'язані їх **процесуальні обов'язки** – загальні й спеціальні.

Необхідною передумовою здійснення сторонами цивільних процесуальних прав та обов'язків є *цивільна процесуальна правоздатність і цивільна процесуальна дієздатність*.

Процесуальна співучасть – це обумовлена матеріальним правом множинність осіб на тій чи іншій стороні в цивільному процесі внаслідок наявності загального права або загального обов'язку.

Кодексом визначено, що позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів, причому кожен із позивачів

або відповідачів щодо другої сторони діє в цивільному процесі самостійно (ч. 1 ст. 50 ЦПК). Чітко визначено *умови, за яких допускається процесуальна співучасть*.

Співучасть можна класифікувати за двома критеріями: а) за формою; б) у залежності від характеру матеріально-правових зв'язків між суб'єктами спірних правовідносин та обов'язковості участі в цивільному процесі.

Участь у справі кількох позивачів і (або) відповідачів (процесуальна співучасть) допускається, якщо:

- 1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів;
- 2) права та обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави;
- 3) предметом спору є однорідні права і обов'язки.

Таким чином, чинний ЦПК передбачає правила для залучення співвідповідачів (ст. 51 ЦПК) та співпозивачів у цивільний процес, що спрощує процес доказування та забезпечує розвантаження суддів.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Під час здійснення правосуддя в цивільних справах суд та інші учасники процесу здійснюють безліч процесуальних дій, вступаючи між собою у відносини, котрі визначаються цивільними процесуальними, оскільки порядок їх здійснення врегульований нормами процесуального права.

Для забезпечення виконання процесуальних функцій законодавець надає сторонам широке коло процесуальних прав і покладає на них процесуальні обов'язки.

Сторони в цивільному процесі характеризуються такими **ознаками**:

- 1) ними є особи, між якими виник матеріально-правовий спір;
- 2) вони ведуть процес у справі від свого імені;
- 3) з приводу їх справи ухвалюється судом рішення;
- 4) на них поширюються всі правові наслідки законної сили судового рішення;
- 5) вони несуть судові витрати;
- 6) їх правосуб'єктність допускає процесуальне правонаступництво.

Хоча сторони і треті особи є самостійними учасниками цивільного процесу, їм притаманні єдині елементи правосуб'єктності, якими є цивільна процесуальна правоздатність, дієздатність і конкретні цивільні процесуальні суб'єктивні права й обов'язки.

ІІІ. ПИТАННЯ

ІНШІ УЧАСНИКИ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Інші учасники цивільного процесу (§ 3 глави 4 розділу I ЦПК) становлять самостійну групу учасників цивільного процесу. *Відзнакою цих осіб є відсутність їхньої юридичної заінтересованості у справі.*

ЦПК визначає учасників цивільного процесу, відмінних від осіб, які беруть участь у справі. В залежності від характеру участі у справі їх поділяють на дві групи: *особи, які сприяють встановленню обставин справи* (свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка надає правову допомогу), а також *особи, які сприяють проведенню судового розгляду справи* (секретар судового засідання, судовий розпорядник) (ст. 65 ЦПК).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином було встановлено, що ЦПК визначає учасників судового процесу, відмінних від учасників справи. В залежності від характеру участі у справі їх поділяють на дві групи: особи, які сприяють встановленню обставин справи (свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка надає правову допомогу), а також особи, які сприяють проведенню судового розгляду справи (секретар судового засідання, судовий розпорядник) (ст. 65 ЦПК).

Особи, які сприяють встановленню обставин справи. Вони сприяють особам, які беруть участь у справі, в доказовій діяльності, судові – у встановленні фактичних обставин у справі. До таких осіб належать: свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка надає правову допомогу (ст. 69, 72-75 ЦПК).

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Таким чином, підводячи підсумки лекції слід зазначити, що основними учасниками судового процесу є сторони і треті особи. Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач.

Положення в процесі сторін характеризується наступними ознаками:

- 1) сторони ведуть процес від свого власного імені;
- 2) на їхнє ім'я виносяться судові рішення;
- 3) на них поширюється повною мірою сила судового рішення;
- 4) на них поширюються судові витрати;
- 5) у випадку смерті чи втрати дієздатності ким-небудь з них, їх місце в процесі займає правонаступник у випадку, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво.

Окрім цього, сторони в цивільному процесі характеризуються ще такими ознаками: а) ними є особи, між якими виник матеріально-правовий спір; б) вони ведуть процес у справі від свого імені; в) з приводу їх справи ухвалюється судом рішення; г) на них поширюються всі правові наслідки законної сили судового рішення; д) вони несуть судові витрати; є) їх правосуб'єктність допускає процесуальне правонаступництво.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці до семінарських занять здобувачі вищої освіти повинні звернути увагу на вивчення ключових понять теми, таких як: сторони у цивільному процесі, позивач, відповідач; особи, які здійснюють правосуддя в

цивільних справах; особи, які беруть участь у справі; особи, які не беруть участь у справі (сприяють судові в розгляді справи); інші особи; процесуальна співучасть, неналежна сторона; треті особи; процесуальний представник; органи і особи, яким законом надано право захищати права та інтереси інших осіб.

Після вивчення теми здобувачі вищої освіти повинні:

Знати:

- права і обов'язки осіб, які беруть участь у справі;
- поняття процесуальної співучасті, види;
- умови і порядок заміни неналежної сторони.
- підстави процесуального правонаступництва.
- умови здійснення процесуального представництва.

Вміти:

- визначати склад осіб, які беруть участь у справі;
- класифікувати процесуальне представництво;
- застосовувати норми ЦПК України для здійснення заміни неналежної сторони.

**ТЕМА № 13. ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ
У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

2 години

1. Поняття і види доказів в цивільному процесі.
2. Доказування та засоби доказування.
3. Характеристика та оцінка доказів у цивільному процесі.
4. Забезпечення та оцінка доказів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> . (Дата звернення 26.08.2023)
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. (Дата звернення 26.08.2023)).
3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. (Дата звернення 26.08.2023)).
4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. (Дата звернення 26.08.2023).
5. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р № 322-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. (Дата звернення 26.08.2023)).
6. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. (Дата звернення 26.08.2023)).
7. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>. (Дата звернення 26.08.2023).
8. Про міжнародне приватне право. Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV // ВВР. 2005. - № 32. Ст. 422.
9. Про прокуратуру. Закон України № 1789-XII від 5 грудня 1991 р. // ВВР. 1991. № 53. Ст. 793.
10. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Закон України № 776/97-ВР від 23 грудня 1997 р. // ВВР. 1998. № 20. Ст. 99.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

вивчення поняття доказів у цивільній справі та їх процесуальної форми, процесуального порядку одержання і дослідження доказової інформації і засобів доказування. Визначення процесу доказування, його ступені (стадії). Опанування знаннями щодо фактів, які не підлягають доказуванню:

загальновідомі факти, преюдиційні факти, законні презумпції (презюмовані факти), визнані факти. Збирання та подання доказів. Судові доручення щодо збирання доказів. Дослідження доказів. Оцінка доказів. Належність і допустимість доказів. Розподіл обов'язків з доказування.

З'ясування сутності засобів доказування, таких як: пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків; показання свідків; письмові докази; речові докази; висновки експертів. Принцип допустимості засобів доказування. Способи забезпечення доказів: допит свідків; призначення експертизи; витребування та (або) огляд доказів. Роль Національної поліції у проведенні судових експертиз.

ВСТУП

При вивченні перших тем нами були розглянуті основоположні питання курсу, зокрема, цивільно-процесуальні правовідносини та їх елементи. Було визначено поняття суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин як носіїв цивільних процесуальних прав і обов'язків, з'ясовано їх роль, функції, процесуальні права та обов'язки в цивільному судочинстві.

Виконання завдань цивільного судочинства залежить від встановлення судом у справі об'єктивної істини та правильного застосування норм матеріального і процесуального права. Для цього на суд покладено обов'язок вживати всіх передбачених законом заходів до всебічного, повного і об'єктивного з'ясування дійсних обставин справи, прав і обов'язків сторін. Така діяльність відбувається в процесі судового розгляду справи. Відповідно, предметом вивчення даної теми є важливі питання щодо визначення понять, змісту і основних ознак доказів, доказування, засобів доказування в цивільному судочинстві, класифікації доказів, їх забезпечення. Слід при цьому наголосити, що докази і доказування в цивільному судочинстві є невід'ємною частиною і процесуальним засобом пізнання у справі.

I. ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ І ВИДИ ДОКАЗІВ

Дослідження джерел, що містять відомості про розшукувані юридичні факти, іменується *судовим доказуванням*, а самі відомості про факти, будь-які фактичні дані називають *доказами*.

Поняття і основні ознаки доказів у цивільному судочинстві визначає закон. Так, *доказами з цивільної справи є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи* (ч. 1 ст. 76 ЦПК).

Докази в цивільному процесі характеризуються: *змістом, процесуальною формою, встановленим процесуальним порядком*.

Зміст доказів складають фактичні дані про обставини справи, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін та інші обставини, що мають значення для вирішення справи. Обставинами будуть юридичні факти – дії

(бездіяльність) і події. Фактичні дані як доказова інформація можуть виступати в безпосередній і опосередкованій формі прямого або побічного доказу.

Процесуальна форма доказів – це засоби доказування, які виступають джерелами інформації про фактичні дані. Частина 2 ст. 76 ЦПК встановлює три процесуальні форми одержання фактичних даних: показання свідків; письмові докази; речові і електронні докази; висновки експертів.

Одержання і дослідження доказової інформації і засобів доказування повинно здійснюватися в установленому законом **процесуальному порядку**. Тому порушення процесуального порядку одержання і дослідження доказів веде до втрати ними властивостей і значення доказів.

Класифікація доказів.

За джерелом їх одержання судом докази поділяються на **особисті**, тобто такі, джерелом яких є люди (пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, показання свідків, висновки експерта) і **речові** (джерелом є об'єкти матеріального світу, які подаються до суду – письмові й речові докази)².

За способом утворення судові докази поділяються на первинні і похідні. **Первинними (прямими)** називаються докази, отримані з першоджерела. Вони формуються під безпосереднім впливом фактів, які підлягають встановленню, від носія інформації. **Похідними (опосередкованими)** називаються докази, що формуються під впливом опосередкованих джерел, наприклад, відомості, отримані з копії документа чи за допомогою фотозйомки та ін.

За характером висновку судові докази поділяються на прямі і непрямі. **Прямий** – це доказ, з якого можна зробити достовірний висновок про існування (чи неіснування) доказуваного факту; **непрямим (побічним)** називається доказ, з якого можна зробити ймовірний висновок про існування доказуваного факту.

Класифікація має як теоретичне так і практичне значення.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, підводячи підсумки за першим питанням слід зауважити, що цивільне судочинство призначене для захисту законних прав та інтересів суб'єктів. Здійснюється такий захист в рамках цивільного процесу через вирішення спору й прийняття відповідного судового рішення по справі. Однак, для обґрунтованого прийняття законного, справедливого рішення необхідно ретельно вивчити та оцінити факти, на підставі яких суд може задовольнити вимоги однієї сторони чи прийняти заперечення іншої, про що приймається відповідне судові рішення. В цивільному процесуальному праві дані про вищевказані факти називаються доказами.

Об'єктом пізнання в цивільному судочинстві є матеріали справи, її обставини — фактичні і юридичні — та докази, на підставі яких вони

² Див.: Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс. – С. 277-278; Цивільний процес: Навчальний посібник / За ред. Ю.В.Білоусова. – С. 110.

встановлюються; метою пізнання — встановлення об'єктивної істини у справі; засобами пізнання — доказування і докази; процесуальна форма пізнання — судовий розгляд. А пізнавальна процесуальна діяльність (процес пізнання) виступає методом встановлення об'єктивної істини у справі, її фактичного і юридичного складу. Об'єкт пізнання формується поступово. При прийнятті судом матеріалів справи до свого провадження вирисовуються тільки загальні контури, які в процесі розвитку судочинства розширюються і поглиблюються. Обставини і докази можуть носити суперечливий характер, взаємно виключати і доповнювати один одного, але важливо те, щоб по кожній обставині, яка підлягає доказуванню, було достатньо необхідних доказів для її всебічного, повного і об'єктивного з'ясування. Отже, докази і доказування в цивільному судочинстві є невід'ємною частиною і процесуальним засобом пізнання у справі, її правильного вирішення.

II. ПИТАННЯ ДОКАЗУВАННЯ ТА ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ

Судове доказування – це діяльність учасників цивільного процесу при визначальній ролі суду з надання, збирання, дослідження й оцінки доказів з метою встановлення з їх допомогою дійсних обставин справи, прав і обов'язків сторін. Суб'єктами доказування є всі особи, що є учасниками справи, зазначені в ст. 42 ЦПК, а також суд.

Доказування є єдиним шляхом установлення судом фактичних обставин справи. Доказування передуює акту застосування в судовому рішенні норм матеріального права, висновку суду про наявність прав та обов'язків у сторін.

Процесуальним законом встановлено право учасників справи на *участь у доказуванні* (ст. 43 ЦПК), а також *обов'язок із доказування*. Так, стаття 81 ЦПК закріплює правило, відповідно до якого кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Обов'язок із доказування покладається також на третіх осіб, на органи і осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Суд не бере участі безпосередньо у зборі доказового матеріалу, але у випадку, коли щодо отримання доказів у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, є складнощі, суд за їх клопотанням зобов'язаний *витребувати* такі докази (ст. 84 ЦПК). Докази, які отримані за судового сприяння у порядку, направляються до суду безпосередньо.

Суд може також уповноважити заінтересовану особу, яка бере участь у справі, одержати доказ для представлення його суду.

У разі неподання учасником справи з неповажних причин або без повідомлення причин доказів, витребуваних судом, суд залежно від того, яка особа ухиляється від їх подання, а також яке значення мають ці докази, може визнати обставину, для з'ясування якої витребувався доказ, або відмовити у його визнанні, або може здійснити розгляд справи за наявними в ній доказами,

або, у разі неподання таких доказів позивачем, - також залишити позовну заяву без розгляду.

Процес доказування відбувається в межах передбаченої процесуальної форми і структурно складається з декількох елементів (ступенів), які взаємопов'язані й взаємообумовлені. Елемент доказування складається з сукупності об'єднаних спільністю мети процесуальних дій, виконуваних суб'єктами доказування. Класичним і найбільш поширеним є визначення таких елементів (ступенів) доказування :

- формування предмета доказування;
- збирання та подання доказів;
- дослідження доказів;
- оцінка доказів.

Доказова процесуальна діяльність здійснюється не за всіма фактами предмета доказування. Не потребують доказування загальновідомі, преюдиційні факти, та факти, що презюмують визнані факти.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Підводячи підсумки, слід зазначити, що докази це будь-які дані, відомості про факти, що розглядаються в судовому засіданні та мають значення для розгляду справи.

Основне правило - кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень.

Суд не бере участі безпосередньо у зборі доказового матеріалу, але у випадку, коли щодо отримання доказів у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, є складнощі, суд за їх клопотанням зобов'язаний *випотребувати* такі докази.

Існують обставини, які не потребують доказування.

ІІІ. ПИТАННЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОЦІНКА ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

ЦПК передбачає ряд вимог до доказів. Їх можна також назвати ознаками (обов'язковими) доказів, що передбачені ст.ст. 77-80 ЦПК України:

- 1) належні;
- 2) допустимі;
- 3) достовірні;
- 4) достатні.

Отже, докази повинні бути достовірними - зміст яких повинен правильно відображати обставини, що дозволять правильно, об'єктивно та всебічно вирішити спір (ст. 79 ЦПК). Достовірність доказів – це їх відповідність дійсності.

Також головною їх ознакою є - належність доказів. Ця ознака свідчить про те, що фактичні дані стосуються відповідної справи, містять інформацію щодо її предмета доказування (ч.1 ст. 77 ЦПК). Дана ознака дозволяє суду використовувати її як критерій відбору серед всього обсягу доказового матеріалу лише ті докази, що мають значення для конкретної справи й проігнорувати ті з них, що є зайвими, непотрібними. Таким чином, належність доказів – це ознака, яка свідчить про взаємозв'язок доказів з обставинами, що необхідно підтвердити для вирішення спору. Докази аналізуються щодо їхньої належності на будь-якій стадії цивільного процесу.

Допустимість доказів регулюється ст. 78 ЦПК. Дані, що мають доказове значення по справі, повинні бути отриманими судом із дотриманням процесуального порядку, встановленого законом. Також, ті обставини справи, що за законом мають бути підтвердженими певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування (ч. 2 ст. 78 ЦПК). Правила допустимості доказів визначають легітимну можливість конкретного доказу підтверджувати певну обставину в справі. Допустимість доказів має загальний та спеціальний характер. Загальний характер допустимості означає, що у всіх справах повинна дотримуватися вимога про отримання інформації з визначених законом джерел і засобів доказування з дотриманням порядку збирання, представлення і дослідження доказів (дотримання процесуальної форми доказування). Відповідно, порушення цих вимог призводить до визнання доказів недопустимими. Спеціальний характер допустимості — це правила, які приписують використання певних доказів для встановлення обставин справи або забороняють використання певних доказів (негативна допустимість). Позитивна допустимість може бути передбачена у випадках, коли закон зобов'язує провести судово-психіатричну експертизу тощо. Докази, одержані з порушенням порядку, встановленого нормами матеріального та процесуального права, є недопустимими.

Достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування. Питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання (ст. 80 ЦПК).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Обов'язковими ознаками доказів, що передбачені ст.ст. 77-80 ЦПК України, є належність; допустимість; достовірність та достатність.

Належність - містити інформацію щодо предмета доказування, де предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення (стаття 77 ЦПК України);

допустимість -суд не бере до уваги докази, що одержані з порушенням порядку, встановленого законом (стаття 78 ЦПК України);

достовірність - достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи (стаття 79 ЦПК України);

достатність - достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування. Питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання (стаття 79 ЦПК України).

IV. ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОЦІНКА ДОКАЗІВ

У відповідності зі ст. 84 ЦПК особи, які беруть участь у справі і вважають, що подання потрібних доказів є неможливим або у них є складнощі в поданні цих доказів, мають право заявити клопотання про витребування цих доказів судом.

Інститут *витребування доказів* передбачає *вжиття судом невідкладних заходів щодо закріплення у визначеному процесуальному порядку фактичних даних з метою використання їх як доказів при розгляді цивільних справ.*

Суд може витребувати докази також до подання позову як захід забезпечення доказів у порядку, встановленому статтями 116-118 ЦПК.

Суд може уповноважити на одержання таких доказів заінтересовану сторону. Будь-яка особа, у якої знаходиться доказ, повинна видати його на вимогу суду.

Особи, які не мають можливості подати доказ, який витребує суд, або не мають можливості подати такий доказ у встановлені строки, зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин протягом п'яти днів з дня вручення ухвали.

У разі неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, а також за неподання таких доказів з причин, визнаних судом неповажними, суд застосовує до відповідної особи заходи процесуального примусу, передбачені цим Кодексом.

Притягнення винних осіб до відповідальності не звільняє їх від обов'язку подати витребувані судом докази.

У разі неподання учасником справи з неповажних причин або без повідомлення причин доказів, витребуваних судом, суд залежно від того, яка особа ухиляється від їх подання, а також яке значення мають ці докази, може визнати обставину, для з'ясування якої витребувався доказ, або відмовити у його визнанні, або може здійснити розгляд справи за наявними в ній доказами, або, у разі неподання таких доказів позивачем, - також залишити позовну заяву без розгляду.

У випадках, передбачених законом, апеляційний загальний суд за місцезнаходженням доказів може витребувати докази на прохання третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу або за заявою сторони (учасника) третейського (арбітражного) розгляду за згодою

третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу у справі, що розглядається третейським судом (міжнародним комерційним арбітражем), у порядку, встановленому цією статтею.

У разі задоволення відповідної заяви суд може зобов'язати особу, у якій такі докази витребовуються, надати такі докази безпосередньо третейському суду або міжнародному комерційному арбітражу або стороні, за заявою якої такі докази витребовуються, для подальшого їх подання третейському суду (міжнародному комерційному арбітражу).

В ухвалі про витребування доказів суд вирішує питання забезпечення чи попередньої оплати витрат осіб, пов'язаних із поданням *відповідних доказів*.

Суд **оцінює докази** за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів.

Жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.

Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів).

У справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави суд виносить рішення на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою порівняно з сукупністю доказів іншої сторони (ст. 89 ЦПК).

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Отже, враховуючи ту обставину, належні докази у справі не завжди знаходяться у заінтересованих осіб, на яких покладений обов'язок по доказуванню певних обставин, а у їх процесуальних противників чи інших осіб, які не є учасниками процесу, і їх подання, якщо не вжити необхідних заходів, згодом стане утрудненим або неможливим, вони можуть зникнути або загинути. З метою запобігання настанню таких наслідків ЦПК передбачений інститут забезпечення доказів, тобто вжиття судом невідкладних заходів до закріплення у визначеному процесуальному порядку фактичних даних з метою використання їх як докази при розгляді цивільних справ.

Підставою для забезпечення доказів є побоювання сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, що вони будуть втрачені або подача потрібних доказів стане неможливим. Відповідно до ст. 84 ЦПК способами забезпечення судом доказів є допит свідків, призначення експертизи, витребування та (або) огляд доказів, у тому за їх місцезнаходженням. У необхідних випадках судом можуть бути застосовані інші способи забезпечення доказів.

Оцінку доказів здійснює суд за своїм внутрішнім переконанням.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Виконання завдань цивільного судочинства залежить від встановлення судом у справі об'єктивної істини та правильного застосування норм матеріального і процесуального права. Для цього на суд покладено обов'язок вживати всіх передбачених законом заходів до всебічного, повного і об'єктивного з'ясування дійсних обставин справи, прав і обов'язків сторін. Така діяльність відбувається в процесі судового розгляду справи. Відповідно, предметом вивчення даної теми є важливі питання щодо визначення понять, змісту і основних ознак доказів, доказування, засобів доказування в цивільному судочинстві, класифікації доказів, їх забезпечення. Слід при цьому наголосити, що докази і доказування в цивільному судочинстві є невід'ємною частиною і процесуальним засобом пізнання у справі.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці до семінарських занять здобувачі вищої освіти повинні звернути увагу на вивчення ключових понять теми, таких як: докази, їх основні ознаки; засоби доказування; процесуальна форма доказів; судове доказування; предмет доказування; належність та допустимість доказів.

Після вивчення теми здобувачі вищої освіти повинні:

Знати:

- поняття та класифікацію доказів;
- поняття та види засобів доказування, предмет доказування;
- способи забезпечення доказів;
- поняття належності та допустимості доказів.

Вміти:

- визначати зміст судового доручення щодо збирання доказів;
- складати процесуальні документи (заяви, клопотання);
- застосовувати способи забезпечення доказів.

**ТЕМА № 14. ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ.
САНКЦІЇ ТА СУДОВІ ВИТРАТИ
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Цивільні процесуальні строки:
  - поняття, значення і види процесуальних строків;
  - обчислення, зупинення, продовження, поновлення процесуальних строків;
  - позовна давність.
2. Поняття витрат в цивільному процесі. Витрати з провадження цивільної справи:
  - судовий збір;
  - витрати, пов'язані з розглядом справи в суді;
  - розподіл судових витрат між сторонами.
3. Санкції цивільного процесуального права:
  - а) заходи захисту;
  - б) заходи відповідальності;
  - в) заходи процесуального примусу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне процесуальне право України: Підручник / М.М. Ясинок, М.П. Курило, О.В. Кіріяк, О.О. Кармаза, С.І. Запара та ін.; За заг. Ред.. д.ю.н., проф. М.М. Ясинка. Київ, 2016. 576 с.
2. Цивільне право та процес: навчальний посібник. Авт. кол. (кер.Коваленко А.В.) Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр справ, 2018. 128 с.
3. Цивільний процес України: Навч. посібник для студ. юрид. спец. вищих навчальних закладів / І.О. Ізарова, Р.Ю. Ханник-Посполітак. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: ВД «Дакор», 2018. 276 с.
4. Зразки процесуальних документів в цивільних справах: посібник / В.Я. Бойко. Київ: ВД «Дакор», 2018. 252 с.
5. Путівник по строках та термінах Цивільного процесуального кодексу України / О.М. Ткачук. 2-ге видання, переробл. та допов. Харків: Право, 2018. 68 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

розгляд поняття і значення процесуальних строків, їх класифікація; обчислення, зупинення, продовження і поновлення процесуальних строків; перебіг процесуальних строків, їх початок і закінчення, правила обчислення строків у цивільному процесуальному праві, а також з'ясування ролі, змісту, значення названих інститутів цивільного процесуального права. Відповідно до мети, завдання вивчення теми полягає у засвоєнні курсантами зазначених інститутів цивільного процесуального права (цивільних процесуальних строків, санкцій) та їх значення у здійсненні правосуддя.

У лекції будуть розглянуті й інші питання: поняття, правила розподілу судових витрат, а також поняття санкцій цивільного процесуального права, якими є заходи захисту і заходи відповідальності, що забезпечують реалізацію норм цивільного процесуального права.

ВСТУП

Встановлений ЦПК процесуальний порядок цивільного судочинства забезпечує правильний і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з тим, щоб порушене цивільне право було з мінімальною витратою часу поновлено, але з додержанням норм цивільного процесуального права, із забезпеченням гарантій у здійсненні особами, які беруть участь у справі, іншими учасниками процесу суб'єктивних процесуальних прав і виконанні покладених на них цивільних процесуальних обов'язків. Своєчасності розгляду справи покликані сприяти процесуальні строки.

Інститут процесуальних строків спрямований на впорядкування цивільного процесу, забезпечення своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, інтересів держави та прискорення цивільного судочинства.

І. ПИТАННЯ

ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ: ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ І ВИДИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ; ОБЧИСЛЕННЯ, ЗУПИНЕННЯ, ПРОДОВЖЕННЯ, ПОНОВЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ; ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ

Цивільні процесуальні строки – це строки, встановлені ЦПК для вчинення процесуальних дій судом і учасниками процесу в цивільному судочинстві.

Відповідно до ст. 122 ЦПК цивільні процесуальні строки обчислюються роками, місяцями і днями, а також можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати.

Значення процесуальних строків полягає в тому, що вони:

- забезпечують стабільність і визначеність цивільних процесуальних правовідносин, цивільного провадження у справі;
- забезпечують суб'єктам правовідносин можливість належно підготуватися і виконати певні процесуальні дії;
- є процесуальними засобами впливу на поведінку несумлінних учасників процесу, на виконання ними процесуальних обов'язків, засобами реалізації принципу раціональної процесуальної форми.

Цивільні процесуальні строки можуть бути класифіковані за різними підставами на *види*.

Перебіг процесуальних строків, їх початок і закінчення визначаються статтями 123, 124 ЦПК.

Зупинення процесуальних строків настає у зв'язку із зупиненням провадження у справі (ст. 125 ЦПК). Зупинення процесуальних строків починається з моменту настання тієї події, внаслідок якої суд зупинив провадження. Підстави для зупинення процесуальних строків ті ж самі, що й для зупинення провадження у справі (ст. 251, 252 ЦПК). Строки, на які зупиняється провадження у справі, визначені у ст. 253 ЦПК.

Відповідно до ст. 127 ЦПК *суд поновлює або продовжує строк, встановлений відповідно законом або судом*, за клопотанням сторони або іншої особи у разі його пропущення з поважних причин.

Продовження процесуальних строків можливе в тому разі, коли у призначені судом строки виконати певні процесуальні дії неможливо, оскільки виникли обставини, які перешкоджають їх реалізації.

Застосування позовної давності, її перебіг та наслідки впливу регламентує глава 19 ЦК України.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, підводячи підсумки за питанням, слід зазначити, що інститут процесуальних строків спрямований на впорядкування цивільного процесу, забезпечення своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, інтересів держави та прискорення цивільного судочинства ст. 2 ЦПК.

Цивільні процесуальні строки – це строки, встановлені ЦПК для вчинення процесуальних дій судом і учасниками процесу в цивільному судочинстві.

Відповідно до ст. 122 ЦПК цивільні процесуальні строки обчислюються роками, місяцями і днями, а також можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати.

Поряд з іншими цивільними процесуальними засобами цивільні процесуальні строки повинні забезпечити гарантованість, реальність та оперативність судового захисту суб'єктивних прав заінтересованих осіб, які беруть участь у справі, та інтересів держави.

II. ПИТАННЯ

ПОНЯТТЯ ВИТРАТ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ. ВИТРАТИ З ПРОВАДЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ

Витратами по провадженню справи є грошові витрати, які несуть сторони, треті особи з самостійними вимогами у справах позовного провадження, заявники та заінтересовані особи у справах окремого провадження за вчинення в їхніх інтересах процесуальних дій, пов'язаних з розглядом справи у порядку цивільного судочинства.

Витрати з провадження справи у цивільному судочинстві, відповідно до ст. 133 ЦПК, складаються з двох видів – судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи.

Судовий збір - є збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів і включається до складу судових витрат, що справляється державними органами в установленому розмірі із фізичних і юридичних осіб за вчинення в їх інтересах окремих дій та видачу документів, що мають юридичне значення.

Платники судового збору є - громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи - підприємці, які звертаються до суду.

До витрат, пов'язаних з розглядом справи, відповідно до ч. 3 ст. 133 ЦПК належать:

- 1) витрати на професійну правничу допомогу;
- 2) витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;
- 3) витрати, пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходження, забезпеченням доказів;
- 4) витрати, пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки її до розгляду.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, слід вказати правовий режим порядку сплати витрат з провадження цивільної справи в суді врегульований відповідно до чинних законодавчих актів: Цивільного процесуального кодексу України, Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, що затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710 та ін.

ІІІ. ПИТАННЯ

САНКЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Санкції – це встановлені нормами цивільного процесуального права наслідки, що настають за недодержання і порушення норм цивільного процесуального права, тобто правові негативні наслідки, які настають за невиконання чи неналежне виконання обов'язків учасниками цивільного процесу. Ними є заходи захисту і заходи відповідальності.

Заходи захисту спрямовані на припинення правопорушення, поновлення порушеного права і забезпечення виконання обов'язку. Нових (додаткових) обов'язків на суб'єктів цивільних процесуальних правопорушень вони не покладають. До заходів захисту відносяться *санкції, які припиняють правопорушення (припиняючі)* і які *поновлюють права (правовідновлюючі)*.

Припиняючі санкції спрямовані на припинення неправомірних процесуальних дій, а отже, націлені проти настання правових наслідків, на досягнення яких спрямовані такі дії.

Правовідновлюючі санкції спрямовуються на поновлення порушених цивільних процесуальних прав і забезпечення виконання обов'язків шляхом скасування (повного або часткового) незаконних рішень і ухвал суду тощо.

Глава 9 ЦПК, яка має назву «Заходи процесуального примусу», містить норми, що зазначають підстави та порядок застосування таких заходів та їх види.

Заходами процесуального примусу, відповідно до ст. 144 ЦПК є:

- 1) попередження;
- 2) видалення із залу судового засідання;
- 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом;
- 4) привід;
- 5) штраф.

Юридична відповідальність залежно від правової природи правопорушення класифікується на види: кримінальну; адміністративну; дисциплінарну або матеріальну; цивільно-правову; відповідальність, підстави та порядок застосування якої визначені цивільним процесуальним законом.

Вихідною основою для розуміння **цивільної процесуальної відповідальності** є норми цивільного процесуального права, що передбачають відповідальність за окремі види цивільних процесуальних правопорушень. В них відсутнє саме поняття відповідальності, але визначені заходи відповідальності та підстави їх застосування за конкретні правопорушення.

Цивільною процесуальною відповідальністю називаються встановлені нормами цивільного процесуального права і забезпечені державним примусом заходи, що покладаються на учасників процесу у вигляді обтяжливого, нееквівалентного (додаткового) обов'язку або некомпенсованого позбавлення прав за протиправні цивільні процесуальні дії або за бездіяльність. Як заходи цивільної процесуальної відповідальності Цивільним процесуальним кодексом України передбачено стягнення судових витрат і заходи процесуального примусу.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Отже, санкціями у цивільному процесі є встановлені нормами цивільного процесуального права наслідки, що настають за недодержання і порушення норм цивільного процесуального права, тобто правові негативні наслідки, які настають за невиконання чи неналежне виконання обов'язків учасниками цивільного процесу. Ними є заходи захисту і заходи відповідальності.

Заходи процесуального примусу є особливими санкціями за порушення норм цивільного процесуального права.

Заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Встановлений ЦПК процесуальний порядок цивільного судочинства забезпечує правильний і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з тим, щоб порушене цивільне право було з мінімальною витратою часу поновлено, але з додержанням норм цивільного процесуального права, із забезпеченням гарантій у здійсненні особами, які беруть участь у справі, іншими учасниками процесу суб'єктивних процесуальних прав і виконанні покладених на них цивільних процесуальних обов'язків. Своєчасності розгляду справи покликані сприяти процесуальні строки. У лекції розглянуті поняття і значення процесуальних строків, їх класифікація; обчислення, зупинення, продовження і поновлення процесуальних строків; перебіг процесуальних строків, їх початок і закінчення, правила обчислення строків у цивільному процесуальному праві.

У лекції розглянуті й інші питання: поняття, правила розподілу судових витрат, а також поняття санкцій цивільного процесуального права, якими є заходи захисту і заходи відповідальності, що забезпечують реалізацію норм цивільного процесуального права.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці до семінарських занять здобувачі вищої освіти повинні звернути увагу на вивчення ключових понять теми, таких як: цивільно-процесуальні строки; строки встановлені законом; строки призначені судом; абсолютно визначені строки; відносно визначені строки; судовий збір; ціна позову; цивільні процесуальні штрафи; привід свідка з залученням працівників поліції, видалення із залу судового засідання з залученням працівників поліції.

Після вивчення теми здобувачі вищої освіти повинні:

Знати:

- поняття та класифікацію процесуальних строків;
- порядок обчислення, зупинення, продовження і поновлення процесуальних строків;
- поняття та види судових витрат;
- поняття та види санкцій цивільного процесуального права.

Вміти:

- визначати перебіг процесуальних строків, їх початок і закінчення;
- ефективно визначати розмір судових витрат та порядок їх обчислення;
- складати процесуальні документи (заяви, клопотання).

**ТЕМА № 15. ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ПОЗОВУ.
ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Позов як процесуальний засіб реалізації права на відкриття провадження у цивільній справі у суді першої інстанції.

1. Відкриття провадження у справі: поняття та передумови відкриття провадження у справі; право на позов; процесуальний порядок відкриття провадження у справі.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне процесуальне право України: Підручник / М.М. Ясинок, М.П. Курило, О.В. Кіріяк, О.О. Кармаза, С.І. Запара та ін.; За заг. Ред.. д.ю.н., проф. М.М. Ясинка. Київ, 2016. 576 с.
2. Цивільне право та процес: навчальний посібник. Авт. кол. (кер. Коваленко А.В.) Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр справ, 2018. 128 с.
3. Цивільний процес України: Навч. посібник для студ. юрид. спец. вищих навчальних закладів / І.О. Ізарова, Р.Ю. Ханік-Посполітак. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: ВД «Дакор», 2018. 276 с.
4. Зразки процесуальних документів в цивільних справах: посібник / В.Я. Бойко. Київ: ВД «Дакор», 2018. 252 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

вивчення поняття позову, порядку відкриття провадження по справі, розгляд порядку проведення попереднього судового засідання.

У даній лекції будуть також розглянуті такі стадії цивільного процесу як відкриття провадження у справі і провадження у справі до судового розгляду. Разом з тим, буде охарактеризовано процесуальний порядок цивільного судочинства на зазначених стадіях.

ВСТУП

Законодавство України проголошує і гарантує широке коло прав і свобод для всіх громадян держави. Однією з найважливіших гарантій цих прав і свобод є право на судовий захист.

Конституція України, закріплюючи права фізичних та юридичних осіб, держави, гарантує їх захист (ст. ст. 8, 55, 124 Конституції). Ст. 4 ЦПК України забезпечує право на звернення до суду заінтересованої особи за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Згідно ч. 3 ст. 4 ЦПК недійсною є відмова від права на звернення до суду за захистом.

Діяльність суду із захисту порушених прав, свобод та інтересів протікає в різних процесуальних формах, основною серед яких є позовна форма (позовне провадження). Це вид провадження, в якому розглядається спір про право цивільне, тобто спір, який виникає з цивільних, сімейних, трудових,

житлових, земельних правовідносин. Наявність спору про право цивільне визначає й іншу характерну рису цього провадження: участь у ньому двох сторін – позивача і відповідача. Позовне провадження є основним видом провадження, що притаманне цивільному процесу з давніх часів. Так само ще за давнім римським правом процесу був притаманний інститут позову та позовного провадження.

Значення позовного провадження зумовлюється також тим, що усі цивільні процесуальні норми, які визначають загальну частину цивільного процесуального права та розгляд справи за стадіями поширюється саме на справи позовного провадження. справи інших проваджень розглядаються вже за загальними правилами позовного провадження з урахуванням винятків та доповнень, визначених спеціальними нормами про ці провадження.

З огляду на сказане постає завдання з'ясування елементів позову, його видів згідно з процесуально-правовою і матеріально-правовою класифікацією. Важливим аспектом даного питання є процесуальні засоби, що забезпечують відповідачу захист своїх інтересів проти позову.

І. ПИТАННЯ ПОЗОВ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

У разі порушення, невизнання або оспорювання права особи вона може звернутися до суду за захистом свого права та інтересу (ст. 4 ЦПК). Крім того, процесуальне законодавство України передбачає можливість звернення до суду широкому колу суб'єктів з метою захисту інтересів інших осіб або інтересів невизначеного кола осіб.

Реалізація права на судовий захист передбачає три основні складові частини: право на звернення до суду, право на пред'явлення позову, право на судові рішення (задоволення позову).

Право на звернення до суду гарантовано Конституцією України та закріплене у ст. 4 ЦПК України. Відмова від права на звернення до суду є недійсною. Звернення до суду в позовному провадженні оформляється позовною заявою відповідно до вимог, встановлених законом.

Право на звернення до суду нерозривно пов'язане із *правом на пред'явлення позову*, що є процесуальною гарантією подання до суду позовної заяви, де вона реєструється і передається судді в порядку черговості. Якщо позовну заяву складено належним чином і прийнято до розгляду, суддя відкриває провадження у справі.

Захист прав, свобод та інтересів усім суб'єктам правовідносин гарантується незалежним і неупередженим судом. Процесуальне законодавство покладає на суд обов'язок всебічно, повно та об'єктивно розглянути обставини справи і ухвалити в ній *судове рішення* у відповідності з нормами матеріального і процесуального закону.

Розгляд позовних вимог здійснюється в порядку, визначеному процесуальним законом, – у позовному провадженні, – який забезпечує правові гарантії вирішення спору, рівність процесуальних прав і обов’язків сторін.

Позовне провадження – це вид провадження у цивільному процесі, в якому розглядається спір про право цивільне, тобто спір, який виникає з цивільних, сімейних, трудових, житлових, земельних відносин.

Позовна форма захисту цивільного права та інтересу передбачає, як правило, *три критерії*:

1. матеріально-правовий інтерес (вимогу), що впливає із факту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права;
2. наявність спору про право;
3. участь у спорі сторін (позивача і відповідача) із протилежними інтересами.

Позов складається з трьох елементів: *предмета позову, підстави позову, змісту позову*.

В основі *процесуально-правової класифікації позовів на види* лежить процесуально-правова ознака, а саме: за способом процесуального захисту; за матеріально-правовою належністю правовідносин.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, підводячи підсумки слід зазначити, що розгляд позовних вимог здійснюється в порядку, визначеному процесуальним законом, – у позовному провадженні, – який забезпечує правові гарантії вирішення спору, рівність процесуальних прав і обов’язків сторін.

Позовне провадження – це вид провадження у цивільному процесі, в якому розглядається спір про право цивільне, тобто спір, який виникає з цивільних, сімейних, трудових, житлових, земельних відносин.

Позовна форма захисту цивільного права та інтересу передбачає, як правило, *три критерії*:

- 1) матеріально-правовий інтерес (вимогу), що впливає із факту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права;
- 2) наявність спору про право;
- 3) участь у спорі сторін (позивача і відповідача) із протилежними інтересами.

Отже, наявність спору про право цивільне визначає характерну рису позовного провадження: участь у ньому двох сторін – позивача і відповідача, спір між якими повинен вирішити суд.

II. ПИТАННЯ

ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ: ПОНЯТТЯ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ; ПРАВО НА ПОЗОВ; ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ

Право на судовий захист, гарантоване статтею 55 Конституції України, у цивільному судочинстві у справах позовного провадження трансформовано у право на позов.

Право на позов – це право особи на звернення до суду у визначеному процесуальному порядку за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів.

У понятті права на позов відображені дві його нерозривні сторони: *матеріально-правова* – вимоги позивача до відповідача (предмет позову) і *процесуально-правова* – вимога до суду про захист права.

Для відкриття провадження у справі необхідним є пред'явлення позовної заяви до суду і прийняття її судом (ст. 184 ЦПК).

Для **реалізації права на пред'явлення позову** необхідна наявність ряду **передумов**. Вони залежать від об'єктивних якостей особи, яка звертається до суду і характеру справи. Виходячи з цього, їх можна розділити на *суб'єктивні* та *об'єктивні*.

Для відкриття позовного провадження необхідно, щоб була подана позовна заява і вона була прийнята судом (ст. 184 ЦПК). Безпідставна відмова в прийнятті заяви є відмовою у здійсненні правосуддя, яка є недопустимою. Ухвала про відмову у відкритті провадження у справі може бути оскаржена (ч. 4 ст. 186 ЦПК).

Питання про прийняття заяви і відкриття провадження у справі повинно бути вирішене судом протягом 5 днів з дня надходження позовної заяви або заяви про усунення недоліків до суду (ч. 1 ст. 187 ЦПК). Про відкриття провадження у справі суддя постановляє ухвалу.

Також на стадії відкриття провадження у справі суддя може постановити *ухвали про залишення позовної заяви без руху, повернення заяви, відмову у відкритті провадження у справі*, що впливають на подальший розвиток процесу у справі.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином слід зазначити, що право на позов – це право особи на звернення до суду у визначеному процесуальному порядку за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів.

Право на пред'явлення позову – це право на звернення з вимогою до суду за захистом, право на порушення його діяльності щодо здійснення правосуддя у цивільних справах. Це надана і забезпечена заінтересованим особам можливість звернутися до суду першої інстанції з вимогою про розгляд і вирішення цивільно-правового спору з метою захисту суб'єктивних майнових та особистих немайнових прав і охоронюваних законом інтересів³.

Право на задоволення позову – це право на одержання захисту, право на позитивне вирішення справи.

Для відкриття провадження у справі необхідним є пред'явлення позовної заяви до суду і прийняття її судом. Процесуальними наслідками

³ Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс. – С. 331.

реалізації права на пред'явлення позову є виникнення судової діяльності із здійснення правосуддя у цивільній справі і ухвалення рішення суду як результат цієї діяльності.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Слід зауважити щодо значення позовного провадження, отже воно зумовлюється тим, що усі цивільні процесуальні норми, які визначають загальну частину цивільного процесуального права та розгляд справи за стадіями поширюється саме на справи позовного провадження. Справи інших проваджень розглядаються вже за загальними правилами позовного провадження з урахуванням винятків та доповнень, визначених спеціальними нормами про ці провадження.

З огляду на сказане постає завдання з'ясування елементів позову, його видів згідно з процесуально-правовою і матеріально-правовою класифікацією. Важливим аспектом даного питання є процесуальні засоби, що забезпечують відповідачу захист своїх інтересів проти позову.

У даній лекції також розглянуті такі стадії цивільного процесу як відкриття провадження у справі і провадження у справі до судового розгляду. Разом з тим, охарактеризовано процесуальний порядок цивільного судочинства на зазначених стадіях.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці до семінарських занять здобувачі вищої освіти повинні звернути увагу на вивчення ключових понять теми, таких як: позов; позовна вимога; елементи позову: предмет, підстава, зміст; види позовів; умови реалізації права на пред'явлення позову; наявність спору про право цивільне; віднесення правової вимоги позивача на розгляд суду; процесуальна форми вираження позову; об'єднання і роз'єднання позовів, забезпечення позову, позов про присудження, позов про визнання, зустрічний позов, зміни в позовному спорі; регресний позов; заперечення проти позову.

Після вивчення теми здобувачі вищої освіти повинні:

Знати:

- поняття права на судовий захист в суді першої інстанції ;
- реалізацію права на судовий захист;
- поняття, елементи та види позову;
- форма і зміст позовної заяви;
- залишення позовної заяви без руху;
- порядок відкриття провадження по справі.

Вміти:

- складати позовні заяви;
- виконувати вимоги ухвали суду про залишення заяви без руху;
- ефективно визначати предмет, підстави, зміст позову.

ТЕМА № 16. ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ДОСУДОВОГО РОЗГЛЯДУ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Завдання та зміст стадії підготовки справи до судового розгляду – підготовчого провадження.
2. Процесуальний порядок підготовчого провадження. Підготовче засідання.
3. Судові виклики і повідомлення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне процесуальне право України: Підручник / М.М. Ясинок, М.П. Курило, О.В. Кіріяк, О.О. Кармаза, С.І. Запара та ін.; За заг. Ред.. д.ю.н., проф. М.М. Ясинка. Київ, 2016. 576 с.
2. Цивільне право та процес: навчальний посібник. Авт. кол. (кер.Коваленко А.В.) Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр справ, 2018. 128 с.
3. Цивільний процес України: Навч. посібник для студ. юрид. спец. вищих навчальних закладів / І.О. Ізарова, Р.Ю. Ханік-Посполітак. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: ВД «Дакор», 2018. 276 с.
4. Зразки процесуальних документів в цивільних справах: посібник / В.Я. Бойко. Київ: ВД «Дакор», 2018. 252 с.
5. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 7. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04>. (Дата звернення 26.08.2023).
6. Про судову практику в справах про виключення майна з опису: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 17.08.1976 р. № 6. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-76>. (Дата звернення 26.08.2023).
7. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>. (Дата звернення 26.08.2023).

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

розкриття основних положень, що регламентують право на звернення до суду заінтересованої особи за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Згідно ч. 3 ст. 4 ЦПК неприпустима відмова від права на звернення до суду за захистом.

ВСТУП

Діяльність суду із захисту порушених прав, свобод та інтересів протікає в різних процесуальних формах, основною серед яких є позовна форма (позовне провадження). Це вид провадження, в якому розглядається спір про

право цивільне, тобто спір, який виникає з цивільних, сімейних, трудових, житлових, земельних правовідносин. Наявність спору про право цивільне визначає й іншу характерну рису цього провадження: участь у ньому двох сторін – позивача і відповідача. Позовне провадження є основним видом провадження, що притаманне цивільному процесу з давніх часів. Так само ще за давнім римським правом процесу був притаманний інститут позову та позовного провадження.

З огляду на сказане постає завдання з'ясування елементів позову, його видів згідно з процесуально-правовою і матеріально-правовою класифікацією. Важливим аспектом даного питання є процесуальні засоби, що забезпечують відповідачу захист своїх інтересів проти позову.

У даній лекції будуть також розглянуті така стадія цивільного процесу як провадження у справі до судового розгляду. Разом з тим, буде охарактеризовано процесуальний порядок цивільного судочинства на зазначеній стадії.

І. ПИТАННЯ

ЗАВДАННЯ ТА ЗМІСТ СТАДІЇ ПІДГОТОВКИ СПРАВИ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ –ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Підготовче провадження є самостійною та обов'язковою стадією цивільного процесу, яка врегульована нормами гл. 3 розділу III ЦПК.

Метою зазначеної стадії є сприяння охороні прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом створення умов для забезпечення своєчасного і правильного вирішення справи та ухвалення законного і обґрунтованого рішення.

Метою обумовлені **завдання** підготовчого провадження (ст. 189 ЦПК), якими є:

- 1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу;
- 2) з'ясування заперечень проти позовних вимог;
- 3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів;
- 4) вирішення відводів;
- 5) визначення порядку розгляду справи;
- 6) вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного та безперешкодного розгляду справи по суті.

Зазначені завдання виконуються здійсненням комплексу процесуальних дій судді та інших учасників процесу, що складають **зміст** підготовчого провадження.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, слід зазначити, що підготовче провадження – це обов'язкова стадія цивільного процесу, яка являє собою сукупність процесуальних дій суду та інших учасників процесу, спрямованих на

з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду та на забезпечення своєчасного та правильного розгляду та вирішення справи.

Процесуальні дії, що складають зміст стадії підготовки справи до судового розгляду, за суб'єктом здійснення поділяють на три групи:

- 1) процесуальні дії судді з підготовки справи;
- 2) процесуальні дії осіб, які беруть участь у справі;
- 3) процесуальні дії осіб, які сприяють здійсненню правосуддя.

Процесуальні дії судді з підготовки справи до судового розгляду: суддя призначає підготовче засідання і веде його. Він ухвалює судові рішення у разі відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем, укладення між сторонами мирової угоди. Суддя здійснює процесуальні дії з підготовки справи до судового розгляду, передбачені ст. 197 ЦПК.

II ПИТАННЯ. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ. ПІДГОТОВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ

Підготовче провадження у цивільній справі починається після відкриття провадження у справі. На суд покладено обов'язок невідкладно надіслати учасникам справи, а також іншим особам, якщо від них витребовуються докази, ухвали про відкриття провадження у справі.

Процесуальні дії, що складають зміст стадії підготовчого провадження, вчиняються переважно у підготовчому засіданні, яке проводиться з метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи і є обов'язковим для кожної справи, яка розглядається за правилами загального позовного провадження.

Підготовче засідання повинно бути розпочате не пізніше ніж через 30 днів з дня відкриття провадження у справі (ч. 2 ст. 196 ЦПК).

У ст. 197 ЦПК містяться вказівки на найважливіші процесуальні дії, які повинні бути вчинені суддею на підготовчому засіданні. Разом з тим, цей перелік процесуальних дій не є вичерпним і визначається конкретними особливостями тієї чи іншої цивільної справи.

Після закінчення підготовчого засідання, суд постановляє ухвалу про:

- залишення позовної заяви без розгляду;
- закриття провадження у справі;
- закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, у підготовчому засіданні позивач може відмовитися від позову, а відповідач – визнати позов. До ухвалення судового рішення у зв'язку з відмовою позивача від позову або визнанням позову відповідачем суд роз'яснює сторонам наслідки відповідних процесуальних дій. У разі відмови

позивача від позову суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі, а у разі визнання відповідачем позову суд за наявності для того законних підстав ухвалює рішення про задоволення позову.

ІІІ. ПИТАННЯ СУДОВІ ВИКЛИКИ І ПОВІДОМЛЕННЯ

Про призначений день судового засідання з розгляду справи суд зобов'язаний своєчасно повідомити осіб, які беруть участь у ній, та інших учасників процесу, щоб надати їм можливість належно підготуватися до участі у справі. Для цього використовуються судові виклики і повідомлення, які провадяться повістками (гл. 7 розділу І ЦПК).

Судовий виклик – це вимога з'явитися до суду, яка адресується тим учасникам цивільного процесу, які зобов'язані з'явитися. Такий виклик здійснюється судовими повістками про виклик.

Судові повідомлення здійснюються судовими повістками-повідомленнями.

Судові повістки про виклик у суд надсилаються учасникам процесу, свідкам, експертам, спеціалістам, перекладачам, участь яких у судовому засіданні або вчиненні окремих процесуальних дій є обов'язковою, на електронну адресу. Судова повістка про виклик повинна бути вручена з таким розрахунком, щоб особи, які викликаються, мали достатньо часу для явки в суд і підготовки до участі в судовому розгляді, але не пізніше ніж за 5 днів до судового засідання.

За формою повістка про виклик у суд – письмова, а за змістом повинна відповідати ст. 129 ЦПК.

Судове повідомлення – це інформування осіб, які беруть участь у справі, про вчинення процесуальних дій, в яких участь цих осіб не є обов'язковою. Повідомляються сторони та інші особи, які беруть участь у справі, адже їх явка до суду, як правило, є правом, а не обов'язком.

Судові повістки-повідомлення надсилаються судом особам, які беруть участь у справі, з приводу вчинення процесуальних дій, в яких участь цих осіб не є обов'язковою.

Судова повістка-повідомлення повинна бути вручена завчасно (ч. 5 ст. 128 ЦПК).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, слід зазначити, що судовий виклик – це вимога з'явитися до суду, яка адресується тим учасникам цивільного процесу, які зобов'язані з'явитися.

Судові повістки про виклик у суд надсилаються особам, які беруть участь у справі, свідкам, експертам, спеціалістам, перекладачам, участь яких у судовому засіданні або вчиненні окремих процесуальних дій є обов'язковою. Судова повістка про виклик повинна бути вручена з таким розрахунком, щоб

особи, які викликаються, мали достатньо часу для явки в суд і підготовки до участі в судовому розгляді, але не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Діяльність суду із захисту порушених прав, свобод та інтересів протікає в різних процесуальних формах, основною серед яких є позовна форма (позовне провадження). Це вид провадження, в якому розглядається спір про право цивільне, тобто спір, який виникає з цивільних, сімейних, трудових, житлових, земельних правовідносин. Наявність спору про право цивільне визначає й іншу характерну рису цього провадження: участь у ньому двох сторін – позивача і відповідача. Позовне провадження є основним видом провадження, що притаманне цивільному процесу з давніх часів. Так само ще за давнім римським правом процесу був притаманний інститут позову та позовного провадження.

У попередньому судовому засіданні позивач може відмовитися від позову, а відповідач – визнати позов. До ухвалення судового рішення у зв'язку з відмовою позивача від позову або визнанням позову відповідачем суд роз'яснює сторонам наслідки відповідних процесуальних дій. У разі відмови позивача від позову суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі, а у разі визнання відповідачем позову суд за наявності для того законних підстав ухвалює рішення про задоволення позову.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці до семінарських занять здобувачі вищої освіти повинні звернути увагу на вивчення ключових понять теми, таких як: заперечення відповідача проти позову; підготовче засідання; відмова від позову; мирова угода; визнання позову; забезпечення позову; забезпечення доказів; витребування доказів; судові доручення; призначення експертизи; судовий виклик, судове повідомлення; повноваження суду; процесуальні права і обов'язки сторін; призначення справи до розгляду.

Після вивчення теми здобувачі вищої освіти повинні:

Знати:

- порядок підготовчого провадження;
- процесуальні дії судді у підготовчому провадженні;
- поняття судового доручення;
- порядок призначення експертиз;
- порядок вручення судових повісток і повідомлень;
- виклик свідка.

Вміти:

- складати процесуальні документи (заяви, мирову угоду, уточнення);
- застосовувати способи забезпечення доказів;
- визначати порядок витребування доказів.

ТЕМА № 17. СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ. СУДОВІ РІШЕННЯ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Судовий розгляд як інститут цивільного процесуального права і стадія цивільного процесу.
1. Судове засідання – процесуальна форма розгляду цивільних справ. Ускладнення у ході судового розгляду цивільних справ: Фіксування цивільного процесу.
2. Поняття і види судових рішень. Рішення суду, їх класифікація. Усунення недоліків рішення судом, який його ухвалив.
3. Ухвали суду першої інстанції.
4. Заочний розгляд справи. Заочне рішення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне процесуальне право України: Підручник / М.М. Ясинок, М.П. Курило, О.В. Кіріяк, О.О. Кармаза, С.І. Запара та ін.; За заг. Ред. д.ю.н., проф. М.М. Ясинка. Київ, 2016. 576 с.
2. Цивільне право та процес: навчальний посібник. Авт. кол. (кер. Коваленко А.В.) Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр справ, 2018. 128 с.
3. Цивільний процес України: Навч. посібник для студ. юрид. спец. вищих навчальних закладів / І.О. Ізарова, Р.Ю. Ханик-Посполітак. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: ВД «Дакор», 2018. 276 с.
4. Зразки процесуальних документів в цивільних справах: посібник / В.Я. Бойко. Київ: ВД «Дакор», 2018. 252 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

з'ясування змісту і значення таких процесуальних інститутів і засобів цивільного процесу, як судове засідання, форма і зміст процесуальних документів, вимоги, яким має задовольняти судове рішення, набуття судовим рішенням властивостей акта правосуддя та ін. Відповідно до мети, завдання вивчення теми полягає у засвоєнні здобувачами вищої освіти основоположних інститутів цивільного процесуального права та їх значення у здійсненні правосуддя.

ВСТУП

Законодавство України проголошує і гарантує широке коло прав і свобод для всіх громадян держави. Однією з найважливіших гарантій цих прав і свобод є право на судовий захист. Важливим аспектом даного питання є визначення такої стадії цивільного процесу як розгляд цивільної справи у суді першої інстанції. У лекції буде охарактеризовано процесуальний порядок

цивільного судочинства на зазначеній стадії, її зміст і значення у здійсненні правосуддя.

Предметом вивчення даної теми є розгляд цивільної справи у суді першої інстанції як інституту цивільного процесуального права і як стадії цивільного процесу.

І. ПИТАННЯ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ЯК ІНСТИТУТ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА І СТАДІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Судовий розгляд можна розглядати як інститут цивільного процесуального права і як стадію цивільного процесу.

Судовий розгляд як інститут цивільного процесуального права – це система норм, що регулюють суспільні відносини між судом та іншими учасниками процесу і діяльність суду та інших учасників процесу, спрямовану на розгляд і вирішення цивільно-правових спорів.

Судовий розгляд як стадія цивільного процесу – це система процесуальних дій суду та інших учасників процесу, спрямована на розгляд і вирішення цивільно-правового спору по суті.

Судовий розгляд є обов’язковою стадією процесу у справі.

Цивільні справи розглядаються та вирішуються судом першої інстанції протягом трьох місяців з дня відкриття провадження у справі (ст. 210 ЦПК).

Судове засідання є процесуальною формою судового розгляду. Судове засідання також є процесуальною формою розгляду справ в апеляційному суді та касаційній інстанції і перегляду рішень та ухвал, що набрали законної сили, у зв’язку з нововиявленими і винятковими обставинами.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, розглянувши питання щодо судового розгляду цивільної справи, слід зазначити, що судовий розгляд як інститут цивільного процесуального права – це система норм, що регулюють суспільні відносини між судом та іншими учасниками процесу і діяльність суду та інших учасників процесу, спрямовану на розгляд і вирішення цивільно-правових спорів.

Судовий розгляд як стадія цивільного процесу – це система процесуальних дій суду та інших учасників процесу, спрямована на розгляд і вирішення цивільно-правового спору по суті.

ІІ ПИТАННЯ СУДОВЕ ЗАСІДАННЯ – ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА РОЗГЛЯДУ І ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ.УСКЛАДНЕННЯ У ХОДІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ.ФІКСУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Розгляд судом цивільної справи відбувається в судовому засіданні з обов'язковим повідомленням учасників справи. Судове засідання проводиться в спеціально обладнаному для цього приміщенні суду – залі судових засідань (ч. 4 ст. 211 ЦПК).

Справа розглядається одним і тим самим складом суду. У разі заміни одного із суддів під час судового розгляду справа розглядається спочатку, крім випадків, встановлених ЦПК (ч. 2 ст. 213 ЦПК).

Під час одноособового розгляду справи в суді першої інстанції головуючим є суддя, який розглядає справу.

ЦПК закріплено особливі правила відкриття судового засідання та його проведення, звернення учасників процесу до судді (суддів), ухвалення та проголошення судових рішень. До осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню правосуддя, головуючий застосовує заходи процесуального примусу, передбачені ст. 144 ЦПК.

Судове засідання з розгляду цивільної справи складається з чотирьох частин: 1) підготовча (відкриття); 2) розгляд справи по суті – дослідження обставин справи і перевірка їх доказами; 3) судові дебати; 4) ухвалення і проголошення рішення.

У ході судового розгляду цивільної справи можуть виникати обставини суб'єктивного і об'єктивного характеру, які ускладнюють або унеможливають її подальший розгляд.

Про кожну окрему процесуальну дію, проведену поза судовим засіданням, складається *протокол* (ст. 248 ЦПК), який є процесуальним документом, у якому зазначається порядок та результат вчинення відповідної процесуальної дії. При складанні протоколу можуть застосовуватися технічні засоби (ст. 247 ЦПК).

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, розгляд судом цивільної справи відбувається в судовому засіданні з обов'язковим повідомленням учасників процесу.

Судове засідання з розгляду цивільної справи складається з чотирьох частин: 1) підготовча; 2) розгляд справи по суті – дослідження обставин справи і перевірка їх доказами; 3) судові дебати; 4) ухвалення і проголошення рішення.

Фіксування судового засідання технічним засобом здійснює секретар судового засідання. Технічне фіксування судового процесу провадиться згідно з правилами, встановленими Цивільним процесуальним кодексом України.

Зроблений судом технічний запис є офіційним записом судового засідання. Носій інформації, на який здійснюється технічний запис судового засідання (касета, дискета тощо), є додатком до протоколу судового засідання і після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи (ст. 247 ЦПК).

ІІІ ПИТАННЯ

ПОНЯТТЯ І ВИДИ СУДОВИХ РІШЕНЬ. РІШЕННЯ СУДУ, ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

При розгляді і вирішенні цивільних справ суд постановляє *судові рішення*, які викладаються у таких формах – *ухвали, рішення, постанови* і судові накази (ч. 1 ст. 258 ЦПК).

Значення судових рішень полягає в тому, що вони закріплюють владні повноваження суду щодо усіх питань розгляду та вирішення цивільної справи у суді.

Процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду у випадках, встановлених ЦПК, вирішуються судом шляхом *постановлення ухвал* (ч. 2 ст. 258 ЦПК). Усі питання цивільного процесу, не пов'язані з вирішенням справи по суті, розв'язуються ухвалами суду. Вони стосуються, окрім зазначеного, руху справи у всіх стадіях процесу, забезпечення доказового матеріалу тощо.

Судовий розгляд закінчується *ухваленням рішення суду* (ч. 3 ст. 258 ЦПК), а у випадках, передбачених законом – постановленням ухвали чи видачею судового наказу. Рішенням суду завершується судовий розгляд цивільної справи по суті, дається відповідь на матеріально-правову вимогу позивача, пред'явлену до суду.

Роз'яснення рішення суду (ст. 271 ЦПК) є актуальним тоді, коли його зміст викладено нечітко, рішення є незрозумілим для осіб, які брали участь у справі, або для державного виконавця, що викликає труднощі або неможливість виконання.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Отже, рішення суду є цивільним процесуальним актом, який підсумовує діяльність суду першої інстанції з розгляду та вирішення справи по суті.

Залежно від способу захисту права і правових наслідків, які вони викликають, судові рішення (як і позови) поділяють на види: про присудження, про визнання, конститутивні.

Рішення суду можуть бути поділені залежно від обсягу вирішених ними питань на основні (завершальні) і додаткові.

Визначення ЦПК процедури перегляду судових рішень в апеляційній і касаційній інстанціях як проваджень обумовлює ще й таку класифікацію рішень суду: рішення суду першої інстанції; рішення, ухвалені апеляційним судом; рішення, ухвалені судом касаційної інстанції.

ІV. ПИТАННЯ

УХВАЛИ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Ухвали суду – це постанови суду, якими вирішуються лише окремі питання, поставлені перед судом в заявах і клопотаннях осіб, які беруть участь

у справі, чи питання, які виникли в процесі відкриття, розвитку і припинення судочинства із справи. Ухвалами суду вирішуються також питання, спрямовані на створення належних умов для всебічного, повного і об'єктивного розгляду та вирішення справи, реалізацію і захист процесуальних прав суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Класифікувати ухвали суду можна за такими ознаками.

1. *За суб'єктивною ознакою:*

а) *одноособові* – виносяться суддею одноособово головним чином з питань руху справи;

б) *колегіальні* – виносяться судом при колегіальному розгляді справи з питань руху чи припинення розгляду справи без винесення рішення.

2. *За стадіями:*

а) *ухвали, які постановляються при відкритті провадження у справі;*

б) *ухвали, які постановляються у стадії підготовки справи до судового розгляду;*

в) *ухвали, які постановляються у ході судового засідання та після ухвалення рішення суду.*

3. *За процесуальною формою:*

а) *протокольні;*

б) *самотійні.*

Особливим видом ухвал є *окремі ухвали* (ст. 262 ЦПК), які постановляються у випадках, якщо суд під час розгляду справи виявив порушення закону або недоліки в діяльності юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб і встановив причини та умови, що сприяли вчиненню порушення.

Ухвали суду, які оформляються окремим процесуальним документом.

Ухвали, постановлені в судовому засіданні, оголошуються негайно після їх постановлення.

Зміст *ухвали суду, що постановляється як окремий документ*, відповідно до ст.210 ЦПК, складається з: *вступної частини, описової частини, мотивувальної частини, резолютивної частини.*

Ухвала, яка постановляється судом не виходячи до нарадчої кімнати, повинна містити мотивувальну і резолютивну частини.

Якщо ухвала має силу виконавчого документа і підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових рішень (наприклад, ухвала про визнання мирової угоди, про забезпечення позову та ін.), така ухвала оформлюється з урахуванням вимог, встановлених ст. 19 Закону України “Про виконавче провадження”.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, розглянувши питання щодо поняття та класифікації ухвал суду, зазначимо, що їх можна класифікувати за такими ознаками: За суб'єктивною ознакою: а) одноособові; б) колегіальні. За стадіями: а) ухвали, які постановляються при відкритті провадження у справі; б) ухвали, які

постановляються у підготовчому провадженні; в) ухвали, які постановляються у ході судового засідання та після ухвалення рішення суду. За процесуальною формою: а) протокольні; б) самостійні.

V. ПИТАННЯ ЗАОЧНИЙ РОЗГЛЯД СПРАВИ. ЗАОЧНЕ РІШЕННЯ

З метою розширення судового захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб в цивільному процесі, а також усунення можливості зловживання суб'єктивними процесуальними правами і встановлення певної відповідальності за їх зловживання ЦПК введено *інститут заочного розгляду справи* (гл. 11 розділу III ЦПК).

Отже, для усунення таких негативних явищ як неявка відповідача у судові засідання і пов'язане з цим затягування процесу у справі цивільний процесуальний закон допускає *заочний розгляд справи*. Заочним такий розгляд є для відповідача, оскільки позивач при розгляді справи має бути присутній у судовому засіданні. Заочний розгляд справи і ухвалення заочного рішення є *процесуальним наслідком неявки відповідача у судові засідання*, якщо суд не має відомостей про причину неявки відповідача, повідомленого належним чином, або причину неявки буде визнано судом неповажною (ст. 280 ЦПК).

Заочний розгляд справи (ст. 280-289 ЦПК) – *це форма судового розгляду цивільної справи за відсутності відповідача, який не з'явився до суду без поважних причин, з наданням йому права звернутися із заявою про перегляд рішення по справі судом, який його ухвалив.*

Процесуальний закон передбачає наявність *чотирьох умов для заочного розгляду справи*: 1) неявка відповідача; 2) належне його повідомлення; 3) відсутність поважних причин неявки; 4) згода позивача⁴.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Розглянувши питання щодо заочного розгляду справи судом, слід виокремити, що заочний розгляд справи і ухвалення заочного рішення є процесуальним наслідком неявки відповідача у судові засідання, якщо суд не має відомостей про причину неявки відповідача, повідомленого належним чином, або причину неявки буде визнано судом неповажною (ст. 280 ЦПК).

Заочний розгляд справи (ст. 280-289 ЦПК) – *це форма судового розгляду цивільної справи за відсутності відповідача, який не з'явився до суду без поважних причин, з наданням йому права звернутися із заявою про перегляд рішення по справі судом, який його ухвалив.*

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Підсумовуючи сказане, необхідно наголосити на значенні позовного провадження як виду провадження у цивільному процесі, в якому розглядається спір про право цивільне і який зумовлюється тим, що усі цивільні процесуальні норми, які визначають загальну частину цивільного

⁴Луспенік Д.Д. Застосування ЦК і ЦПК України в судовій практиці. – Х.: Харків юридичний, 2005. – С. 319.

процесуального права та розгляд справи за стадіями, поширюється саме на справи позовного провадження. Справи ж інших проваджень розглядаються вже за загальними правилами позовного провадження з урахуванням винятків і доповнень, визначених спеціальними нормами про ці провадження.

У лекції було висвітлено поняття і значення такої стадії цивільного процесу як розгляд цивільної справи у суді першої інстанції, а також порядок цивільного судочинства на зазначеній стадії. У лекції були також з'ясовані зміст і значення процесуальних інститутів судового засідання, судових рішень, рішень суду, набуття рішенням властивостей акта правосуддя та ін. Необхідно підкреслити їх важливість для ефективного здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці до семінарських занять курсанти повинні звернути увагу на вивчення ключових понять теми, таких як: судовий розгляд як інститут цивільного процесуального права і стадія цивільного процесу; судові засідання; ускладнення у ході судового розгляду цивільних справ.

Після вивчення теми курсанти повинні:

Знати:

- значення та зміст стадії судового розгляду цивільних справ;
- порядок дослідження доказів;
- заходи що застосовуються до порушників у судовому засіданні за участю працівників Національної поліції;
- ускладнення в процесі судового розгляду цивільних справ;
- порядок проголошення та зміст судового рішення.
- форму та зміст судового рішення;
- виправлення опісок і арифметичних помилок в судовому рішенні;
- ухвалення додаткового рішення;
- роз'яснення рішення суду;

Вміти:

- складати процесуальні документи (судове рішення, ухвали суду, заяви);
- застосовувати норми закону при виконанні санкцій суду за участю працівників Національної поліції в цивільному процесі.
- складати процесуальні документи (судове рішення, ухвали суду,);
- визначати строк набуття судовим рішенням законної сили;
- визначати строк набуття законної сили ухвали суду.

**ТЕМА № 18. НАКАЗНЕ ПРОВАДЖЕННЯ.
ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

1. Поняття та особливості наказного провадження. Розгляд справ у порядку наказного провадження.
2. Судовий наказ. Скасування судового наказу.
3. Загальна характеристика окремого провадження у цивільному судочинстві. Порядок розгляду справ окремого провадження.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне процесуальне право України: Підручник / М.М. Ясинок, М.П. Курило, О.В. Кіріяк, О.О. Кармаза, С.І. Запара та ін.; За заг. Ред. д.ю.н., проф. М.М. Ясинка. Київ, 2016. 576 с.
2. Цивільне право та процес: навчальний посібник. Авт. кол. (кер. Коваленко А.В.) Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр справ, 2018. 128 с.
3. Цивільний процес України: Навч. посібник для студ. юрид. спец. вищих навчальних закладів / І.О. Ізарова, Р.Ю. Ханік-Посполітак. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: ВД «Дакор», 2018. 276 с.
4. Зразки процесуальних документів в цивільних справах: посібник / В.Я. Бойко. Київ: ВД «Дакор», 2018. 252 с.

МЕТА ЛЕКЦІЙ:

вивчення основних положень наказного та окремого провадження з притаманними йому процесуальними особливостями розгляду і вирішення справ.

ВСТУП

Судочинство в кожній цивільній справі являє собою послідовне виконання процесуальних дій, які здійснюються судом та іншими учасниками процесу у встановленому процесуальному порядку, визначеному нормами цивільного процесуального права. Такий жорсткий та формалізований регламент, встановлений цивільним процесуальним законом, забезпечує об'єктивність суду, дає можливість всебічно дослідити обставини справи й гарантує ухвалення законного та обґрунтованого рішення. Однак застосування в усіх без винятку випадках формальностей позовного провадження досить часто затягує судочинство, адже ціла низка вимог, що не викликають сумніву, підтверджених документально оформленими зобов'язаннями, може бути розв'язана за спрощеним порядком.

Застосування позовного порядку для розгляду документально підтверджених та неоспорованих вимог не виправдане ні з позиції засад процесуальної економії, ні з позиції матеріальних (фінансових) витрат держави. ЦПК передбачено розгляд справ в порядку наказного провадження

(розділ III ЦПК). Можливість спрощення і скорочення процедури в обумовлених законом випадках (у наказному провадженні) підвищує ефективність захисту права, полегшує роботу суду.

І ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ НАКАЗНОГО ПРОВАДЖЕННЯ. РОЗГЛЯД СПРАВ У ПОРЯДКУ НАКАЗНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Наказне провадження – це спрощений вид провадження у справах за вимогами, які мають очевидно достовірний характер. Наказне провадження може бути порушене лише за документально підтвердженими і безспірними вимогами, передбаченими ст. 161 ЦПК.

Наказне провадження є самостійним видом судочинства в суді першої інстанції. Йому притаманні певні особливості, якими є: обмежене коло вимог, відносно яких таке провадження допустиме; склад учасників; непередбаченість судового засідання і фіксування ходу провадження; порядок розгляду заяв і видачі судового наказу; набрання судовим наказом законної сили; скасування судового наказу судом, який його видав.

Предметом розгляду у справах наказного провадження є зазначені у ст. 161 ЦПК вимоги: 1) про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку; 2) про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника; 3) про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та трьох відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості; 4) про стягнення аліментів у визначених законом розмірах; 5) повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів; 6) про стягнення заборгованості за договором.

Особами, які беруть участь у справі, у наказному провадженні є заявник та заінтересовані особи, а також їхні представники. Стягувачем і боржником можуть бути як фізичні так і юридичні особи.

Судовий наказ, як і рішення суду, є кінцевим актом реалізації норм процесуального і матеріального права, завдань цивільного судочинства.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, наказне провадження може бути порушене лише за наявності достовірних фактів порушення встановлених законодавством норм або вимог. Перелік таких вимог є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. У зв'язку з тим, що судовий наказ водночас є судовим рішенням і виконавчим

документом, він, відповідно, підлягає виконанню за правилами, встановленими законодавством про виконавче провадження.

Наказне провадження характеризується ознаками спрощеності судових процедур до яких можна віднести:

- одноособовий розгляд заяви суддею;
- розгляд справи на підставі письмових документів;
- видача судового наказу без судового засідання і виклику стягувача та боржника для заслуховування їхніх пояснень;
- відсутність позовної форми захисту права (неможливим є пред'явлення зустрічної вимоги боржника);
- відсутність судового доказування у повному обсязі;
- скорочені строки розгляду і вирішення справи;
- спрощений зміст судового наказу;
- скасування судового наказу судом тієї ж інстанції.

II ПИТАННЯ СУДОВИЙ НАКАЗ

Судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених статтею 161 Цивільного процесуального кодексу.

Судовий наказ може бути видано, якщо: 1) заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати; 2) заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника тощо. Судовий наказ може бути видано і в інших випадках, встановлених законом. Отже, всі зазначені обставини свідчать, що судовий наказ видається лише при відсутності спору. Якщо із заяви і поданих документів вбачається спір про право або іншою стороною оспорується правочин, у такому разі наявний спір про право, який має розглядатися за правилами позовного провадження.

Вимоги щодо **форми і змісту судового наказу** викладені у ст. 168 ЦПК.

Судовий наказ складається і підписується суддею у *двох примірниках*, один з яких залишається у справі, а другий надсилається стягувачу після набрання ним законної сили (ч. 3 ст. 168 ЦПК).

Після видачі судового наказу суд не пізніше наступного дня надсилає його *копію* боржникові на електронну адресу або рекомендованим листом із повідомленням (ч. 1 ст. 169 ЦПК).

У разі ненадходження заяви від боржника протягом **5 днів** після закінчення строку на її подання та за наявності даних про отримання боржником копії наказу **судовий наказ набирає законної сили** і суд видає його стягувачеві для пред'явлення до виконання (ст. 172 ЦПК).

Судовий наказ не може бути оскаржений в апеляційному чи касаційному порядку, оскільки це не відповідає суті та змісту наказного провадження як провадження спрощеної процедури. Натомість ухвали суду про відстрочку,

розстрочку виконання судового наказу та інші ухвали можуть бути оскаржені за загальними правилами ЦПК.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Судовий наказ складається і підписується суддею у *двох примірниках*, один з яких залишається у справі, а другий надсилається стягувачу після набрання ним законної сили (ч. 3 ст. 168 ЦПК України).

У разі ненадходження заяви від боржника протягом *5 днів* після закінчення строку на її подання та за наявності даних про отримання боржником копії наказу **судовий наказ набирає законної сили** і суд видає його стягувачеві для пред'явлення до виконання (ст. 172 ЦПК України).

ІІІ ПИТАННЯ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ І ВИРІШЕННЯ СУДОМ СПРАВ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Окреме провадження становить самостійний вид непозовного цивільного судочинства, що регулюються розділом IV (статтями 293 - 350-8 ЦПК).

Окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 1 ст. 293 ЦПК).

У порядку окремого провадження, відповідно до ч. 2 ст. 293 ЦПК, суд розглядає справи про:

- 1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
- 2) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
- 3) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
- 4) усиновлення;
- 5) встановлення фактів, що мають юридичне значення;
- 6) відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;
- 7) передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;
- 8) визнання спадщини відумерлою;
- 9) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 10) примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;
- 11) розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

У порядку окремого провадження вирішуються також справи, зазначені ч. 3 ст. 293 ЦПК, особливості розгляду яких визначені іншими актами законодавства.

Окреме провадження має свої *характерні риси і особливості*.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

У другому питанні було розглянуто деякі категорії справ, що розглядаються в порядку окремого провадження, але слід звернути увагу на те, що норми ЦПК надають ширший їх перелік, що ви маєте розглянути самостійно.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Застосування в усіх без винятку випадках формальностей позовного провадження досить часто затягує судочинство, адже ціла низка вимог, що не викликають сумніву, підтверджених документально оформленими зобов'язаннями, може бути розв'язана за спрощеним порядком.

Застосування позовного порядку для розгляду документально підтверджених та неоспорюваних вимог невинуватиме ні з позиції засад процесуальної економії, ні з позиції матеріальних (фінансових) витрат держави. Новим ЦПК передбачено розгляд справ в порядку наказного або окремого провадження. Можливість спрощення і скорочення процедури в обумовлених законом випадках (у наказному та окремому провадженнях) підвищує ефективність захисту права, полегшує роботу суду.

Предметом вивчення даної теми стало наказне провадження з притаманними йому процесуальними особливостями розгляду і вирішення справ.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці до семінарських занять здобувачі вищої освіти повинні звернути увагу на вивчення ключових понять теми, таких як: судовий наказ, видача судового наказу, вимоги до судового наказу.

Після вивчення теми здобувачі вищої освіти повинні:

Знати:

- форму та зміст судового рішення;
- виправлення опісок і арифметичних помилок в судовому рішенні;
- ухвалення додаткового рішення;
- роз'яснення рішення суду;
- відмінність ухвали суду від рішення суду;
- особливості постановлення заочного рішення по справі.
- справи, які розглядає і вирішує суд у порядку окремого провадження;
- процесуальні засоби відкриття в суді справ окремого провадження ;
- процесуальні права та обов'язки осіб, які беруть участь у справах окремого провадження;
- процесуальний порядок розгляду справ окремого провадження.

Вміти:

- складати процесуальні документи (судовий наказ,заяви);
- визначати строк набуття судовим наказом законної сили;
- визначати підстави винесення судового наказу.
- складати процесуальні документи (заяви, ухвали суду,);
- визначити діяльність Національної поліції у порядку визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.

ТЕМА № 19. АПЕЛЯЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ. КАСАЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ. ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Загальна характеристика апеляційного провадження. Підготовка і розгляд справи апеляційним судом. Повноваження суду апеляційної інстанції.
2. Касаційне провадження: загальна характеристика. Право касаційного оскарження та процесуальний порядок його реалізації. Відкриття касаційного провадження. Підготовка касаційного розгляду справи і порядок її розгляду.
3. Провадження по перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне процесуальне право України: Підручник / М.М. Ясинок, М.П. Курило, О.В. Кіріяк, О.О. Кармаза, С.І. Запара та ін.; За заг. Ред. д.ю.н., проф. М.М. Ясинка. Київ, 2016. 576 с.
2. Цивільне право та процес: навчальний посібник. Авт. кол. (кер.Коваленко А.В.) Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр справ, 2018. 128 с.
3. Цивільний процес України: Навч. посібник для студ. юрид. спец. вищих навчальних закладів / І.О. Ізарова, Р.Ю. Ханик-Посполітак. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: ВД «Дакор», 2018. 276 с.
4. Зразки процесуальних документів в цивільних справах: посібник / В.Я. Бойко. Київ: ВД «Дакор», 2018. 252 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

опанування основними положеннями здійснення апеляційного провадження, касаційного провадження та перегляду судових рішень Верховним судом України, загальної характеристики апеляційного та касаційного провадження. Визначення правового становища суб'єктів права апеляційного та касаційного оскарження. З'ясувати процесуальний порядок реалізації права апеляційного та касаційного оскарження рішень і ухвал суду першої інстанції.

Визначення основних правил та положень щодо підготовки справи до розгляду у Верховному Суді та порядку розгляду справи Верховним Судом. Повноваження Верховного Суду. Постанова Верховного Суду України про задоволення заяви. Постанова Верховного Суду України про відмову в задоволенні заяви. Повідомлення про ухвалення рішення та його виготовлення. Обов'язковість судових рішень Верховного Суду. Підстави для перегляду справи у зв'язку з нововиявленими обставинами.

ВСТУП

Виконання завдань цивільного судочинства залежить від всебічного розгляду і вирішення цивільних справ у повній відповідності до чинного

законодавства. Досягнення такої мети забезпечується цивільними процесуальними гарантіями, серед яких велике значення має функціонування у цивільному судочинстві України апеляційного оскарження і перевірки судових рішень і ухвал, що не набрали законної сили, і касаційного оскарження рішень і ухвал суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішень і ухвал апеляційного суду.

Після перегляду справи в апеляційному порядку, вступу рішення у законну силу, перегляду в порядку касаційного оскарження судові рішення може залишатися таким, що не відповідає вимогам законності та обґрунтованості з різних причин, зокрема таких, що не залежать від сторін та інших осіб, які беруть участь у справі.

Тому для усунення таких недоліків у судових рішеннях цивільним процесуальним законодавством передбачено ще ряд гарантій щодо забезпечення законності та обґрунтованості актів суду.

До них належить перегляд рішень, ухвал, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами.

З огляду на сказане, постає завдання з'ясування змісту і ролі названих інститутів цивільного процесуального права у здійсненні правосуддя.

І. ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Апеляція – це основний засіб оскарження судових рішень, які не набрали чинності, до суду вищої інстанції (апеляційного суду) з метою перевірки їх законності та обґрунтованості.

Суть апеляції полягає в новому (повторному) розгляді й перевирішенні справи судом апеляційної інстанції. Апеляційне оскарження і перевірка рішень та ухвал суду першої інстанції, що не набрали чинності (законної сили), є процесуальною гарантією захисту прав, свобод та інтересів сторін, інших осіб, які брали участь у справі, а також осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки.

Отже, **апеляційне провадження** – це механізм перевірки законності та обґрунтованості рішень, ухвал суду першої інстанції, що не набрали законної сили. Апеляційне провадження є однією з форм, що забезпечує однакове застосування судами законів при вирішенні цивільних справ, що забезпечує правильний і однаковий підхід до застосування норм матеріального і процесуального права.

Характерні риси апеляційного провадження:

- 1) апеляція подається на рішення, ухвалу суду першої інстанції, що не набрали законної сили;
- 2) цивільна справа у зв'язку з поданою апеляційною скаргою направляється на розгляд до суду вищого рівня – апеляційного суду;

3) подача апеляційної скарги зумовлена неправильним застосуванням судом першої інстанції норм матеріального права та (або) порушенням процесуальних норм;

4) апеляційний суд при розгляді справи вирішує як питання факту, так і питання права, тобто як юридичну, так і фактичну сторони справи, у тому ж обсязі, що й суд першої інстанції;

5) апеляційний суд здійснює розгляд справи у відповідних межах.

Правом апеляційного оскарження наділені сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки (ч. 1 ст. 352 ЦПК).

Реалізація права апеляційного оскарження обумовлена встановленими ст. 354 ЦПК *процесуальними строками*.

Процесуальний порядок розгляду справи судом апеляційної інстанції провадиться за правилами, встановленими для розгляду справ у суді першої інстанції, з винятками і доповненнями, встановленими главою 1 розділу V ЦПК.

Апеляційна скарга на рішення суду подається протягом **тридцяти днів**, а на ухвалу суду - **протягом п'ятнадцяти днів** з дня його (її) проголошення.

Апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції.

Апеляційна скарга на рішення суду першої інстанції має бути розглянута протягом шістдесяти днів із дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження, а апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції - протягом тридцяти днів з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження.

У виняткових випадках за клопотанням сторони з урахуванням особливостей розгляду справи суд апеляційної інстанції може продовжити строк розгляду справи, але не більш як на п'ятнадцять днів, про що постановляє відповідну ухвалу (ст. 371 ЦПК).

Отже, підготовку справи до розгляду апеляційним судом провадить суддя-доповідач. Для цього він вчиняє такі процесуальні дії: 1) з'ясовує питання про склад осіб, які беруть участь у справі; 2) визначає характер спірних правовідносин та закон, який їх регулює; 3) з'ясовує обставини, на які посилаються сторони та інші особи, які беруть участь у справі, як на підставу своїх вимог і заперечень; 4) з'ясовує, які обставини визнаються чи заперечуються сторонами та іншими особами; 5) вирішує питання щодо поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції; 6) за клопотанням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про виклик свідків, призначення експертизи, витребування доказів, судових доручень щодо збирання доказів, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача; 7) за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання щодо вжиття заходів забезпечення позову; 8) вчиняє інші дії, пов'язані із забезпеченням апеляційного розгляду справи.

Питання про відкриття апеляційного провадження у справі вирішується не пізніше п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги або заяви про усунення недоліків.

Справа розглядається судом апеляційної інстанції за правилами, встановленими для розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, з особливостями, встановленими главою 1 розділу V ЦПК.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Апеляційне провадження є однією з форм, що забезпечує однакове застосування судами законів при вирішенні цивільних справ, що забезпечує правильний і однаковий підхід до застосування норм матеріального і процесуального права.

Апеляційна скарга на рішення суду подається протягом тридцяти днів, а на ухвалу суду - протягом п'ятнадцяти днів з дня його (її) проголошення.

Апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції.

II. ПИТАННЯ

КАСАЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Касація (від лат. “cassatio” – скасування, знищення) – це спосіб оскарження рішень і ухвал суду першої інстанції, які були предметом розгляду у апеляційному порядку, у зв'язку з порушенням матеріального і процесуального закону, а також рішень і ухвал апеляційного суду.

Суть касаційного провадження – полягає в тому, що суд касаційної інстанції за скаргою осіб, які беруть участь у справі, та осіб, які не брали участі у справі, щодо яких суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, перевіряє законність рішень і ухвал суду першої інстанції, їх відповідність нормам матеріального права, що були предметом апеляційного розгляду, а також рішень і ухвал апеляційного суду з метою захисту прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Касаційне провадження є самостійною формою забезпечення однакового застосування законодавства судами першої та апеляційної інстанцій.

Розгляд справ у касаційній інстанції здійснюється колегією у складі не менше трьох суддів.

Право касаційного оскарження – це право на відкриття провадження в суді касаційної інстанції з перевірки законності рішень та ухвал суду, що набрали законної сили.

Суб'єктами права касаційного оскарження є сторони та інші учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки (ч. 1 ст. 389 ЦПК).

Судом касаційної інстанції у цивільних справах є Верховний Суд.

Підставами касаційного оскарження судових рішень, зазначених у пункті 1 частини першої ст. 389 ЦПК, є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права виключно у таких випадках:

1) якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку;

2) якщо скаргник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні;

3) якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах;

4) якщо судові рішення оскаржується з підстав, передбачених частинами першою, третьою статті 411 ЦПК.

Підставами касаційного оскарження судових рішень, зазначених у пунктах 2, 3 частини першої ст. 389 ЦПК, є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Касаційна скарга на судові рішення подається **протягом тридцяти днів з дня його проголошення** (ст. 390 ЦПК).

Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення, або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення.

Учасник справи, якому повне судові рішення не було вручено у день його проголошення або складення, має право на поновлення пропущеного строку на касаційне оскарження, якщо касаційна скарга подана протягом тридцяти днів з дня вручення йому такого судового рішення.

Строк на касаційне оскарження може бути також поновлений в разі пропуску з інших поважних причин, крім випадків, зазначених у частині третій статті 394 ЦПК.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, основною функцією процесуально-правового інституту касаційного оскарження є перевірка законності розглянутих справ, в яких суд апеляційної інстанції не усунув істотні порушення закону або сам їх допустив, а також забезпечення однакового застосування закону. Суд касаційної інстанції, на відміну від апеляційного, не розглядає повторно, заново певну справу.

Таким чином, право касаційного оскарження – це право на відкриття провадження в суді касаційної інстанції з перевірки законності рішень та ухвал суду, що набрали законної сили.

Касаційна скарга подається безпосередньо до суду касаційної інстанції – Верховного Суду.

Касаційна скарга на судові рішення подається протягом тридцяти днів з дня його проголошення.

ІІІ. ПИТАННЯ ПРОВАДЖЕННЯ ПО ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА НОВОВИЯВЛЕНИМИ АБО ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Після перегляду справи в апеляційному порядку, вступу рішення у законну силу, перегляду в порядку касаційного провадження судові рішення може залишатися таким, що не відповідає вимогам законності та обґрунтованості. Причини такого стану можуть бути різноманітними і залежати від суду, який розглядав справу. Тому для усунення таких недоліків у судових рішеннях цивільним процесуальним законодавством передбачено ряд гарантій щодо забезпечення законності та обґрунтованості актів суду.

Підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є:

1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;

2) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у даній справі;

3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду.

Не є підставою для перегляду рішення суду за нововиявленими обставинами відповідно до ч. 4 ст. 423ЦПК:

1) переоцінка доказів, оцінених судом у процесі розгляду справи;

2) докази, які не оцінювалися судом, стосовно обставин, що були встановлені судом.

Провадження у зв'язку з винятковими обставинами – це сукупність процесуальних дій суду та інших учасників цивільного процесу, спрямованих на визначення наявності або відсутності передбачених законом підстав для повторного перегляду справи у порядку касаційного провадження у випадках, встановлених цивільним процесуальним законом, та усунення встановлених у зв'язку з цим порушень законності постановлених судових рішень.

Перегляд судових рішень у цивільних справах у зв'язку з винятковими обставинами, правове регулювання якого здійснено статтями 353-360 ЦПК, є процесуальною гарантією, яка забезпечує законність рішень суду касаційної інстанції та захист прав осіб, які беруть участь у справі, і публічних інтересів.

Право оскарження судових рішень у зв'язку з винятковими обставинами мають сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права і обов'язки.

Заява про перегляд судового рішення суду першої інстанції з підстав, визначених частиною другою, пунктами 1, 3 частини третьої статті 423 цього Кодексу, подається до суду, який ухвалив судове рішення.

Заява про перегляд судових рішень судів апеляційної і касаційної інстанцій з підстав, зазначених у частині першій цієї статті, якими змінено або скасовано судове рішення, подається до суду тієї інстанції, яким змінено або ухвалено нове судове рішення. Справи розглядаються Верховним Судом України за правилами, встановленими главами 2 і 3 розділу V ЦПК.

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами розглядається судом у судовому засіданні протягом тридцяти днів з дня відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами (ст. 429 ЦПК).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Отже, перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами судових рішень, що набрали законної сили, є самостійним видом перевірки їх законності та обґрунтованості, процесуальним засобом, що забезпечує їх правильність з фактичного і правового боку, а також захист прав і охоронюваних законом інтересів громадян, підприємств, установ, організацій та держави.

Нововиявлені обставини характеризують незаконність та необґрунтованість судового рішення, а встановлення їх судом – це встановлення наявності чи відсутності таких властивостей у судовому рішенні.

Провадження у зв'язку з винятковими обставинами – це сукупність процесуальних дій суду та інших учасників цивільного процесу, спрямованих на визначення наявності або відсутності передбачених законом підстав для повторного перегляду справи у порядку касаційного провадження у випадках, встановлених цивільним процесуальним законом, та усунення встановлених у зв'язку з цим порушень законності постановлених судових рішень.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Апеляція – це основний засіб оскарження судових рішень, які не набрали чинності, до суду вищої інстанції (апеляційного суду) з метою перевірки їх законності та обґрунтованості.

Основною функцією процесуально-правового інституту касаційного оскарження є перевірка законності розглянутих справ, в яких суд апеляційної інстанції не усунув істотні порушення закону або сам їх допустив, а також забезпечення однакового застосування закону. Суд касаційної інстанції, на відміну від апеляційного, не розглядає повторно, заново певну справу.

Право касаційного оскарження – це право на відкриття провадження в суді касаційної інстанції з перевірки законності рішень та ухвал суду, що набрали законної сили.

Підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є: 1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; 2) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у даній справі; 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду.

Провадження у зв'язку з винятковими обставинами – це сукупність процесуальних дій суду та інших учасників цивільного процесу, спрямованих на визначення наявності або відсутності передбачених законом підстав для повторного перегляду справи у порядку касаційного провадження у випадках, встановлених цивільним процесуальним законом, та усунення встановлених у зв'язку з цим порушень законності постановлених судових рішень.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці до семінарських занять здобувачі вищої освіти повинні звернути увагу на вивчення ключових понять теми, таких як: право апеляційного оскарження рішень і ухвал суду першої інстанції та його реалізація. Суб'єкти права апеляційного оскарження. Об'єкт апеляційного оскарження. Ухвали, на які можуть бути подані скарги окремо від рішення суду.

Також необхідно звернути увагу на вивчення ключових понять теми, таких як: право касаційного оскарження та процесуальний порядок його реалізації. Суб'єкти права касаційного оскарження. Об'єкт касаційного оскарження. Строк на касаційне оскарження. Підстави касаційного оскарження. Форма і зміст касаційної скарги. Порядок подання касаційної скарги.

Розглянути ключові поняття теми, такі як: перегляд судових рішень Верховним Судом, строк подання заяви про перегляд судових рішень, право на перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами; заява про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Після вивчення теми здобувачі вищої освіти повинні:

Знати:

- право апеляційного оскарження рішень і ухвал суду першої інстанції та його реалізація;
- ухвали, на які можуть бути подані скарги окремо від рішення суду;
- форма і зміст апеляційної скарги, строк її подання;

- право касаційного оскарження рішень і ухвал суду та його реалізація;
- порядок подання касаційної скарги;
- строк на касаційне оскарження;
- підстави та строк для подання заяви про перегляд судових рішень

Верховним Судом;

- підготовка справи до розгляду у Верховному Суді;
- порядок розгляду справи Верховним Судом;
- повноваження Верховного Суду;

Вміти:

- складати процесуальні документи (касаційну скаргу);
- визначити порядок приєднання співучасників, третіх осіб до касаційної скарги, поданої особою, на стороні якої вони виступали;
- визначати строк набуття законної сили рішення та ухвали суду касаційної інстанції.
- складати процесуальні документи (апеляційну скаргу);
- визначити порядок приєднання співучасників, третіх осіб до апеляційної скарги, поданої особою, на стороні якої вони виступали.